

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Л. М. Макотченко

В. В. Шаблистий

ЗАПОБІГАННЯ ПЕРЕВИЩЕННЮ ВЛАДИ
АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКІВ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Монографія

Дніпро
Видавець Біла К. О.
2020

УДК 343.34
М15

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 2 від 29 жовтня 2020 р.)*

Рецензенти:

Конопельський В. Я. – д-р юрид. наук, проф., завідувач кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ;

Курилюк Ю. Б. – канд. юрид. наук, начальник управління адміністративної юрисдикції Департаменту охорони державного кордону Адміністрації Державної прикордонної служби України.

Макотченко Л. М.

М 15 Запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівників правоохоронних органів / Л. М. Макотченко, В. В. Шаблистий ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблистого. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. – 156 с.

ISBN 978-617-645-403-8

У монографії надано сучасну кримінологічну характеристику перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу та розроблено рекомендації з вдосконалення заходів запобігання цьому злочину.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), здобувачів закладів вищої освіти, в яких готують правників, співробітників правоохоронних органів, прокуратури та суду, а також на усіх, хто цікавиться розвитком наук кримінально-правового циклу.

УДК 343.34

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ	8
1.1. Генезис кримінально-правової політики у сфері запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу	8
1.2. Загальні засади кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу у зарубіжних країнах та в Україні	20
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ	36
2.1. Стан та динаміка перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу в системі злочинів у сфері службової діяльності працівників правоохоронних органів	36
2.2. Детермінація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу	47
2.3. Кримінологічна характеристика особи злочинця – працівника правоохоронного органу, який перевищує владу або службові повноваження	64
РОЗДІЛ 3. ЗАПОБІГАННЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ	86
3.1. Загальносоціальне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу	86
3.2. Спеціально-кримінологічне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу	107
3.3. Індивідуальне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу	125
ВИСНОВКИ	137
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	142

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВП – внутрішній валовий продукт
ГПУ – Генеральна прокуратура України
ГУ – головне управління
ДАІ – Державна автомобільна інспекція
ДДУВС – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
ДСА – Державна судова адміністрація
ДФС – Державна фіскальна служба
КК – Кримінальний кодекс
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС – Міністерство внутрішніх справ
НАБУ – Національне антикорупційне бюро України
ООН – Організація об'єднаних націй
ПК – Пенітенціарний кодекс
РВ – районний відділ
СБУ – Служба безпеки України
СРСР – Союз радянських соціалістичних республік
США – Сполучені Штати Америки
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФРН – Федеративна Республіка Німеччини

ВСТУП

Конституція України закріплює, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Забезпечення цієї визначеної засади можливе лише за наявності налагодженого функціонування всіх гілок влади (законодавчої, виконавчої та судової) з відповідним державним апаратом, здатним виконувати ті завдання, які постають перед країною. До таких завдань органів державної влади відноситься здійснення ефективної внутрішньої і зовнішньої політики, які регулюють різні сфери діяльності суспільства: соціальну, економічну, оборонну та ін. Згідно ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Забезпеченню виконання цієї загальної засади Основного закону України присвячена правоохоронна діяльність держави в особі відповідних правоохоронних органів.

За часів незалежності України влада постійно намагалась подолати прояви корупції у державі, у зв'язку з чим приймалися нормативно-правові акти, спрямовані на подолання цього негативного явища, зокрема, Закони України «Про боротьбу з корупцією» від 05.10.1995 р., «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11.06.2009 р., «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 р., «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. Ці намагання призводили до реформування судової та правоохоронної систем. Так, в останні роки в Україні створено низку нових правоохоронних органів (Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань).

Призначенням цих реформ є, у тому числі, і запобігання службовим злочинам у цих органах, зокрема, перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України).

Разом з тим, кількість відкритих кримінальних проваджень за ст. 365 КК України з 2014 р. (рік прийняття чинної редакції цієї статті) свідчить про суттєве їх зростання останнім часом. Так, 2014 р. обліковано 93 таких злочини, 2015 р. – 89, 2016 р. – 89, 2017 р. – 152, 2018 р. – 714. При цьому до суду за ці п'ять років з обвинувальним актом направлено лише п'ять проваджень.

Кримінально-правові та кримінологічні проблеми злочинів у сфері службової діяльності досліджувались такими вченими, як А.В. Андрушко, П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, В.М. Бурдін, А.В. Галахова, Б.М. Головкін, О.О. Дудоров, В.Ф. Кириченко, В.П. Коваленко, І.М. Копотун,

М.Й. Коржанський, Ю.І. Ляпунов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, М.І. Панов, А.Н. Трайнін, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк, В.Г. Хашев, В.В. Шаблистий та ін.

Питанням кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень присвятили свої кандидатські дисертації К.П. Задоя «Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України)» (м. Київ, 2009 р.) та Т.І. Слущка «Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень» (м. Київ, 2010 р.).

Разом з тим ці дослідження не враховували останніх змін кримінального законодавства, пов'язаних з відповідальністю за перевищення влади або службових повноважень, результатів реформування правоохоронної системи країни.

Мета дослідження полягала у наданні сучасної кримінологічної характеристики перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу та розробці рекомендацій з вдосконалення заходів запобігання цьому злочину.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано та вирішенні такі *задачі*:

- дослідити генезис кримінально-правової політики у сфері запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу;
- здійснити аналіз кримінально-правових заходів запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу у зарубіжних країнах;
- визначити загальні засади кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу;
- визначити сучасні стан та динаміку перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу;
- дослідити детермінацію перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу;
- надати кримінологічну характеристику особи злочинця – працівника правоохоронного органу, який перевищує владу або службові повноваження ;
- розглянути заходи загальносоціального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу;
- дослідити заходи спеціально-кримінологічного запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу;
- розглянути заходи індивідуального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу;

– розробити пропозиції щодо оптимізації та підвищення ефективності заходів запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Монографія є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням кримінологічної характеристики та запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу в умовах реформування правоохоронної системи у період 2014-2018 рр. та дії ст. 365 КК України в редакції від 21.02.2014 р., у якій:

- визначені стан та динаміка перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу в системі злочинів у сфері службової діяльності працівників правоохоронних органів за період 2014-2018 рр.: кількість виявлених злочинів постійно збільшується, а кількість засуджених осіб за їх вчинення – зменшується;

- визначені детермінанти перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу в умовах ліквідації одних та створення і реформування інших правоохоронних органів України;

- доведена низька ефективність кримінально-правових заходів запобігання перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу;

- розроблено кримінологічну характеристику особи злочинця – працівника правоохоронного органу, який перевищує владу або службові повноваження;

- надано пропозиції щодо необхідності подальшого застосування люстраційних процедур як заходу запобігання перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу;

- розроблено пропозиції щодо заходів кримінально-правового запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, зокрема, внесення змін до примітки до ст. 364 КК України;

- розглянуто питання врегулювання системи дисциплінарних стягнень працівників правоохоронних органів як заходу індивідуального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

РОЗДІЛ 1

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

1.1. Генезис кримінально-правової політики у сфері запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу

Історичне пізнання права, яке дає уявлення про еволюцію тих чи інших правових феноменів, є важливою умовою розуміння їх сутності, оскільки найчастіше сучасний стан цих феноменів несе на собі, так чи інакше, відбиток минулого [24, с. 1].

Вивчення нормативно-правових актів, що були чинними на теренах України за різних часів, дозволяє стверджувати про різні законодавчі підходи до криміналізації перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів за тих чи інших історико-політичних умов.

Прослідковуючи розвиток кримінально-правової охорони досліджуваних суспільних відносин від злочинних посягань ми можемо побачити, наскільки змінювалися ціннісні орієнтири того чи іншого суспільства, чи тієї або іншої країни, в різні періоди, що в свою чергу надає можливість оптимально оцінити сьгоднішні проблеми у цій сфері та виробити відповідне бачення щодо їх вирішення.

Застосування історико-порівняльного методу при дослідженні кримінально-правового інституту перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є необхідним для з'ясування сенсу і значимості його в кримінальному праві. При цьому доцільним вбачається дослідження цього питання у найбільш відомих історичних нормативно-правових актах.

Питання запобігання перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу в Україні треба розглядати системно у нерозривному зв'язку з іншими злочинами у сфері службової діяльності, корупційними правопорушеннями, оскільки природа цих діянь є спільною. При цьому кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності вчиняються здебільшого матеріально забезпеченими й наділеними владою особами. Означені правопорушення вчиняють не з причин матеріальної скрути чи

недостатнього розуміння характеру вчиненого або неосвіченості, а щоб зміцнити свої соціальні позиції та політичний вплив у суспільстві. Причому збагачення є не останнім чинником у зміцненні згаданих позицій і впливу: гроші – це можливості, великі гроші – необмежені можливості [10, с. 9; 121, с. 12].

Поглибленню наших наукових уявлень про суть службових злочинів певною мірою мають служити історичні реалії. Тобто історико-юридичний підхід дозволяє розкрити соціальну обумовленість виникнення цього явища, виявити причинний взаємозв'язок між кримінально-правовими заборонами й суспільними потребами, що їх породили. Як справедливо зауважив відомий криміналіст професор М.С. Таганцев, завданням позитивного вивчення правових положень «повинне бути не тільки догматичне з'ясування й викладення начал чинного права, але й критична їх оцінка на засадах даних практики й основ науки, на засадах досвіду інших народів і вітчизняної історії права» [179, с. 30].

Виникнення посадових правопорушень як самостійної групи злочинних діянь передбачає існування більш-менш розвиненого адміністративного ладу, особливості якого лише відбиваються на системі й характері цієї групи злочинів. «З розвитком самого ладу розвиваються й положення, що передбачають порушення його» [170, с. 158].

Злочини, пов'язані з використанням службового становища, виникли разом з появою держави. В процесі державотворення створювались державні органи з відповідними посадами, на яких перебували особи з повноваженнями представляти правителів таких держав. Широке коло повноважень і наявних через це владних можливостей викликало бажання їх використовувати в особистих цілях.

Дослідження історичних документів, що діяли на території сучасної України за часів Київської Русі, свідчить про широкі владні можливості князя на цій території та поширені зловживання та перевищення цими можливостями. Логічним наслідком такого ставлення до населення Київської Русі було Древлянське повстання 945 р., викликане спробою провести повторний збір данини з древлян. Під час цього повстання київського князя Ігоря було вбито. В 946 р. Древлянське повстання придушила жінка Ігоря княгиня Ольга. Вона на чолі київської дружини жорстоко помстилася древлянам – спалила їхню столицю Іскоростень і стратила біля п'ятох тисяч мирних жителів. Проте, мусила провести певну регламентацію збору данини [135]. Ця регламентація встановлювала межі владних можливостей князівської верхівки з одного боку та обов'язки підлеглого народу – з іншого.

Посилення княжої влади призводило до нормативного закріплення повноважень князівської верхівки, які ставали дедалі більшими.

Так, наприклад, «Правда Ярославичів» спрямована, насамперед, на охорону життя княжих чиновників, княжої власності і власності найвпливовіших посадових осіб Давньоруської держави. Найвищі штрафи (80 гривень) встановлювалися за вбивство дворецького, під'їзного, тіуна і старшого конюха, значно менші (12 гривень) – за вбивство старости, найменші (5 гривень) – за вбивство княжого рядовича. До юрисдикції князя поступово втягувалась і верв: якщо вбивцю не знаходили, то віру сплачувала саме верв, у якій було знайдено тіло загиблого. У разі, коли постраждалий скоював злочин, то його могли «вбити як собаку» без сплати віри. Ці норми зафіксовано у ст. 19–25 «Правди Ярославичів», тобто перші її сім статей запобігали посяганням на життя служилих людей [143].

Нормотворці того часу намагались вносити до нормативно-правових актів елементи певної справедливості. Так, простому люду дозволялось подавати офіційні скарги на дії намісників за перевищення ними своїх повноважень, проте визначених санкцій такі норми не передбачали, а лише зазначали, що Бог буде суддею за такі дії [167, с. 332-340].

Монгольське нашествя й установа татарського панування над Київською Руссю не привели до звільнення населення від свавілля знаті, яку спонукала непомірна жадоба до володарювання й користь. Настали часи дрібних інтриг, місцевих сварок, вузьколобих перспектив ворогуючих між собою князів, які не раз для приборкання народних заворушень наводили на країну татарські раті. Іноземне іго, як писав М.М. Карамзін, збагачувало князівську казну «встановлення поголовної дані й різних податків, доти невідомих, які збиралися начебто для хана, але хитрістю князів перетворювалися в особистий прибуток» [38, с. 427]. Можливо, саме ці часи й визначили згубні наслідки іноземної навали для управлінського організму нашої держави, закріпили «азіатський почин» та його специфічні особливості – хабарництво, самовладдя, безмежне свавілля в діяльності представників влади.

У московські часи, починаючи з XV століття, коли російський експансіонізм став головним чинником історії Східної Європи, і зокрема України, надмірний розвиток урядових установ живив зростання зловживань посадових осіб. Так, у посланні відомого церковного діяча Кирила Білозерського князеві Андрію від 1413 р., а також у багатьох статтях Судебників 1497 й 1550 рр. міститься заборона брати хабарі. Для усунення цього зла було утворено губські ізби, які вели боротьбу з розбійниками, татями, розшукували втікачів, а також мали певні контролюючі функції щодо

губських старост і цілувальників, яких вони притягували до відповідальності за хабарництво та інші зловживання. Уперше встановлені в Судебнику 1550 р. кримінально-правові заборони стосовно хабарництва й злочинів посадових осіб окреслили контури нового інституту службових злочинів, що тільки починав формуватися [12].

Окремо слід зазначити, що спеціально-поліцейські функції в ту епоху виконували соцькі, п'ятдесяцькі, десяцькі, яких обирало сільське й посадське населення. Введення губських ізб не означало ліквідацію цієї місцевої виборчої влади, до обов'язків якої входила допомога губським старостам і цілувальникам у розшуку та затриманні злочинців [167, с. 181-191]. Разом з тим, особа увага стала приділятися зловживанням саме цих посадових осіб.

Соборне Уложення 1649 р., яке стало «першим загальним зводом законів руської землі», не тільки запровадило кримінальну відповідальність за неправосуддя й хабарництво, але докладно й чітко сформулювало склади цих посадових порушень (глави 7, 10, 12). При цьому встановлювалася відповідальність за деякі нові види хабарництва, наприклад, за вимагання хабаря (ст. 16 гл. 10). Розширилося коло службових осіб, які підлягали відповідальності за одержання хабаря. Суб'єктами цього виду злочину стали не тільки державні судді, але й особи, які здійснювали правосуддя в патріаршому суді, воеводи, дяки та інші приказні люди (ст. 6 гл. 10, ст. 2 гл. 12). За окремі види зловживання владою «жорстке покарання чинилося» щодо представників місцевої виборчої влади, до обов'язків яких входили поліцейські функції (ст. 104 гл. 21) [166, с. 257].

Історія розвитку абсолютної монархії у Росії, до складу якої тривалий час входила значна територія сучасної України, свідчить про надто широкі можливості імператорської влади та майже повну безправність підневільного населення [178, с. 184].

За часів абсолютної монархії поступово збільшувалась кількість осіб, наділених владними повноваженнями, що не сприяло ефективному контролю за дотриманням цих повноважень. Проте значне поширення свавілля можновладців примушувало законодавців вживати заходів щодо можливого запобігання цим діянням.

Так, за 08 квітня 1782 р. Катериною II був підписаний «Статут благочиння, чи поліцейської», який передбачав у окремих нормах відповідальність за посадові злочини. Зокрема, відповідальність за посягання на правосуддя була передбачена ст. 229. Інша норма цього нормативного акту встановлювала відповідальність за опір закону чи посаді, вчинення посадових

злочинів, хабарництва, зламу тюрми, утаємничення необхідного до справи паперу чи печатки, використання підробного (ст. 271) [186].

Наступним нормативно-правовим актом, який встановлював відповідальність за посадові злочини, зокрема, за різного роду перевищення влади або службових повноважень, слід вважати Уложення про покарання карні й виправні 1845 р. Фактично, це був перший такий акт, у якому достатньо повно були регламентовані як самі посадові злочини, так і покарання за них. Уложення було затверджено указом імператора від 15 серпня 1845 р. і вводилося у дію з 1 травня 1846 р. У 1857 р. Уложення з деякими новаціями було внесене до тому XV Зводу законів Російської імперії, який був основним джерелом вітчизняного кримінального законодавства. У 1866 й 1885 рр. Уложення зазнало значних змін та у своїй останній редакції діяло до жовтня 1917 р.

Статті 67-71 відділення третього «Особливі покарання за злочини й проступки по службі» глави другої розділу першого Уложення встановлювали, що за злочини та проступки по службі, крім загальних покарань та стягнень, застосовуються: виключення зі служби, позбавлення посади, неврахування часу служби, відсторонення від посади, пониження у посаді, сувора або менш сувора догана з занесенням до послужного списку, відрахування з платні, сувора або менш сувора догана без занесення до послужного списку, суворе або менш суворе зауваження. При цьому виключений зі служби позбавлявся права знову вступати на будь-яку державну службу, приймати участь у виборах та бути обраним на посаду за призначенням дворянства, міст та селищ. Позбавлений посади також позбавлявся права протягом трьох років поступати на службу державну та громадську. Неврахування часу служби, який надає право на отримання нагород, пенсій та знаку відзнаки бездоганної служби обмежувався одним роком. Відрахування з платні здійснювалось затримкою у казні платні винного, але не більше третини його річного окладу.

Окремо зазначалось, що відрахування з платні, тимчасовий арешт не більш ніж сім днів, зауваження та догани без занесення до послужного списку призначаються не тільки судом, а й розпорядженням безпосереднього керівництва винного [185].

Розділ п'ятий «Про злочини та проступки по службі державній та громадській» містив главу другу «Про перевищення влади та протизаконну бездіяльність їй». Стаття 374 цієї глави, зокрема, встановлювала: «Хто при відправленні своєї посади застосує будь-якого роду тортури чи жорстокість, той за це карається, залежно від роду тортур та обставин, що збільшують чи зменшують його вину, або триманням у тюрмі від шести місяців до одного

року, або позбавленням окремих, передбачених ст. 53 Уложення, особливих прав та переваг та к триманню у гамівному будинку на строк від двох до трьох років; або позбавленням усіх особливих, особисто та наданих за станом йому прав і переваг та до висилання для проживання у губерніях Томській чи Тобольській з затриманням від двох до трьох років, або ж, якщо він за законом не позбавлений тілесних покарань, до покарання різками у розмірах, визначених ст. 35 Уложення для третього ступеня покарань цього роду, та до передачі до виправних арештних рот цивільного відомства від чотирьох до шести років.

Якщо ж через надані будь-якими тортурами та жорстокістю неправдивого свідчення невинний був позбавлений всіх прав стану, винний у цьому злочинному діянні чи розпорядженні карається також позбавленням всіх прав стану та висиланням до каторжних робіт на заводах від шести до восьми років, якщо ж він за законом не позбавлений тілесних покарань, і покаранням батогом через катів у розмірах, визначених ст. 21 Уложення для шостого ступеня покарань цього роду, з накладенням тавра [185].

Таким чином, Уложення про покарання карні й виправні 1845 р. кримінально-карним вважало таке перевищення влади або службових повноважень, що супроводжувалось будь-яким насильством. Фактично, це діяння є аналогом нині чинної ч. 2 ст. 365 КК України.

Окремим видом перевищення влади або службових повноважень Уложення про покарання карні й виправні 1845 р. у ст.ст. 401-402 глави шостої «Про мздоїмство та лихоїмство» визнавало наступні дії: «Якщо чиновник чи інша особа, яка перебуває на державній чи громадській службі, у справі чи діянні, що стосуються його обов'язків по службі, візьме, хоча б і без будь-якого порушення цих обов'язків, подарунок у вигляді грошей, речей чи будь-чого іншого, або ж одержавши цей подарунок і без повідомлення попередньої на те згоди, не поверне його одразу, або ж не пізніше ніж за три дні, то у такому разі, якщо подарунок одержаний чи отриманий вже після виконання того, задля чого він був призначений, одержавши його підлягає грошовому стягненню вдвічі більшому вартості подарунка, а якщо він прийнятий чи одержаний попередньо, то понад грошове стягнення тією ж мірою ще й позбавленню посади.

Такому ж стягненню чи покаранню і на тих само підставах підлягає і той, хто одержить такого роду подарунки через інших, або дозволить своїй дружині, дітям, родичам, домашнім чи будь-кому приймати їх.

Хто задля вчинення чи допущення будь-чого, що суперечить обов'язкам служби, одержить як подарунок гроші, речі чи будь-що інше карається позбавленням усіх особливих, особисто та наданих за станом йому прав і

переваг та до висилання для проживання у губерніях Томській чи Тобольській з затриманням від одного до трьох років, або ж, якщо він за законом не позбавлений тілесних покарань, до покарання різками у розмірах, визначених ст. 35 Уложення для третього чи четвертого ступеня покарань цього роду, та до передачі до виправних арештних рот цивільного відомства від двох до шести років.

Якщо ж одержавший такого хабаря перш, ніж порушити будь-які обов'язки по службі через його одержання повідомить про це з каяттям своєму керівництву, то суд може обмежити його покарання виключенням зі служби чи усуненням від посади, або ж однією суворою доганою з внесенням чи без внесення її до послужного списку [185].

У відділі третьому глави одинадцятої Уложення розглядалися злочини й проступки чинів поліції. Установлювалася відповідальність за упередженість поліцейського до однієї з сторін на шкоду іншій при виконанні судового рішення (ст. 484), за утискування будь-якої сторони (ст. 485), за пом'якшення покарання всупереч судовому вироку з корисливих або інших особистих мотивів (ст. 486 ч. 2), за посилення покарання понад міру, яка встановлена судовим вироком, з намірів помсти, користі чи інших мотивів (ст. 487 ч. 2). Характерно, що правова регламентація діяльності чиновництва з точки зору встановлення заборон в Уложенні не є вичерпною. Стосовно поліцейських чинів ст. 488 проголошує: «У випадках, не означених саме в цьому відділенні, або ж в особливих обов'язках і відповідальності чиновників поліції постановках, вони за всяке упущення або зловживання у відправленні посади піддаються стягненням і покаранням на підставі загальних у цьому розділі ухвалених про злочини й провини по службі правил» [168, с. 163]. Серед цих покарань було позбавлення всіх прав стану, заслання на проживання в Томську або Тобольську губернії чи в найвіддаленіші місця Сибіру, каторжні роботи на заводах строком від шести до восьми років.

Разом з тим, у дійсності, як обґрунтовано доводить О.Н. Ярмиш, «діяльність поліції була пронизана формалізмом, марним листуванням, межувала зі сваволею й беззаконням. Безліч архівних справ, що відклалися у фондах канцелярій генерал-губернатора й губернаторів, судових закладах і жандармських управлінь, свідчать про те, що в поліції були дуже поширені хабарництво, підроблення, побиття заарештованих... До суду, однак, справа навіть при явних зловживаннях доходила рідко. На допомогу поліцейським чиновникам, що проштрафилися, приходив тогочасний порядок розгляду справ про посадові злочини» [203, с. 55]. Царський уряд за будь-яку ціну намагався підтримати поліцейських чинів. Відповідно до Статуту кримінального

судочинства навіть нижчі посадові особи поліції (урядники, стражники, городові) не могли потрапити до суду без згоди свого безпосереднього начальства й відповідної постанови губернських правлінь. До того ж не було громадського контролю за функціонуванням поліцейських чинів і навіть існувала заборона на друкування в періодичних виданнях статей, що містили осуд діяльності поліції.

Кримінальне уложення 1903 р., яке, фактично, не набуло чинності на території Російської імперії у цілому й України, зокрема, у главі тридцять сьомій «Про злочинні діяння по службі державній та громадській» у ст.ст. 636-687 передбачало відповідальність за службові злочини, серед яких і за різного роду перевищення влади або службових повноважень.

Загальною щодо всіх норм про перевищення влади або службових повноважень Кримінального уложення 1903 р. слід визнати норму, передбачену ст. 636, яка зазначала, що службовець, винний у вчиненні дії по службі: 1) не наданої йому законом чи накладеним на нього дорученням або наданою, проте не викликаного законними підставами; 2) без дозволу необхідної влади, якщо такий дозвіл передбачений законом, за таке перевищення влади, якщо воно чинилось умисно, або ж з необережності з важкою шкодою для порядку управління чи казенного, громадського або приватного інтересу, карався арештом.

Якщо перевищення влади вчинене умисно і від цього настала важлива шкода для порядку управління чи казенного, громадського або приватного інтересу чи небезпека такої шкоди, або якщо винний при перевищенні влади застосував насильство над особою чи погрозу, яка карається, або якщо перевищення влади вчинене з корисливих мотивів, винний карався утриманням у виправному будинку чи утриманням у тюрмі.

Якщо ж від перевищення влади, вчиненого з корисливих мотивів, настала важлива шкода для порядку управління чи казенного, громадського або приватного інтересу чи небезпека такої шкоди, винний карався утриманням у виправному будинку на строк не менше трьох років.

Службовцем визнавалась будь-яка особа, яка мала обов'язки чи виконувала тимчасове доручення зі служби державної чи громадської у якості посадової особи, чи поліцейського, чи іншого стража або служителя, чи особи сільського або міщанського управління.

Не вважалось перевищенням влади, якщо службовець через якісь надзвичайні обставини вчинить по службі дію, яка не надана йому законом чи дорученням, але яка була необхідна через наявність державної користі або

через терміновість справи і не могла бути відкладена до одержання дозволу без явної небезпеки чи шкоди для служби [181].

Таким чином, вже у Кримінальному уложенні 1903 р. мали місце такі об'єктивні ознаки перевищення влади або службових повноважень, як істотна шкода охоронюваним інтересам та застосування насильства чи погрози його застосування в процесі вчинення таких дій.

З приходом на територію України радянської влади питання відповідальності за службові зловживання та перевищення також не залишилися поза увагою. Так, до обов'язків революційних трибуналів відносився розгляд справ про використання суспільного чи адміністративного стану, зловживання владою (п. 5 постанови «Щодо підсудності революційних трибуналів» Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету від 06.10.18 р.) [169, с. 36].

23.08.1922 р. в УРСР затвердили перший радянський КК, який набрав чинності 15.09.1922 р. Глава II Особливої частини цього кодексу передбачала відповідальність за посадові (службові) злочини. Так, ст. 105 передбачала відповідальність за зловживання владою, тобто вчинення посадовою особою дій, які вона могла вчинити тільки завдяки своєму службовому становищу і які, не будучи обумовленими службовою необхідністю, спричинили порушення правильної роботи установи чи підприємства, або громадського порядку, або приватних інтересів окремих громадян, що каралося позбавленням волі чи примусовими роботами на строк до одного року або звільненням з посади [183].

Якщо ж такі дії мали особливо тяжкі наслідки, чи були вчинені посадовою особою з корисливих чи інших особистих мотивів, вони каралися позбавленням волі на строк не менше одного року з суворою ізоляцією [183].

Посадовими особами визнавалися особи, що займали постійні чи тимчасові посади у будь-якій державній (радянській) установі чи підприємстві, а також в організації чи об'єднанні, які за законом мають певні права, обов'язки та повноваження у здійсненні господарських, адміністративних, просвітницьких та інших загальнодержавних задач [183].

Стаття 106 передбачала відповідальність за перевищення влади, тобто вчинення посадовою особою дій, які явно виходили за межі наданих йому законом прав та повноважень, що каралось покараннями, передбаченими чч. 1 та 2 ст. 105 КК.

Якщо ж перевищення влади супроводжувалось насильством, застосуванням зброї або особливо мученицькими чи зневажачими особисту гідність потерпілих діями, воно каралось позбавленням волі не менше трьох

років, а за наявності особливо обтяжуючих обставин – найвищою мірою покарання [182].

КК УРСР від 08.06.1927 р. також містив окрему главу III в Особливій частині, яка передбачала відповідальність за посадові (службові) злочини. Норми про перевищення та зловживання владою були доповнені вказівкою на «службові повноваження», якими винний міг або зловживати, або перевищувати їх. Також були додані окремі ознаки об'єктивної сторони. Так, до ознак зловживання владою або службовим становищем було додано ознаку систематичності цих дій, а також же один можливий їх наслідок – завідомість для посадової особи можливості настання тяжких наслідків її дій. Каралось зловживання владою або службовим становищем суворою ізоляцією не менш ніж шість місяців.

Посадові особи професійних спілок прирівнювались до інших посадових осіб.

Відповідальність за перевищення влади або службових повноважень наставала у разі вчинення дій, що явно виходили за межі прав та повноважень, наданих законом посадовій особі, за наявності ознак, що мали місце і при зловживанні владою або службовим становищем. Покарання за ці діяння були тотожними. Проте у разі перевищення влади або службових повноважень, які супроводжувались насильством, застосуванням зброї або мученицькими чи зневажачими особисту гідність потерпілих діями можливий був навіть розстріл [184].

Серед характерних ознак того часу слід назвати спроби правової регламентації зловживань працівників правоохоронних органів в службовій сфері низкою наказів і таємних інструкцій щодо боротьби з хабарництвом, у і яких, зокрема, описувалося близько одинадцяти типових способів хабарництва та прийомів, що застосовуються для підкупу цих працівників, пропонувалися заходи з виявлення й усунення хабарництва. Крім того, зазначалося, що найбільшу кількість службових злочинів вчиняють працівники міліції апаратів господарського забезпечення, паспортних столів, служби дільничних інспекторів, працівники, які обслуговують ринки. Тому в міліції боротьба зі злочинами своїх працівників велася постійно й зводилася переважно до періодичних кадрових чисток і заходів щодо підвищення професійного рівня співробітників.

У КК України від 28.12.1960 р. норма, яка передбачала відповідальність за перевищення влади або посадових повноважень вже не була відсильною, тобто не відсилала до норми про зловживання владою або посадовим становищем. Стаття 166 «Перевищення влади або посадових повноважень»

цього кодексу визначала: «Перевищення влади або посадових повноважень, тобто умисне вчинення посадовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй законом прав і повноважень, якщо воно завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб, -

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років або виправними роботами на строк до двох років, з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Перевищення влади або посадових повноважень, якщо воно супроводжувалось насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років.

Дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років» [89].

КК України від 05.04.2001 р. також містить окремий розділ XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», який містить ст. 365 у наступній редакції від 21.02.2014 р.:

«Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

1. Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб, -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років» [88].

Таким чином, посадова злочинність виникла разом із появою держави та стала достатньо поширеним явищем. Упродовж усієї вітчизняної історії робилися спроби виявлення причин і умов службових злочинів, приймалися нормативні акти щодо їх обмеження. Проте заходи, що вживалися, мали паліативний характер. Боротьба велася з наслідками, а не причинами. Головний висновок, який дає нам історія, полягає в тому, що комплексний державний підхід до боротьби зі службовими злочинами не можна зводити тільки до каральних методів.

1.2. Загальні засади кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу у зарубіжних країнах та в Україні

Порівняльно-правовий аналіз – це потужний і універсальний інструмент, що розширює можливості розуміння й опису законодавчих процесів у будь-якій країні відповідно до наявних реальності, концепцій й цілей, що стоять перед будь-якою політичною системою. Він також стимулює створення загальних законодавчих теорій. Це, у свою чергу, дозволяє перевіряти будь-які теорії законотворення, зіставляючи їх зі слідчо-судовою практикою різних країн. Виділяють п'ять найбільш поширених помилок у проведенні порівняльно-правового аналізу: 1) невірний вибір об'єктів правового аналізу та критеріїв їх порівняння; 2) неврахування об'єктивних умов й факторів, що породжують ті або інші інститути в зарубіжному праві й у нас; 3) пряме запозичення наукових правових концепцій, які не завжди адекватно можуть бути відтворені у національному законодавстві; 4) невірне використання юридичних конструкцій, понять і термінів; 5) пряме копіювання правових інститутів і норм без оцінки можливостей їх впровадження в українську систему права [14].

Право України за своїми ознаками та походженням відноситься до романо-германської правової родини. Тому, на наш погляд, доцільним буде здійснити порівняльно-правове порівняння кримінально-правових заходів запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу України з аналогічними заходами країн вказаної правової родини.

КК Азербайджанської республіки від 30.12.1999 р. у ст. 309 «Перевищення посадових повноважень» глави тридцять третьої «Корупційні злочини та інші злочини проти інтересів служби» Особливої частини передбачає відповідальність за вчинення посадовою особою дій, що явно виходять за межі її повноважень, якщо це спричинило значну шкоду правам і законним інтересам фізичних або юридичних осіб або захищених законом інтересів суспільства чи держави, карається штрафом від 2000 до 4000 манатів, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років з конфіскацією майна, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років (ст. 309.1). Якщо ж діяння, передбачені ст. 309.1 КК, вчинені з насильством або з загрозою його застосування, або зі зброєю чи іншими спеціальними засобами, або спричинили тяжкі наслідки, караються позбавленням волі від трьох до

восьми років з конфіскацією майна, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років (ст. 309.2).

Посадовими особами, згідно примітки до ст. 308 КК Азербайджанської республіки, є: 1) представники органів влади, включаючи осіб, відібраних або призначених до державних органів, відповідно до Конституції і законів Азербайджанської Республіки; або представляють державні чи місцеві органи влади на підставі Особливих повноважень; військовослужбовці, які є офіцерами, прапорщиками чи мічмани, державні службовці (у тому числі особи, які працюють у спеціальній формі державної служби), члени муніципалітетів та муніципальні службовці; 2) особи, чия кандидатура на виборні посади в державних органах реєструється відповідно до закону; 3) керівники та працівники державних і комунальних підприємств, установ і організацій, у тому числі юридичних осіб публічного права, а також комерційних та некомерційних організацій; 4) особи, які здійснюють організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням у державних і комунальних підприємствах, установах і організаціях, у тому числі юридичних осіб публічного права, а також комерційних та некомерційних організаціях; 5) особи, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи; 6) посадові особи державних органів іноземних держав, члени виборних органів іноземних держав, посадові особи та інші працівники міжнародних організацій, члени міжнародних парламентських асамблей; 7) судді та інші посадові особи міжнародних судів, місцеві, іноземні і міжнародні арбітри, які діють відповідно до законодавства Республіки Азербайджан або зарубіжних країн, а також міжнародних договорів Азербайджанської Республіки, іноземні або місцеві присяжні [74].

КК Республіки Білорусь від 09.07.1999 р. у ст. 426 «Перевищення влади або службових повноважень» глави тридцять п'ять «Злочини проти інтересів служби» розділу XIII «Злочини проти держави і порядку здійснення влади та управління» Особливої частини передбачає відповідальність за умисне вчинення посадовою особою дій, що явно виходять за межі прав і повноважень, наданих їй по службі, що спричинило шкоду у крупному розмірі або суттєву шкоду правам і законним інтересам громадян або державним чи громадським інтересам (перевищення влади або службових повноважень), що карається штрафом, або позбавленням права займати певні посади або займатись певною діяльністю зі штрафом, або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю (ч. 1 ст. 426). Перевищення влади або службових повноважень з корисної або іншої особистої зацікавленості карається позбавленням волі на строк від двох

до шести років зі штрафом або без штрафу та з позбавленням права займати певні посади або займатись певною діяльністю (ч. 2 ст. 426). Якщо ж наведені вище дії вчинені особою, яка займає відповідальне становище, або спричинило тяжкі наслідки, або ж умисне вчинення посадовою особою дій, що явно виходять за межі прав та повноважень, наданих їй по службі, що супроводжувалось насильством, тортурами чи приниженням потерпілого або застосуванням зброї чи спеціальних засобів, то це карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років з конфіскацією майна чи без конфіскації та з позбавленням права займати певні посади або займатись певною діяльністю (ч. 3 ст. 426) [80].

КК Республіки Вірменія від 18.04.2003 р. у ст. 309 «Перевищення посадових повноважень» глави двадцять дев'ять «Злочини проти державної служби» Особливої частини передбачає відповідальність за вчинення посадовою особою умисних дій, що явно виходили за межі її повноважень та спричинили значну шкоду правам і законним інтересам фізичних осіб, організацій, законним інтересам суспільства або держави (у разі пошкодження майна – у розмірі суми, що перевищує у 500 разів розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на момент вчинення злочину, або вартості шкоди), що карається штрафом у розмірі від 300 до 500 мінімальних заробітних плат, або позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк не більше п'яти років, або арештом на строк від двох до трьох місяців, або позбавленням волі на строк не більше чотирьох років (ч. 1 ст. 309). Те ж саме діяння, поєднане з насильством, зброєю або спеціальними засобами, карається від двох до шести років позбавлення волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до трьох років (ч. 2 ст. 309). Те ж саме діяння, що з необережності спричинило тяжкі наслідки, карається від шести до десяти років позбавлення волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до трьох років.

Посадовими особами, згідно ч. 3 ст. 308 КК Республіки Вірменія, є: 1) особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням здійснюють функції представника влади; 2) особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням здійснюють організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські функції в органах державної влади, місцевого самоврядування, їх організаціях, а також у Збройних Силах Республіки Вірменія, інших військах та військових об'єднаннях Республіки Вірменія [81].

КК Грузії від 22.07.1999 р. у ст. 333 «Перевищення службових повноважень» глави XXXIX «Службові злочини» Особливої частини передбачає відповідальність за перевищення чиновниками або особами, які

порівняні з ними, службових повноважень що призвело до значного порушення прав фізичних або юридичних осіб, законних інтересів суспільства або держави, що карається штрафом або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 1 ст. 333). Перевищення особами, що обіймають державно-політичні посади, службових повноважень карається штрафом або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю на строк (ч. 2 ст. 333). Ті ж самі діяння, вчинені: (а) неодноразово; б) з насильством або зброєю; (с) з приниженням гідності потерпілого карається від п'яти до восьми років позбавлення волі, з позбавленням права на проведення офісу або займатися діяльністю на строк до трьох років обіймати певні посади або займатись певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 3 ст. 333).

Суб'єктом цього злочину, згідно примітки до ст. 332 КК Грузії, виступають співробітники юридичних осіб публічного права (крім політичних і релігійних об'єднань), що здійснюють публічно-правові повноваження, члени та співробітники тимчасових комісій парламенту Грузії, виборчі особи (тільки з метою злочинів, передбачених ст. 338 КК Грузії), члени арбітражу, приватні виконавці та будь-які інші особи, які здійснюють публічно-правові повноваження відповідно до законодавства Грузії. (28.10.2011 № 5170). Під особами, що прирівнюються до чиновників, також розуміються як іноземні посадові особи (у тому числі члени державних органів, що здійснюють законодавчі або/та адміністративні повноваження), а також будь-яка особа, яка здійснює будь-яку публічну функцію для інших держав, посадові особи або співробітники міжнародних організацій або органів, а також будь-які відряджені чи невідряджені особи, що виконують функції, відповідні функціям цих посадових осіб чи працівників, члени іноземних арбітражів та присяжні, що виконують свої функції відповідно до іноземного законодавства, члени міжнародних парламентських зборів, представники Міжнародного кримінального суду, судді і посадові особи Міжнародного суду або судового органу. (28.10.2011 № 5170) [75].

ПК Естонської Республіки від 06.06.2001 р. у ст. 291 «Перевищення влади» розділу 1 «Зловживання владою» глави сімнадцять «Посадові винні діяння» Особливої частини передбачає відповідальність за незаконне застосування посадовою особою зброї, спецзасобу чи фізичної сили, що карається грошовим стягненням чи тюремним ув'язненням на строк від одного до п'яти років. При цьому посадовою особою визнається фізична особа, яка має посадовий стан для виконання публічних функцій, незалежно від того, чи

виконує вона ці функції постійно чи тимчасово, за платню чи безкоштовно, перебуваючи на службі чи будучи особою вільної професії або на підставі угоди, призначення чи обрання (ч. 1 ст. 288) [133].

КК Республіки Казахстан від 03.07.2014 р. у ст. 362 «Перевищення влади або посадових повноважень» глави п'ятнадцять «Корупційні та інші правопорушення проти інтересів державної служби та державного управління» Особливої частини передбачає відповідальність за перевищення влади або посадових повноважень, тобто вчинення особою, уповноваженою на виконання державних функцій, або прирівняних до неї осіб, або посадовою особою дій, які явно виходять за межі її прав та повноважень та спричинили значну шкоду правам та законним інтересам громадян чи організацій або охоронюваним законом інтересам суспільства чи держави, що карається штрафом у розмірі до 3000 місячних розрахункових показників або виправними роботами у тому ж розмірі, або шляхом залучення до громадських робіт на строк до 800 годин, або обмеженням волі до трьох років, або позбавленням волі на той же строк (ч. 1 ст. 362). Якщо ж ці дії вчинено особою, яка займає відповідальному державну посаду, це карається обмеженням волі на строк до семи років або позбавленням волі на той же строк з позбавленням права займати певні посади або займатись певною діяльністю до п'яти років або без такого (ч. 2 ст. 362). Якщо ж такі дії спричинили тяжкі наслідки або вчинені: 1) з насильством або погрозою насильства; 2) зі зброєю або спеціальними засобами; 3) для того, щоб отримати пільги та вигоди для себе чи інших організацій або завдати шкоди іншим особам або організаціям; 4) при виконанні службових обов'язків, встановлених законодавством Республіки Казахстан про амністію у зв'язку з легалізацією майна, то карається позбавленням волі строком від п'яти до десяти років, а також у випадках, визначених пунктом 3, з конфіскацією майна, з довічним позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 3 ст. 362) [82].

КК Киргизької Республіки від 22.12.2016 р. у ст. 321 «Перевищення влади» глави сорок чотири «Корупційні та інші злочини проти інтересів державної та муніципальної служби» розділу IX «Злочини проти державної влади» Особливої частини передбачає відповідальність за вчинення посадовою особою або за її наказом, з її відома чи згоди дій (за винятком тортур, передбачених ст. 143 цього Кодексу), що явно виходять за межі її повноважень і пов'язані з насильством, що не є небезпечним для життя та здоров'я, або погрозою такого насильства, що карається позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю категорії IV, або виправними роботами IV категорії, або штрафом V категорії, або позбавленням волі I

категорії (ч. 1 ст. 321). Якщо ж це діяння вчинене: 1) зі зброєю або спеціальними засобами; 2) спричинили з необережності тяжку шкоду, це карається штрафом VI категорії або позбавленням волі II категорії з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років (ч. 2 ст. 321). Якщо ж ці дії вчинені посадовою особою, яка займає відповідальне становище, це карається позбавленням волі III категорії з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 3 ст. 321) [76].

КК Латвійської Республіки від 08.07.1998 р. у ст. 196 «Зловживання повноваженнями та перевищення повноваженнями» глави дев'ятнадцять «Злочинні діяння у народному господарстві» Спеціальної частини передбачає відповідальність за зловживання повноваженнями чи їх перевищення відповідальним працівником підприємства (підприємницького товариства) чи організації, тобто особою, яка має право приймати на підприємстві (підприємницькому товаристві) чи організації рішення, обов'язкові для інших осіб, чи право розпоряджатися майном або фінансовими засобами підприємства (підприємницького товариства) чи організації, а також особою, уповноваженою підприємством (підприємницьким товариством) чи організацією, що спричинило значну шкоду підприємству (підприємницькому товариству), організації чи охоронюваним законом правам та інтересам іншої особи, що карається позбавленням волі на строк до трьох років або арештом, або примусовими роботами, або грошовим штрафом до 80 мінімальних місячних заробітних плат (ч. 1 ст. 196). Ті ж дії, вчинені з корисливих спонукань, караються позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим штрафом до 120 мінімальних місячних заробітних плат (ч. 2 ст. 196) [77].

КК Литовської Республіки від 26.09.2000 р. у ст. 228 «Зловживання» глави тридцять третьої «Злочини та кримінальні проступки проти державної служби та публічних інтересів» Спеціальної частини передбачає відповідальність за зловживання службовим становищем або перевищення службових повноважень державним службовцем чи прирівняною до нього особою, якщо через це держава, міжнародна публічна організація, юридична чи фізична особа одержали велику шкоду, що карається позбавленням права виконувати певну роботу або займатись певною діяльністю, або штрафом, або арештом, або позбавленням волі на строк до чотирьох років (ч. 1 ст. 228). За вчинення цих же дій з майновою або іншою особистою користю, за відсутності ознак хабарництва, передбачене позбавлення права виконувати певну роботу чи займатись певною діяльністю, або позбавлення волі на строк до шести років (ч. 2 ст. 228).

Державними службовцями є ті, хто виконує державну службу, політику держави, посадових осіб державного управління, а також інші особи, які працюють у державних установах, а також в органах місцевого самоврядування, судах, правоохоронних органах або в органах державного контролю та нагляду, прирівняних до них інстанціях, виконують функції представника влади або мають адміністративні повноваження, як і офіційні кандидати на такі посади. До державного службовця прирівнюється особа з відповідними повноваженнями в іноземній державі, в міжнародній громадській організації або в міжнародних судах, а також офіційні кандидати на такі посади. Крім того, до держслужбовців прирівнюється особа, яка має посаду в будь-якій громадській, неурядовій або приватній установі, підприємстві чи організації, або займається підприємництвом і наділена повноваженнями публічного адміністрування, а також надає публічні послуги громадськості, за винятком тих, які виконують господарські або технічні функції (ст. 230) [78].

КК Республіки Молдова від 18.04.2002 р. у ст. 328 «Перевищення влади або службових повноважень» глави п'ятнадцятої «Злочини проти належного порядку роботи у публічній сфері» Особливої частини передбачає відповідальність за вчинення публічною особою дій, що явно виходять за межі наданих їй законом прав та повноважень, що спричинило шкоду у значних розмірах суспільним інтересам або правам чи охоронюваним законом інтересам фізичних чи юридичних осіб, що карається штрафом у розмірі від 650 до 1150 умовних одиниць чи позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням у обох випадках права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк від двох до п'яти років (ч. 1 ст. 328). За необґрунтовану відмову видачі дозвільного документу, що призвело до обмеження права на здійснення підприємницької діяльності, у тому числі шляхом проведення безпідставних перевірок, якщо це спричинило шкоду правам та охоронюваним законом інтересам фізичних чи юридичних осіб у розмірі не менш ніж 10 прогнозованих середньомісячних заробітних плат з економіки, встановлених постановою Уряду, чинною на момент вчинення діяння передбачено штраф у розмірі від 1200 до 4000 умовних одиниць чи позбавлення волі на строк до шести місяців з позбавленням у обох випадках права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк від 2 до 5 років (ч. 1-1 ст. 328). Ті ж дії, вчинені із застосуванням зброї караються позбавленням волі на строк від 2 до 6 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк від 5 до 10 років (п. б ч. 2 ст. 328). У випадку ж вчинення наведених дій особою, яка займає відповідальну державну посаду, в інтересах організованої злочинної групи чи злочинної організації, у разі спричинення тяжких наслідків

ці дії караються позбавленням волі на строк від 6 до 10 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк від 10 до 15 років (п. b-d ч. 3 ст. 328) [79].

КК Російської Федерації від 13.06.1996 р. у ст. 286 «Перевищення посадових повноважень» глави тридцятої «Злочини проти державної влади, інтересів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування» розділу X «Злочини проти державної влади» Особливої частини передбачає відповідальність за вчинення посадовою особою дій, що явно виходять за межі її повноважень и спричиняє значне порушення прав та законних інтересів громадян чи організацій або охоронюваних законом інтересів суспільства чи держави, що карається штрафом у розмірі до 80 тисяч рублів або у розмірі заробітної платні чи іншого доходу засудженого за період до шести місяців, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до п'яти років, або примусовими роботами на строк до чотирьох років, або арештом на строк від чотирьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк до чотирьох років (ч. 1 ст. 286). Ті ж дії, вчинені особою, що обіймає державну посаду Російської Федерації чи державну посаду суб'єкта Російської Федерації, або ж головою місцевого самоврядування, караються штрафом від 100 000 до 300 000 рублів, або в розмірі заробітної плати або інших доходів засудженого за період від одного до двох років, або примусовими роботами на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років або без такого, або позбавленням волі на строк до семи років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років або без такого (ч. 2 ст. 286). За ці ж дії, якщо вони вчинені з застосуванням насильства чи погрози його застосування, з застосуванням зброї чи спеціальних засобів, зі спричиненням тяжких наслідків передбачене позбавлення волі на строк від трьох до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 3 ст. 286) [85].

Окремо хотілося б звернути увагу на діяння, передбачене ст. 286.1 КК Російської Федерації «Невиконання працівником органу внутрішніх справ наказу», яка передбачає відповідальність за умисне невиконання працівником органу внутрішніх справ наказу начальника, відданого у встановленому порядку, який не суперечить закону, що спричинило значну шкоду правам та законним інтересам громадян чи організацій або охоронюваним законом інтересам суспільства чи держави, що карається примусовими роботами на строк до двох років з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого, або арештом на

строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до двох років з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого (ч. 1 ст. 286.1). Ті ж дії, вчинені групою осіб за попередньою змовою чи організованою групою, а також, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, караються примусовими роботами на строк до п'яти років або позбавленням волі на той же строк (ч. 2 ст. 286.1) [85].

КК Республіки Таджикистан від 21.05.1998 р. у ст. 316 «Перевищення посадових повноважень» глави тридцятої «Злочини проти державної влади, інтересів державної служби» Особливої частини передбачає відповідальність за вчинення посадовою особою дій, що явно виходять за межі її повноважень та спричинили значне порушення прав та законних інтересів громадян чи організацій або охоронюваних законом інтересів суспільства чи держави, що карається штрафом від 250 до 730 показників для розрахунку, або позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до чотирьох років (ч. 1 ст. 316). Те ж діяння, вчинене особою, яка обіймає державну посаду Республіки Таджикистан чи є головою місцевого органу державної влади та органів самоуправління поселень та селищ, карається штрафом від 730 до 1277 показників для розрахунку, або позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 2 ст. 316). За ті ж дії, вчинені з застосуванням насильства чи погрози його застосування, з застосуванням зброї чи спеціальних засобів, зі спричиненням тяжких наслідків передбачені штраф від 912 до 1825 показників для розрахунку, або позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до п'яти років (ч. 3 ст. 316) [83].

Посадовою особою при цьому визнається призначена чи обрана особа, яка виконує постійно, тимчасово чи за особливим повноваженням функції представника державної влади, тобто наділена у порядку, встановленому законодавством Республіки Таджикистан, розпорядчими повноваженнями щодо осіб, які не перебувають у її службовому підпорядкуванні, а також особа, яка виконує на платній чи безкоштовній основі організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські функції в органі державної влади, державній установі та органах самоврядування поселень та селищ, а також у державних господарських суб'єктах та інших суб'єктах господарювання, у яких доля держави складає не менш ніж половину, та прирівняні до них особи. Особами, які обіймають державні посади Республіки Таджикистан, вважаються ті, що обіймають посади, встановлені Конституцією Республіки Таджикистан та

іншими законами Республіки Таджикистан, для безпосереднього виконання повноважень державних органів. Організаційно-розпорядчі функції – повноваження зі здійснення керівництва трудовим колективом, визначеною дільницею роботи, окремими працівниками, добору та розподіленню кадрів, організації праці підлеглих, контролю у перевірці дотримання трудової дисципліни, застосуванню заходів заохочення та накладення дисциплінарних стягнень. Адміністративно-господарські функції – повноваження з управління та розпорядження майном (примітка до ст. 314) [83].

КК Туркменістану від 10.05.2010 р. у ст. 182 «Перевищення посадових повноважень» глави двадцять третьої «Злочини проти інтересів державної служби» розділу X «Злочини проти порядку функціонування органів державної влади» Особливої частини передбачає відповідальність за перевищення посадових повноважень, тобто вчинення посадовою особою дій, що явно виходять за межі її службових повноважень, що спричинило значне порушення прав та законних інтересів громадян, організацій чи охоронюваних законом інтересів суспільства чи держави, що карається позбавленням права на обіймати посади або займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або штрафом у розмірі від двадцяти до сорока середньомісячних розмірів оплати праці, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років (ч. 1 ст. 182). Ті ж дії, вчинені з застосуванням насильства, з застосуванням зброї чи спеціальних засобів, зі спричиненням тяжких наслідків караються або штрафом у розмірі від 50 до 200 середньомісячних розмірів оплати праці з позбавленням права на обіймати посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або позбавленням права на обіймати посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років з накладенням обов'язку проживання у певній місцевості строком від п'яти до восьми років, або позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права на обіймати посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 2 ст. 182).

До посадових відносяться особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням виконують функції представників влади, а також ті, що виконують організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські або контрольно-ревізійні функції у державних органах, органах місцевого самоврядування, на державних підприємствах, в установах, організаціях, а також у Збройних Силах, інших військах та військових формуваннях (п. 1 примітки до ст. 181) [86].

КК Республіки Узбекистан від 22.09.1994 р. у ст. 206 «Перевищення влади або посадових повноважень» глави п'ятнадцятої «Злочини проти порядку

управління» розділу п'ятого «Злочини проти порядку функціонування органів влади, управління та громадських об'єднань» Особливої частини передбачає відповідальність за перевищення влади чи посадових повноважень посадовою особою, тобто умисне вчинення посадовою особою державного органу, організації з державною участю чи органу самоврядування громадян дій, що виходять за межі повноважень, наданих їй законом, що спричинило велику шкоду або значну шкоду правам чи охоронюваним законом інтересам громадян або державним чи суспільним інтересам, що карається штрафом від 150 до 300 мінімальних розмірів заробітної плати, або позбавленням певного права до п'яти років, або обов'язковими громадськими роботами до трьохсот шестидесяти годин, або виправними роботами до трьох років, або обмеженням волі від одного до двох років, або позбавленням волі до трьох років (ч. 1 ст. 206). Ті ж дії, що спричинили особливо велику шкоду, в інтересах організованої групи, караються штрафом від 300 до 600 мінімальних розмірів заробітної плати або обмеженням волі від двох п'яти років, або позбавленням волі до п'яти років з позбавленням певного права (ч. 2 ст. 206) [84].

У КК Угорщини, а саме у Главі XVIII службовим зловживанням присвячено дві норми (ст. 305 «Зловживання владою, ст. 306 «Зловживання суспільної функції»). Стаття 305 КК Угорщини передбачає відповідальність будь-яких посадових осіб, які з метою заподіяння шкоди або отримання неправомірної вигоди: порушили службові обов'язки, перевищили службові повноваження або в іншому випадку зловживали своїм службовим становищем. В свою чергу відповідальності за «Зловживання суспільної функції» буде підлягати особа, якій було довірено здійснення публічних функцій в процесі яких було заподіяно шкоди або отримано неправомірну вигоду. Дані дві норми практично ідентичні, за винятком суб'єкта злочину. В першому випадку - це будь-яка посадова особа, а в другому – лише особа якій було довірено здійснення публічних функцій державою.

КК Хорватії, у ст. 337 передбачає відповідальність за зловживання владою або службовими повноваженнями. Суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 337 КК, визначено посадову особу або уповноважену особу, яка вийшла за межі наданих їй державою службових повноважень або особа не виконує покладені на неї обов'язки звернувши на свою користь або на користь інших фізичних чи юридичних осіб неправомірну вигоду, в кінцевому результаті завдала істотної шкоди охоронюваним правам та інтересам суспільства і держави.

У КК Швейцарії (ст. 312) суб'єктом зловживання службовим становищем визначено посадових осіб або членів державних органів, які зловживають

владними повноваженнями з метою одержання неправомірної вигоди на свою користь або користь третіх осіб в процесі здійснення її службової діяльності. КК Швейцарії у частині третій книги першої містить норму котра дає чіткий перелік осіб які є державними службовцями. Зокрема до таких осіб належать посадові особи та працівники публічних адміністративних органів влади, або сам орган для здійснення правосуддя, а також сюди віднесено осіб, які займають посади в державних органах або органах відправлення правосуддя на тимчасовій основі [187].

Пункт 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень»: відповідно до ч. 1 ст. 365 КК перевищенням влади або службових повноважень визнається умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо ними заподіяно істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. При вирішенні питання про те, чи є вихід за межі наданих прав або повноважень явним, суди мають враховувати, наскільки він був очевидним для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки. Мотиви та мета вчинення таких дій можуть бути різними і на кваліфікацію злочину, як правило, не впливають. Ставлення службової особи до наслідків вчинюваних нею дій можливе як умисне, так і необережне [159].

Пункт 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень»: судам необхідно відмежовувати перевищення влади або службових повноважень від зловживання владою або службовим становищем. В останньому випадку службова особа незаконно, всупереч інтересам служби використовує надані їй законом права і повноваження (ст. 364 КК). Під перевищенням влади або службових повноважень треба розуміти: а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства; б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, - за відсутності цих умов; в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально; г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти [159].

Пункт 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень»: обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 365 КК, є заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам та

інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Згідно з п. 3 примітки до ст. 364 КК шкода, якщо вона полягає в спричиненні матеріальних збитків, визнається істотною за мови, що вона в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів. При вирішенні питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, потрібно також ураховувати кількість потерпілих громадян, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо. У разі заподіяння поряд із матеріальними збитками і шкоди нематеріального характеру загальна шкода від злочину може визнаватися істотною навіть у випадку, коли зазначені збитки не перевищують 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [159].

Великою Палатою Верховного Суду 05.12.2018 за касаційною скаргою прокурора скасовано ухвалу апеляційного суду про закриття кримінального провадження стосовно працівників міліції за ч. 2 ст. 365 КК України, які застосовували насильство до підозрюваних у вчиненні злочинів. Підставою для прийняття такого рішення апеляційний суд визнав п. 4 ч. 1 ст. 284 КК України, мотивуючи це тим, що набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Судом візового режиму для України» від 13.05.2014 № 1261-VII, яким скасовано кримінальну відповідальність за вчинене ними діяння. На розгляд Великої Палати Верховного Суду це провадження передано за клопотанням працівників Генеральної прокуратури України, заявленим на підставі ч. 5 ст. 434-1 КПК України, оскільки справа, у якій мало місце правозастосування ч. 2 ст. 365 КК України, містила виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

Завдяки принциповій позиції Генеральної прокуратури України Велика Палата Верховного Суду надала правовий висновок, що об'єктивна сторона

злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК України вичерпується діями, які явно виходять за межі наданих працівнику правоохоронного органу прав чи повноважень і містять принаймні одну з ознак: супроводжуються насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування. Заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди в розумінні п. 3 примітки до ст. 364 КК України не є обов'язковою для кваліфікації дій за ч. 2 ст. 365 цього Кодексу. Згідно з ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки про застосування норм права, викладені у постанові Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права [16].

Проведений порівняльно-правовий аналіз кримінально-правових заходів запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу України зі схожими заходами, що встановлені в окремих країнах романо-германської правової родини, дозволяє стверджувати, що кримінальна відповідальність за досліджуване діяння передбачена у тій чи іншій формі у всіх країнах. У більшості країн це діяння передбачається окремою нормою, проте у ряді країн відповідальність за нього охоплюється нормою про зловживання владою або службовим становищем.

Таким чином, посадова злочинність виникла разом із появою держави та стала достатньо поширеним явищем. Широке коло повноважень посадових (службових) осіб і наявних через це владних можливостей викликало бажання їх використовувати в особистих цілях. За часів Київської Русі княжа влада носила майже необмежений характер. Хоча простому люду можна було подавати офіційні скарги на дії намісників за перевищення ними своїх повноважень, проте визначених санкцій такі норми не передбачали, а лише зазначали, що Бог буде суддею за такі дії. Фактично, першим нормативно-правовим актом, у якому були закріплені санкції за окремі зловживання владою, було Соборне Уложення 1649 р. Широкої регламентації посадові (службові) злочини, злочини поліцейських набули в Уложенні про покарання карні й виправні 1845 р., розділ п'ятий якого - «Про злочини та проступки по службі державній та громадській», зокрема, містив главу другу «Про перевищення влади та протизаконну бездіяльність їй», а у відділі третьому глави одинадцятої Уложення розглядалися злочини й проступки чинів поліції. При цьому кримінально-карним вважалось таке перевищення влади або службових повноважень, що супроводжувалось будь-яким насильством. Подальшої регламентації кримінальна відповідальність за перевищення влади

або службових повноважень знайшла у Кримінальному уложенні 1903 р., стаття 636 якого була, фактично, загальною нормою, яка встановлювала таку відповідальність і передбачала як обов'язкову ознаку складу злочину не тільки застосування насильства, а й настання іншої як матеріальної, так і нематеріальної значної шкоди. За часів радянської влади в Україні перевищення влади або службових повноважень завжди визнавалось кримінально-караним діянням. При цьому наслідки цього діяння могли бути як матеріальними, так і нематеріальними, а суб'єктом визнавалась будь-яка посадова (службова) особа. КК України 2001 р. у ст. 365 в редакції від 21.02.2014 р. обмежив коло суб'єктів перевищення влади або службових повноважень лише працівником правоохоронного органу.

Порівняльно-правовий аналіз кримінально-правових заходів запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу України зі схожими заходами, встановленими в країнах – колишніх республіках СРСР, дозволяє зробити такі висновки. У всіх цих країнах передбачена кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень. Разом з тим є певні особливості щодо криміналізації цього діяння. Кримінальне законодавство більшості цих країн встановлює відповідальність за нього у разі спричинення як матеріальної, так і нематеріальної шкоди, а також містить кваліфікуючу чи особливо кваліфікуючу ознаку – застосування насильства (КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Вірменія, КК Грузії, КК Республіки Казахстан, КК Латвійської Республіки, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдова, КК Російської Федерації, КК Республіки Таджикистан, КК Туркменістану, КК Республіки Узбекистан). Натомість, ПК Естонської Республіки у ст. 291 встановлює відповідальність лише за незаконне застосування посадовою особою зброї, спецзасобу чи фізичної сили; КК Киргизької Республіки у ст. 321 – за дії, що явно виходять за межі повноважень посадової особи і пов'язані з насильством, що не є небезпечним для життя та здоров'я, або погрозою такого насильства. Різняться підходи законодавців цих країн і щодо визначення суб'єкта досліджуваного діяння. КК більшості порівнюваних країн таким суб'єктом визнають посадову особу (КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Вірменія, ПК Естонської Республіки, КК Киргизької Республіки, КК Російської Федерації, КК Республіки Таджикистан, КК Туркменістану, КК Республіки Узбекистан). Проте за КК Грузії відповідальність за перевищення влади або службових повноважень несуть чиновники; за КК Латвійської Республіки – відповідальні працівники підприємства (підприємницького товариства) чи

організації; за КК Литовської Республіки – державні службовці чи прирівняні до них особи; за КК Республіки Молдова – публічні особи. Отже, лише КК України суб'єктом перевищення влади або службових повноважень визнає виключно працівника правоохоронного органу. Хоча у КК РФ є норма, яка передбачає відповідальність за невиконання працівником органу внутрішніх справ наказу (ст. 286.1).

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

2.1. Стан та динаміка перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу в системі злочинів у сфері службової діяльності працівників правоохоронних органів

Запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу – одне з пріоритетних завдань, що стоять перед українською державою. Згідно індексу сприйняття корупції за 2018 р. Україна обіймає 120 місце у рейтингу з 32 балами (Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) – показник, який з 1995 р. розраховується міжнародною організацією Transparency International. Сама організація не проводить власних опитувань. Індекс розраховують на основі 13 досліджень авторитетних міжнародних установ і дослідницьких центрів. Для визначення оцінки України використано 9 джерел. Ключовим показником Індексу є кількість балів, а не місце в рейтингу. Мінімальна оцінка (0 балів) означає, що корупція фактично підміняє собою державу, максимальна (100 балів) свідчить про те, що корупція майже відсутня в житті суспільства. Індекс оцінює корупцію лише в державному секторі). Для порівняння, на останньому – 180 місці у цьому рейтингу перебуває Сомалі з 10-ю балами, а на першому – Данія з 88 балами [36]. Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу – злочин, який безпосередньо сприяє усім без виключення корупційним проявам в країні і є, фактично, складовою цього явища.

Як вже зазначалось, за часів незалежності України влада постійно намагалась подолати прояви корупції у державі, у зв'язку з чим приймалися нормативно-правові акти, спрямовані на подолання цього негативного явища, зокрема, Закони України «Про боротьбу з корупцією» від 05.10.1995 р., «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11.06.2009 р., «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 р., «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. Ці намагання призводили до реформування судової та правоохоронної систем. Так, в останні роки в Україні створено низку нових правоохоронних органів (Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань). Проте

ефективність усіх вживаних заходів залишається, поки що, на достатньо низькому рівні.

На питання ефективності протидії перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу відповідь може надати кримінологічна характеристика цього явища, складовими якої є рівень, структура та динаміка конкретного виду злочинності.

Поняття «рівень злочинності» в кримінології розкривають як визначену в абсолютних числах загальну кількість злочинів та осіб, які їх учинили, скоєних на певній території (країна, місто, район) за певний проміжок часу. Структура злочинності «... має розкривати її склад, поширеність та співвідношення між видами злочинних проявів, їх вчинення у конкретних умовах простору (території) та часу, за визначальних ознак злочинних діянь та осіб, які їх вчиняють». Динаміка злочинності – це показник, «... що відображає зміни рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом певного періоду. Показником динаміки злочинності є темп, алгоритм зміни її кількісних значень (їхнє збільшення або зменшення) порівняно з даними періоду, обраного для порівняння» [11]. Стан злочинності – загальна кількість злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний період часу на певній території. Стан визначається наступними факторами: кількістю вчинених злочинів, кількістю злочинців, що засуджені за їх вчинення, кількістю зареєстрованих злочинів [131].

У зв'язку з тим, що за статистикою злочинні діяння, які вчиняються працівниками правоохоронних органів, у більшості випадках кваліфікуються за ознаками складів злочинів, які містяться у розділі XVII Особливої частини КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», необхідно дати загальну кримінологічну характеристику цим злочинам. Злочини, що містяться у вказаному розділі КК, є найбільш поширеними у сферах економіки, освіти, медичного обслуговування та правоохоронної діяльності [30, с.47].

Дослідження злочинності працівників правоохоронних органів вказує на те, що за даними офіційної статистики кількість кримінальних проваджень, відкритих щодо цих працівників за фактами перевищення влади або службових повноважень відносно до загальної кількості проваджень, відкритих за фактами вчинення працівниками правоохоронних органів службових злочинів, становить стабільний і високий відсоток.

Так, у 2018 р. було зареєстровано 12 583 злочинів у сфері службової діяльності, з них: 2823 злочини, передбачені у ст. 364 КК України, 714 – ст. 365 КК України, 5525 – ст. 366 КК України, 1613 – ст. 367 КК України, 952 – ст. 368

КК України. Питома вага відповідно становила 22 % (ст. 364 КК України); 5,9 % (ст. 365 КК України); 44 % (ст. 366 КК України); 12,8 % (ст. 367 КК України); 7,6 % (ст. 368 КК України). У 2015 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено 10 772 злочинів у сфері службової діяльності (з них: 2238 злочинів, передбачених ст. 364 КК України, 89 – ст. 365 КК України, 5515 – ст. 366 КК України, 1426 – ст. 367 КК України, 619 – ст. 368 КК України). Питома вага відповідно становила 20,8 % (ст. 364 КК України); 0,8 % (ст. 365 КК України); 51,2 % (ст. 366 КК України); 13,2 % (ст. 367 КК України); 5,7 % (ст. 368 КК України) [11].

При цьому, кількість відкритих кримінальних проваджень за ст. 365 КК України з 2014 року (рік прийняття чинної редакції цієї статті) свідчить про суттєве їх зростання останнім часом. У 2014 р. обліковано 93 таких злочини, 2015 р. – 89, 2016 р. – 89, 2017 р. – 152, 2018 р. – 714. До суду за ці п'ять років з обвинувальним актом направлено лише п'ять проваджень [19].

Для порівняння наведемо статистичні дані за 2013 р. щодо застосування ст. 365 КК. У цьому році було відкрито 747 кримінальних проваджень за цією статтею, у яких 52-м особам повідомлено про підозру, 42 провадження направлені до суду з обвинувальним актом, 5 – з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності.

Таким чином за п'ять років (2014-2018 рр.) існування чинних редакцій ст. 365 КК та пп. 3, 4 примітки до ст. 364 КК (визначають істотну шкоду та тяжкі наслідки перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу) в Україні обліковано 1137 злочинів, передбачених ст. 365 КК.

Що стосується динаміки цього злочину, то за останні два роки (2017-2018 рр.) вона зросла у сотні разів. Якщо за базовий рівень узяти показник кількості облікованих перевищень влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу у 2014 р. (93 злочини), то динамічний ряд за наступні чотири роки буде виглядати наступним чином: 2015 р. – «- 4 (- 4,3 %)», 2016 р. - «- 4 (- 4,3 %)», 2017 р. - «+ 59 (+ 63,4 %)», 2018 р. - «+ 621 (+ 667,7 %)». Проте, як вже зазначалось, за ці п'ять років з обвинувальним актом до суду направлено лише п'ять проваджень.

Що стосується засуджених за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу осіб, то їх кількість за останні п'ять років (2014-2018 рр.) наступна: 2014 р. – 47, 2015 р. – 42, 2016 р. – 8, 2017 р. – 4, 2018 р. – 3.

Наведені статистичні дані свідчать про недостатню ефективність в останнє п'ятиріччя чинної редакції ст. 365 КК 2014 р. як запобіжного заходу досліджуваного злочину.

Слід зазначити, що зміни до ст. 365 КК у частині обмеження кола суб'єктів цього злочину були запропоновані у проекті Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 16.01.2013 р. № 2023.

У пояснювальній записці до вказаного проекту Закону зазначалось, що згідно з офіційними даними на той час в Україні у місцях позбавлення волі відбували покарання за ст. 365 КК 54 особи. З них 42 – це ті, хто відбували покарання у Менській колонії, тобто ті, хто на момент вчинення злочину мав статус працівника того чи іншого правоохоронного органу. Їхні дії – це «класика» перевищення влади – знущання над підозрюваними, застосування незаконних методів ведення слідства, в тому числі насильства, незаконні порушення кримінальних справ, фальсифікація доказів тощо. Таких справ більшість і серед майже 400, порушених у 2012 році і які на той час розслідувались. Лише 11 засуджених не були працівниками правоохоронних органів, але, перевищуючи владу, керувалися виключно корисливими мотивами.

Фактично застосування насильства та отримання неправомірної вигоди – це основоположні ознаки перевищення влади як спеціальної форми зловживання нею. За ст. 364 КК «Зловживання владою або службовим становищем» у 2012 р. було порушено більше 2000 кримінальних справ, і яка так само як і ст. 365 дозволяє не лише притягати до відповідальності тих, хто нажився на державній казні. Цю статтю завжди може витягнути «з шухляди» прокурор, якому дали завдання нейтралізувати політичного опонента чи бізнес конкурента.

У Резолюції № 1862 від 26.01.2012 р. Парламентська Асамблея Ради Європи чітко підкреслила, що ст.ст. 364 та 365 КК України є занадто широкими у застосуванні та, по суті, дозволяють постфактум криміналізацію звичайних політичних рішень. Це суперечить принципу верховенства права та є неприйнятним. Тому Асамблея закликала владу України невідкладно внести зміни у ці дві статті КК у відповідності до стандартів Ради Європи та зняти обвинувачення проти колишніх членів уряду, висунуті за цими статтями.

Крім того, взірець конструкції зловживання владою міститься у статті 19 Конвенції ООН проти корупції, який слід використати і йти шляхом, яким рухається весь цивілізований світ. Адже у пункті 22 частини першої статті 92 Конституції України зазначено, що виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами, та відповідальність за них. При цьому, відповідно до ч.1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Конвенція ООН проти корупції (ст. 19) рекомендує державам-членам визнавати злочином «умисне зловживання службовими повноваженнями або службовим становищем, тобто здійснення будь-якої дії чи утримання від здійснення дії, що є порушенням законодавства, державною посадовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи» (як відомо, під неправомірною вигодою в антикорупційному законодавстві розуміються «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову»).

Разом з тим, чинною ст. 365 КК України передбачена кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень, тобто за умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Не існує конкретного визначення охоронюваних інтересів, а також істотної шкоди і тяжких наслідків, якщо вони полягають не в завданні матеріальних збитків. Не існує також належних, визначених законом, методик визначення матеріальних збитків.

Так само і ст. 364 КК України, яка є загальною нормою відносно ст. 365, за конструкцією складу злочину (у частині ознак суб'єктивної сторони) не відповідає визначенню зловживання службовим становищем, яке наведене у ст. 19 Конвенції ООН проти корупції.

Особлива суспільна небезпека перевищення влади, яке вчиняється працівником правоохоронного органу, підтверджується судовою практикою, яка наводилася вище – станом на 14.01.2013 р. із 53 засуджених за ст. 365 КК України 42 вчинили цей злочин у статусі працівників правоохоронних органів.

Статистика кримінальних справ, порушених за ст.ст. 364 та 365 протягом січня – вересня 2012 р. (1983 та 362 відповідно), має бути сприйнята з урахуванням статистики судів. Згідно з даними Державної судової адміністрації, за перше півріччя 2012 р. засуджено: за ст. 364 КК – 252 особи; за ст. 364-1 – 18 осіб; за ст. 365 – 61 особа; за ст. 424 – 25 осіб [161].

Наведені аргументи авторів законопроекту, на наш погляд, цілком обґрунтовують доцільність звуження суб'єкта злочину, передбаченого ст. 365 КК України, до працівника правоохоронного органу. Проте таке звуження не здатне суттєво зменшити кількість кримінальних проваджень, направлених до

суду з обвинувальним актом. Вважаємо, що причиною різкого зменшення таких проваджень, починаючи з 2014 р., стали зміни, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. до примітки до ст. 364 КК України щодо визначення понять істотної шкоди у ст.ст. 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України та тяжких наслідків у ст.ст. 364-367 КК України.

Згідно цього Закону пункти 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України викладені у такій редакції: «3. Істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. 4. Тяжкими наслідками у статтях 364-367 вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [145].

Наведена редакція понять «істотної шкоди», та «тяжких наслідків» у вказаних злочинах і, зокрема, при перевищенні влади та службових повноважень, значно звузила обсяг цих понять порівняно з попередньою редакцією, яка звучала наступним чином: «3. Істотною шкодою у статтях 364, 365, 367, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. 4. Тяжкими наслідками у статтях 364-367, якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків, вважаються такі, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [88].

Фактично, це обмеження виключило можливість притягнення осіб до кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу у випадку спричинення нематеріальних наслідків. Вважаємо таке обмеження зайвим, оскільки воно значно звужує дієвість кримінально-правових заходів запобігання перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, суттєво підвищує і без того високий ступінь латентності злочинів у сфері службової діяльності, який за підрахунками провідних науковців складає 90-99 % [8, с. 215].

Питання дотримання у діяльності правоохоронних органів принципу невідворотності відповідальності особливо актуально постає на тлі тих реформ вказаних органів, які провадяться у державі. Разом з тим ці реформи лише частково виправдовують сподівання, як на них покладались. Так, наприклад, створення патрульної поліції не позбавило проблемних питань як всередині цього підрозділу (станом на 01.06.2016 р. кількість звільнених працівників

патрульної поліції з моменту відкриття Управління патрульної поліції становила 167 працівників, а некомплект по Україні у Департаменті патрульної поліції складав 1931 працівник [43]), так і ззовні (працівники цього підрозділу продовжують вчиняти злочини, як і працівники колишньої міліції).

Так, наприклад, наказом тимчасового виконувача обов'язків начальника Головного управління Національної поліції в Івано-Франківській області № 20 о/с від 07.11.2015 р. ОСОБА_3 призначено на посаду поліцейського батальйону патрульної поліції Головного управління Національної поліції в Івано-Франківській області з присвоєнням спеціального звання «рядовий поліції». Наказом начальника Департаменту патрульної поліції Національної поліції України № 26 о/с від 12.02.2016 р. рядового поліції ОСОБА_3 призначено інспектором роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у місті Івано-Франківську, а 30.06.2016р. ОСОБА_3 наказом № 443 о/с присвоєно спеціальне звання «лейтенант поліції». 31.01.2016 року ОСОБА_3 прийняв присягу працівника Національної поліції України вірно служити Українському народові, дотримуватись Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки. У відповідності до посадової інструкції поліцейського патрульної поліції, затвердженої 05.01.2016р. наказом Департаменту патрульної поліції за № 4/1, з якою 27.02.2016р. ознайомлений ОСОБА_3, поліцейський патрульної поліції під час несення служби зобов'язаний неухильно дотримуватись положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність патрульної поліції, а також присяги поліцейського; поважати і дотримуватись прав та свобод людини і громадянина, обмежувати їх лише в спосіб та у випадках, що встановлені законом. Згідно зі ст. 260 КУпАП адміністративне затримання особи допускається у випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складання протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складання його на місці вчинення правопорушення, якщо складання протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення. Відповідно до ст.1 Закону України «Про Національну поліцію», інспектор Управління патрульної поліції у м. Івано-Франківську ОСОБА_3 є представником органу виконавчої влади, який повинен служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидіяти злочинності, підтримувати публічну безпеку і порядок.

Згідно зі ст. 62 того ж Закону під час виконання покладених на поліцію повноважень ОСОБА_3 є представником держави, а його законні вимоги є обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами. Таким чином, ОСОБА_3 постійно здійснює функції представника влади та відповідно до Примітки ч.1 ст.364 КК України є службовою особою. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» інспектор Управління патрульної поліції у м. Івано-Франківську ОСОБА_3 є працівником правоохоронного органу. Свої владні повноваження ОСОБА_3 умисно перевищив за наступних обставин. У відповідності до дислокації сил та засобів роти № 1 Управління патрульної поліції у м. Івано-Франківську з 20.00 год. 11.09.2016р. до 08.00 год. 12.09.2016р. інспектор роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у місті Івано-Франківську ОСОБА_3 та інспектор роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у м. Івано-Франківську лейтенант поліції ОСОБА_5 заступили на патрулювання в складі екіпажу «105» на службовому автомобілі «Тойота Пріус».

12.09.2016 року приблизно о 02 год. 13 хв., екіпаж «105» Управління патрульної поліції у місті Івано-Франківську, у зв'язку із виконанням службових обов'язків, знаходився поблизу «Т»-подібного перехрестя доріг вулиць Набережна імені ОСОБА_6 та ОСОБА_7, що у місті Івано-Франківську, де зупинили автомобіль «Citroen» моделі «Nemo», державний номерний знак АТ 8835 ВО, під керуванням ОСОБА_4 за підозрою у порушенні Правил дорожнього руху. До зупиненого автомобіля підійшов інспектор роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у місті Івано-Франківську ОСОБА_3 та в ході спілкування із водієм ОСОБА_4 повідомив йому причину зупинки відсутність ближнього світла лівої фари в темну пору доби. З метою перевірки тверджень ОСОБА_3 щодо несправності автомобіля водій ОСОБА_4 вийшов із салону автомобіля, при цьому, відчиняючи двері водія, неумисно зачепив дверкою ОСОБА_3, що викликало обурення останнього. В ході подальшого спілкування ОСОБА_8, не погодившись із твердженнями інспектора роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у Івано-Франківську ОСОБА_3 щодо вчинення ним адміністративного правопорушення, запропонував останньому оформити відповідні матеріали щодо вчиненого ним, на думку ОСОБА_3, адміністративного правопорушення, після чого сів назад у салон свого автомобіля. Інспектор роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у місті Івано-Франківську ОСОБА_3, будучи працівником правоохоронного органу діючи умисно, явно виходячи за межі наданих йому прав та повноважень, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків, грубо порушуючи вимоги ст. 260

КУпАП, ст.ст.18, 29, 42, 43, 44, 45 Закону України «Про Національну поліцію», присягу працівника Національної поліції України, п.3.1 розділу III посадової інструкції поліцейського патрульної поліції, не оголосивши попередження ОСОБА_4 про застосування щодо нього фізичної сили та спеціальних засобів не надавши останньому часу та можливості для виконання вимоги поліцейського, усвідомлюючи, що ОСОБА_4 жодного опору не чинить та не становить суспільної небезпеки, підійшов до лівої передньої дверки автомобіля «Citroen» моделі «Nemo», державний номерний знак НОМЕР_1, за кермом якого перебував ОСОБА_4, відчинив її та безпідставно, застосовуючи заходи фізичного впливу, схопив ОСОБА_4 за одягу, намагаючись витягнути останнього із автомобіля, який при цьому жодного опору не чинив. Продовжуючи свої умисні протиправні дії, інспектор роти №1 батальйону Управління патрульної поліції у м. Івано-Франківську ОСОБА_3, застосовуючи фізичну силу, явно виходячи за межі наданих йому прав та повноважень, силоміць витягнув ОСОБА_4 із салону автомобіля «Citroen» моделі «Nemo», державний номерний знак АТ 8835 ВО, повалив його обличчям вниз до дороги, притиснув коліном лівої ноги до асфальту та надів на ОСОБА_4 спеціальний засіб - кайданки. Внаслідок умисних протиправних, таких що ображають особисту гідність потерпілого, дій працівником правоохоронного органу - інспектором роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у місті Івано-Франківську ОСОБА_3, ОСОБА_4 спричинено біль та фізичні страждання, а також пошкоджено його верхній одяг - футболку чорного кольору із написом «Hugo Boss». Не припиняючи своїх умисних протиправних дій, інспектор роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у місті Івано-Франківську ОСОБА_3, будучи працівником правоохоронного органу, явно виходячи за межі наданих йому прав та повноважень, усвідомлюючи що ОСОБА_4 фактично затриманий, перебуває в горизонтальному положенні обличчям вниз до дороги з кайданками на руках та не спроможний чинити жодного опору, умисно, безпідставно, застосовуючи фізичну силу, наніс ОСОБА_4 два удари кулаками рук та штовхнув ОСОБА_4 у спину. Внаслідок умисних протиправних дій працівника правоохоронного органу - інспектора роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у м. Івано-Франківську ОСОБА_3 ОСОБА_4 спричинено біль та фізичні страждання. У подальшому ОСОБА_3 залишив затриманого ОСОБА_4 в горизонтальному положенні обличчям вниз до дороги з кайданками на руках та відійшов в сторону. В цей час ОСОБА_4 спробував підвестися із асфальтного покриття проїжджої частини дороги. Побачивши, що ОСОБА_4 намагається підвестись, інспектор роти батальйону Управління патрульної поліції у м. Івано-Франківську ОСОБА_3, будучи

працівником правоохоронного органу, діючи умисно з метою спричинення тілесних ушкоджень ОСОБА_4, явно виходячи за межі наданих йому прав та повноважень, підбіг до нього, і безпідставно застосовуючи фізичну силу, двічі штовхнув руками ОСОБА_4 у ділянку правої руки та спини, внаслідок чого затриманий впав на асфальтне покриття проїжджої частини автомобільної дороги і відчув фізичну біль та страждання. Не припиняючи свої протиправні умисні дії, інспектор роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у місті Івано-Франківську ОСОБА_3, будучи працівником правоохоронного органу, усвідомлюючи, що ОСОБА_9, перебуває в горизонтальному положенні обличчям вниз до дороги з кайданками на руках, не становить суспільної небезпеки та не спроможний чинити жодного опору, безпідставно, умисно, завдав два удари правою рукою в ділянку спини та правої руки ОСОБА_4, а в подальшому притиснув ОСОБА_4 до асфальтного покриття автомобільної дороги, внаслідок чого ОСОБА_4 відчув фізичний біль та страждання. Внаслідок вищенаведених протиправних дій інспектора роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у м. Івано-Франківську ОСОБА_3, потерпілому ОСОБА_4 спричинені наступні тілесні ушкодження: садна в ділянках обличчя, правого передпліччя, лівого передпліччя, лівої гомілки та лівого колінного суглоба, подряпину в ділянці правої гомілки, синець в ділянці грудної клітки, які згідно висновку експертизи відносяться до легких тілесних ушкоджень. Таким чином, інспектор роти № 1 батальйону Управління патрульної поліції у м.Івано-Франківську лейтенант поліції ОСОБА_3, будучи працівником правоохоронного органу, діючи умисно, явно виходячи за межі наданих йому владних повноважень, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, грубо порушуючи вимоги ст. 260 КУпАП, ст.ст. 18, 29, 42, 43, 44, 45 Закону України «Про Національну поліцію», присяги працівника Національної поліції України, 12.09.2016р., перебуваючи при виконанні своїх службових обов'язків, в місті Івано-Франківську по вулиці Набережна імені ОСОБА_6, безпідставно застосував фізичну силу та спеціальний засіб - кайданки щодо ОСОБА_4, вчинив болісні дії, які ображають особисту гідність потерпілого ОСОБА_4 та спричинив останньому легкі тілесні ушкодження, чим завдав істотної шкоди правам та інтересам потерпілого [63].

Для всебічної та комплексної кримінологічної характеристики злочинів у сфері службової діяльності необхідним є дослідження географії злочинності, особливостей її кількісно-якісних показників у різних регіонах. За офіційними статистичними даними найбільшого поширення цей вид злочинності набув у центральному та південному регіонах, а саме у: м. Київ (23 %), Київській (6 %), Донецькій (12 %), Дніпропетровській (7 %), Луганській (9 %), Одеській (6 %),

Львівській (3 %) та інших областях (34 %) [165]. Географія злочинів у сфері службової діяльності характеризує їх територіальні відмінності залежно від виду населеного пункту, що пов'язано з рівнем концентрації значної кількості органів публічної влади, громадських формувань, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності. Можна стверджувати, що більшу кількість злочинів у сфері службової діяльності учиняють саме в містах (районних і обласних центрах), що є адміністративними й економічними центрами відповідних територій. Отож, результати аналізу аспектів кримінологічної характеристики злочинів у сфері службової діяльності засвідчують, що їхня питома вага в загальній структурі злочинності становить приблизно 1,9 % [11].

Попри офіційно зареєстровані випадки злочинності, окремо варто завважити високу латентність злочинів у сфері службової діяльності, учинюваних працівниками правоохоронних органів. Латентність службової злочинності має складний характер, що зумовлено переважно відсутністю свідків. Тож, з урахуванням наведених статистичних даних можна дійти висновку, що рівень злочинів, учиняються у сфері службової діяльності, невпинно зростає [11].

На нашу думку, можна погодитись з думкою С.А. Алтухова про те, що підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, що скоїли працівники правоохоронних органів, характеризується наступним:

1) вони порушують нормальне функціонування органів влади та управління, знижують престиж та авторитет державної служби;

2) вони наносять значну шкоду інтересам громадян, організацій, суспільства та держави. Злочини, які скоюють працівники правоохоронних органів, викликають обґрунтовану тривогу у громадян, створюють психологічний дискомфорт, результат від чого перетворюється на відношення до діяльності правоохоронних органів, ступеня довіри працівникам;

3) вони мають виражену, корисливу направленість злочинних посягань;

4) прихований характер «сумнівної поведінки» частини працівників, не дозволяє акцентувати на них уваги, що в подальшому різко дисонує з характером скоєних ними злочинів;

5) спостерігається тривожна тенденція корумпованості частини працівників правоохоронних органів, зрощування їх з організованими злочинними угрупованнями, при цьому працівники або знаходяться на утриманні організованих кримінальних структур, або є їх активними членами;

6) злочини працівників правоохоронних органів проявляють тенденцію до зростання, що свідчить про масштабність цього виду злочинної діяльності. [1].

2.2. Детермінація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу

У ст. 19 Конституції України визначено, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [123]. Затверджена в Конституції норма є визначальною для характеристики діяльності будь-яких державних органів і їх службовців, у тому числі і правоохоронних. Але реальний стан діяльності державних органів вказує на те, що мають місце непоодинокі випадки діяльності державних службовців поза межами правового поля. Порушуючи конституційну норму, діяння державних службовців мають характер підвищеної суспільної небезпеки, тому що вони є лицем суспільно визнаного інституту і є його авторитетом, що ставить їх в особливе соціальне і частково правове становище, тобто у відомому розумінні над суспільством. Вони мають доступ до розподілу матеріальних благ, мають в користуванні великі обсяги інформації, мають право приймати рішення у конфліктних ситуаціях і, нарешті, використовувати апарат примусу.

Службова злочинність у сучасних умовах стала чинником, який негативно впливає на різні сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову галузі, громадську свідомість, створює сприятливі можливості для функціонування організованої злочинності. Службова злочинність працівників правоохоронних органів у загальній сукупності службових злочинів, які вчиняють державні службовці з використанням наданих їм прав та повноважень, має свою вагому частку. Проблема подолання службової злочинності та корупції в Україні вже втратила суто юридичний аспект і перетворилася в найсерйознішу політичну проблему, нерозв'язання і загострення якої визначають міжнародне становище нашої держави та її політичний імідж у світі.

У зв'язку із реформуванням практично всіх державних установ, в цей час керівництво країни ретельно вивчають та надають оцінку діяльності правоохоронних органів в останні роки. Суспільству стають відомі факти вчинення працівниками цих органів тяжких та особливо тяжких злочинів. Все частіше у засобах масової інформації з'являються повідомлення про участь таких працівників в діяльності злочинних угруповань, а нерідко і граючих у них першочергові ролі.

Наведене дає зрозуміти, що злочинність працівників правоохоронних органів вимагає негайного застосування ефективних заходів щодо її протидії та

запобігання. Але застосування будь-яких заходів відносно негативних явищ не принесе позитивних результатів, якщо вони будуть застосовуватись всліпу, а саме щодо вже набутих небезпечних наслідків.

Успішні боротьба та попередження злочинів, що вчиняють працівники правоохоронних органів у сфері службової діяльності, можливе лише у тому випадку, якщо будуть встановлені та проаналізовані криміногенні детермінанти, що об'єднують в собі причини та умови вчинення злочинів. Втім, у кримінологічній науці й досі немає єдності думок стосовно того, що слід вважати причинами злочинності [2, с. 140].

Під причиною загально прийнято розуміти явище або сукупність взаємопов'язаних явищ, що породжують при відповідних умовах інше явище, яке розглядається як його наслідок (результат). В кримінологічній науці це означає, що причина (чи причини) обумовлює і викликає наслідок – злочинність, а у відносно окремому злочині дія індивіда – самий злочин.

На відміну від причини умова лише допомагає реалізації її дії, і представляє собою середовище, обстановку, що допомагає сприяє дії цих причин. Умовами виступають всілякі недоліки в управлінській та організаційній сфері діяльності різних галузей державного апарату. Але сама умова не може викликати вчинення злочину, вона виконує допоміжну роль, тоді як причина – домінуючу.

Терміни «причина» і «умова» злочину у чинному законодавстві України, на відміну від попереднього (ст. 23-1 КПК України 1960 р.), не застосовуються, що, на наш погляд, не сприяє ефективності їх усунення. Вважаємо це недоліком законодавства України, спрямованого на протидію і запобігання злочинності, а тому підтримуємо позицію щодо доцільності доповнення ст. 2 КПК України, яка зазначає, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [90], положенням про визнання завданням кримінального провадження встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, його запобігання [7, с. 87].

Кримінологічна теорія на сьогоднішній день не виробила поняття універсальної єдиної причини, яка б найповніше обґрунтовувала виникнення

злочинності за наявності тих чи інших умов. Не можна і розраховувати на визначення універсального переліку причин.

В кримінологічній літературі даються дані про найбільш розповсюджені, типові обставини, які породжують злочинність. Але у різних своїх комбінаціях і проявах вказані обставини можуть породжувати різні види злочинності, по-різному визначати її якісні і кількісні характеристики. Тому завжди слід аналізувати конкретні умови життєдіяльності людей у різних умовах, зміни цих умов [13, с. 121].

Важлива не тільки сама по собі констатація зв'язку якоїсь обставини зі злочинною поведінкою, але й виявлення характеру цього зв'язку: в яких конкретних проявах, у сукупності з якими іншими факторами і в яких ситуаціях та або інша обставина породжує злочинну поведінку. Саме це дозволяє цілеспрямовано розробляти запобіжні заходи з урахуванням конкретних умов місця і часу [13, с. 121].

Причини та умови злочинності об'єднуються в кримінології єдиним родовим поняттям «криміногенні детермінанти». Вони представляють собою сукупність соціально-негативних, економічних, ідеологічних, психологічних, організаційно-управлінських явищ, які породжують та обумовлюють (детермінують) злочинність як їх наслідок [164]. Визначення детермінації перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу з урахуванням сьогоденних реалій України надасть можливість розробити та впровадити комплекс дієвих заходів запобігання цьому та іншим злочинам у сфері службової діяльності.

У правоохоронних органах як частині суспільства, за словами багатьох вчених та спеціалістів, діють переважно загальні детермінанти злочинності, але вони найчастіше отримують переломлення стосовно до особливостей правоохоронної сфери діяльності, умовам виконання службових обов'язків і сферам виконання професійних завдань. На стан законності у правоохоронних органах впливають сукупність таких негативних факторів (явищ, на фоні яких відбувається виникнення причин та формування умов злочинності), характерних для всього суспільства, як обмеженість капіталовкладень, грошових коштів для вирішення соціальних завдань, загальне падіння моралі та дисципліни, посилення правового нігілізму, відсутність громадського контролю.

Соціально-психологічні та ідеологічні фактори злочинності свідчать про те, що громадяни України, які живуть лише за рахунок продажу власної фізичної та інтелектуальної праці, спостерігаючи злочинний плин економічних реформ, почувають себе ошуканими та обдуреними і стають на хибний шлях

дрібного кримінального бізнесу, поступово поширюючи коло злочинних діянь [21, с. 136-142].

Занепад морально-психологічних норм, падіння загального культурного рівня населення та освітнього рівня молоді – основні причини, що викликані негативними соціально-психологічними та ідеологічними факторами в країні. Звикання населення до кримінальної поведінки, яка приносить прибутки, загальний правовий нігілізм призводять до нових, раніше невідомих або менш поширених в Україні, злочинів [21, с. 136-142].

Ідеологічний вакуум, загальне зниження культури населення і правової культури, зокрема, тенденції вседозволеності, правовий нігілізм та відсутність правосвідомості у більшій частини населення заповнюється очікуванням подарованих, а не зароблених власною працею матеріальних благ.

Фактори правового характеру, що впливають на стан злочинності – це непослідовне здійснення правової реформи, крайності у судовій практиці. Зміни у кримінальному процесуальному законодавстві та судова реформа при існуванні правозастосовчої практики, яка склалася в Україні, потягли значне збільшення кількості осіб, які залишаються безкарними і поповнюють частину масштабного «кримінального запалення» суспільства.

Збереження такої тенденції призвело до звикання населення до ряду видів злочинної поведінки, і, зокрема, використання повноважень по службі в особистих цілях як працівниками державних органів влади та управління, так і працівниками правоохоронних органів, перевищення ними влади або службових повноважень, які, фактично, перестали розглядатись з буденної точки зору як заборонені [115, с. 175].

Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу відноситься до групи службових злочинів і майже завжди пов'язане із вчиненням інших злочинів цієї групи. Тому при розгляді причин злочину, передбаченого ст. 365 КК України, доцільно дослідити загальні причини службових злочинів та обставини, які їм сприяють.

На формування особи злочинця, який вчиняє злочини у сфері службової діяльності, впливають різні зовнішні фактори (політичні, економічні, соціально-психологічні та ідеологічні, фактори правового характеру та ін.) [118, с. 65].

Так, в політичному житті суспільства найбільш небезпечними є негативні наслідки послаблення виконавчої влади, передусім, її центральної ланки. Посилюючим фактором є тенденція прийняття владними структурами економічних рішень під впливом кон'юнктурних політичних міркувань на шкоду економічній доцільності. Це призводить до різкого зниження дисципліни, безконтрольності державних службовців. Що, у свою чергу, є

живильним середовищем для зловживань та перевищень влади або службових повноважень, корупції, хабарництва, лобізму інтересів певних угруповань на всіх рівнях державної влади, прямої участі державних службовців у діяльності комерційних структур тощо [27] [51].

Політичний чинник безпосередньо впливає на стан посадової злочинності працівників правоохоронних органів. Об'єктивною передумовою цього взагалі є існування інституту бюрократичного управління державою та делегування народом влади своїм представникам. Держава тоді найбільше сприяє розвитку посадової злочинності, коли виконує свої функції неефективно.

Не секрет, що негативні процеси в економіці здійснювалися в умовах політичної нестабільності під протекторатом вищих адміністративно-управлінських структур, а працівники правоохоронних органів виступали німими свідками безсоромного грабунку національних багатств і їхні спроби цьому протистояти оперативно припинялися. Аналогічна ситуація складалась і в політичній сфері, де нерішуче впровадження демократичних засад зробило нормою протекціонізм та відкрите ігнорування законів. Наслідком такого розвитку подій стало поширення злочинних проявів і в самих правоохоронних органах, де окремі службові особи почали використовувати свій вплив для участі в різних прибуткових проектах.

Економічні фактори викликають виникнення основних причин загострення в Україні криміногенної обстановки, адже загальна економічна криза (розбалансованість економіки, спад виробництва, падіння життєвого рівня населення і т.п. створюють живильне середовище для правопорушень).

Комплекс економічних причин, які викликані кризою в соціально-економічній сфері, негативно відбилися на реальному стані соціального захисту працівників правоохоронних органів. Декларування державою соціальних гарантій цих працівників та реальне їх виконання опинились прямо протилежно одне від одного. Між правами та обов'язками, передбаченими нормативно-правовими актами, а також законними інтересами працівників і можливостями держави щодо їх забезпечення виникли гострі суперечності.

Безконтрольні інфляційні підвищення, стандартними наслідками яких є раптове збезцінення грошового утримання державних службовців, провокують їх на пошук будь-яких джерел доходів. Рівень державної зарплати співробітників на фоні показників закордонних колег завжди викликав подив. Таким чином наслідки економічної кризи з однієї сторони відбилися на зниженні прожиткового рівня працівників правоохоронних органів і зниження їх доходів. С іншої сторони, економічна свобода породила кардинальні зміни у ставленні населення до праці як засобу існування і як моральної цінності.

Пріоритетною стає будь-яка робота за яку високо платять, нерідко пов'язана з незаконними протиправними діями.

Дух комерції та підприємництва, який проник до свідомості багатьох людей, у тому числі і працівників правоохоронних органів, часто сприяє появі переважно меркантильних інтересів, формуванню мотивації корисної протиправної поведінки, корупції. Тому не буде виглядати випадковим факт того, що матеріальні необхідності та низькі прибутки сприяють вчиненню протиправних діянь.

Більшість опитаних працівників правоохоронних органів (78 % – працівники Національної поліції, Державної кримінально-виконавчої служби) висловлюють думку, що вони не відчують себе соціально захищеними і що підвищення матеріального забезпечення могло б вплинути на профілактичний вплив щодо стану дисципліни та законності серед особового складу правоохоронних органів, ніж загальні заклики керівництва до невідхильного виконання правових норм.

Не можна забувати, що служба у правоохоронних органах не лише почесна, але й небезпечна для життя й здоров'я правоохоронців. Наприклад, на Донбасі у 2014-2017 рр. поклали своє життя 131 працівник поліції, 199 військовослужбовців Національної гвардії України, 67 прикордонників і 21 співробітник Державної служби з надзвичайних ситуацій [180].

Отже, професійний ризик, із яким постійно мають справу працівники правоохоронних органів вимагає, щонайменше, надійних соціальних гарантій, оскільки відсутність таких гарантій негативним чином відбивається на морально-психологічному стані працівників. Дії правоохоронців при виконанні службових обов'язків втрачають активний характер. Більше того, самі ж правоохоронці стають суб'єктами злочинів, і найчастіше у сфері службової діяльності.

Організаційно-управлінські прорахунки виступають причиною службових злочинів тоді, коли працівник правоохоронного органу починає відчувати протест проти умов, що складаються у правоохоронній системі взагалі й у підрозділі, де він працює, зокрема. У цілому можна говорити, що службові стосунки, у яких працівник відчуває утиск, обмеженість своїх прав через бюрократичні перекручення, недосконалість форм роботи, завжди здатні викликати протестуючу поведінку, у крайньому своєму виразі – злочин.

Але було б необачно вважати, що низький рівень дисципліни та законності у правоохоронній діяльності є тільки наслідком негативних змін у суспільстві. Суттєво впливають на працівників правоохоронних органів процеси внутрішнього порядку, які зумовлені особливостями службової діяльності та специфікою взаємовідносин у тому чи іншому правоохоронному органі.

Вказані причини кримінологи поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Вплив перших базується, перш за все, на тісній взаємодії працівників правоохоронних органів з середою правопорушників, які несуть в собі негативні установки, деформовані оціночні принципи, низьку моральність. Все це не може не впливати на особистість працівника. І у такій ситуації важлива психологічна стійкість до впливу професійної деформації. Вона тим сильніше, чим вище рівень правосвідомості, чим ширші знання та твердіші переконання. В цьому випадку людина має найменший ступінь впливу професійної деформації, і в неї виробляється соціально-психологічний імунітет проти негативного впливу антисуспільних елементів.

Об'єктивною причиною злочинів і порушень законності, що вчиняють працівники правоохоронних органів, виступає незадовільна якість функціонування правоохоронної системи. Неясна й суперечлива правова політика, що полягає в численних реорганізаціях, скороченнях особового складу, а також невідповідність пропускної спроможності правоохоронної системи характеристикам злочинності, що змінюються, дестабілізують роботу правоохоронців.

Надмірна гуманізація, всілякі «імунітети», «телефонне право» та безпідставна безкарність окремих категорій громадян ведуть до того, що працівники правоохоронної сфери перестають відчувати силу закону, у них з'являється невпевненість у принциповості та непідкупності службових осіб, які здійснюють правосуддя.

Значно ускладнює боротьбу із злочинами, які вчиняють працівники правоохоронних органів, ще одне явище. Існуючий порядок притягнення працівників цих органів до відповідальності за службові правопорушення та злочини має низьку негативних аспектів, пов'язаних з проблемою розмежування останніх. Матеріали службових перевірок за фактами порушення законності працівниками правоохоронних органів у багатьох випадках свідчать про наявність в їх діях ознак кримінально караних діянь, але при цьому працівники притягаються лише до дисциплінарної відповідальності. В результаті порушені права та інтереси громадян не поновлюються, винний у перевищенні влади або службових повноважень на розсуд певного керівника обходиться дисциплінарним стягненням. Такий підхід до вирішення внутрішньовідомчих проблем є також причиною і без того високої латентності цього виду злочинів.

На тлі розриву між рівнем соціально-правової захищеності й матеріальної забезпеченості та навантаженнями на особовий склад, що значно збільшилися, цілком закономірним став процес відпливу значної частини професіоналів.

Негативним тенденціям злочинності у сфері правоохоронної діяльності сприяє й те, що все більша кількість працівників більшості правоохоронних

органів не отримують задоволення результатами своєї праці. З одного боку до поля їх зору неодноразово потрапляють одні й ті самі ж особи, які вже неодноразово притягувались до відповідальності, з іншого – представники заможних і владних структур при конфлікті із законом часто залишаються за рамками його дії. Поміж тим нерідкі конфлікти з такими представниками містять у собі небезпеку того, що працівники гублять впевненість у суспільній значимості своїх дій. При цьому одні починають шукати з цього зиск, пропонуючи свої послуги в обмін на допомогу або матеріальне стимулювання, інші – переймають поведінку правопорушників і використовують їх манери у своїй діяльності.

Наступну групу факторів, виділених раніше, складають детермінанти суб'єктивного характеру, які можуть бути обумовлені як психологічними якостями і недоліками самих працівників, так і факторами, які залежать від впливу середовища, в якому вони повинні здійснювати свої функції.

Недостатність або повна відсутність професійних властивостей входять до групи психологічних факторів нарівні з недоліками загальнолюдських якостей, які необхідні для виконання службових обов'язків.

Достатньо часто серед порушників законності зустрічаються працівники правоохоронних органів, у яких особисті якості не відповідають тим вимогам, які пред'являються при прийомі на роботу. При вирішенні питання поповнення некомплекту, кадровий апарат здійснює практику прийому на роботу за спрощеною схемою відбору кандидатів на службу. Тому якісні характеристики осіб, які поступають на службу, погіршуються.

Кадрова політика, спрямована на відновлення й омолодження кадрів, залучила до правоохоронних органів значну кількість неперевіраних випадкових осіб, більше орієнтованих на одержання вигод, ніж служіння закону.

Засоби масової інформації неодноразово повідомляли про чисельні звільнення працівників правоохоронних органів, більшість з яких перейшли до комерційних структур. А вільні місця нерідко заповнюють люди, які у морально-правовому відношенні сформувались під впливом ринкової психології і засвоїли лише споживацькі орієнтації.

Перевищенню влади або службових повноважень, на нашу думку, сприяють декілька обставин.

По-перше, це нечітке розмежування функцій між правоохоронними та іншими державними органами між собою.

По-друге, існування значних прогалів у різних галузях вітчизняного законодавства, у тому числі кримінальному, цивільному, податковому, трудовому, адміністративному.

По-третє, незнання населенням загальних кримінально-правових норм та механізму притягнення до кримінальної відповідальності, яка має найбільшу силу репресії, що дозволяє окремим працівникам правоохоронних органів використовувати це та залякувати громадян, шантажувати їх, погрожуючи притягненням до кримінальної відповідальності та засудженням на тривалі терміни позбавлення волі, а також використовувати у своїй діяльності незаконні методи.

По-четверте, наявність можливості працівників правоохоронних органів опосередковано (через інших осіб) займатись комерційною діяльністю з використанням професійних знань та службових можливостей (засновувати приватні підприємства, надавати консультаційні та інші послуги за платню тощо), організувати «прикриття» зовні легальних фірм, зміст діяльності яких, методи та форми роботи заборонені законами України.

По-п'яте, принципи побудови внутрішньої структури правоохоронних органів є недосконалими, що дозволяє особам, які не мають достатніх професійних знань та морально розбещеним, під маскою «дисциплінованих, сумлінних виконавців» потрапляти на верхні щаблі цієї структури, про що свідчать чисельні матеріали службових розслідувань та кримінальних проваджень [5, с. 108].

По-шосте, принципи добору кадрів до правоохоронних органів не відповідають дійсним вимогам сьогодення, які ставлять до правоохоронця підвищені вимоги щодо моральних, етичних, культурних рис особистості та якісних спеціальних знань.

По-сьоме, відсутність належного, а в деяких випадках, взагалі відсутність контролю за законністю діяльності правоохоронців (як під час служби, так і поза службою). При цьому мають місце випадки прикриття окремими керівниками правоохоронних органів протиправних дій своїх підлеглих, що заохочує їх до нових порушень.

По-восьме, недосконала організація системи відбору кандидатів на навчання до спеціальних відомчих навчальних закладів, що дозволяє потрапляти на навчання (і, відповідно, на службу) потенційним правопорушникам та іншим морально нестійким та психологічно невиваженим особам. Свідомством цього є вчинення правопорушень та злочинів курсантами та слухачами відомчих навчальних закладів як під час навчання, так і під час проходження практики та стажування у практичних органах [42, с. 270].

Особливістю служби у правоохоронних органах, що впливає на стан злочинності серед їх працівників, є наявність негативних емоцій, які виникають при здійсненні будь-яких службових дій (негативний вплив з боку

правопорушників, їх близьких чи родичів, з боку потерпілих та їх представників, з боку адвокатів тощо).

Ще однією причиною вчинення працівниками правоохоронних органів службових злочинів і, зокрема, перевищення влади або службових повноважень є професійна деформація [132, с. 232].

Діяльність є невід'ємною складовою способу життя людини, важливим засобом її формування та розвитку як члена суспільства і особистості. В процесі професійної діяльності людини формуються навички, вміння, відшліфовуються ціннісні орієнтації, рівень прагнень, самооцінка, відбувається особистісне зростання, з'являється професіоналізм. Але професійне виконання діяльності поряд з визначальним позитивним ефектом може призвести до побічних наслідків, одним з яких і є професійна деформація. Об'єктивно вона являє собою не фатальний, але реально ймовірний негатив, так би мовити, тіньову сторону професії. Суб'єктивно – це данина, яку непомітно для себе сплачує людина за надмірну спеціалізацію, невгамовне захоплення діяльністю, максимальний рівень прагнень. Професійна деформація може виникнути внаслідок будь-якої діяльності. Але найчастіше вона вражає представників професій типу «людина-людина». Гостроактуальним це питання є для досліджуваної категорії осіб, а саме – працівників правоохоронних органів. Особливості чиненої ними службової діяльності та професії обумовлюють підвищену інтенсивність впливу різного роду деформуючих факторів. Прагнення України до створення реально правової держави потребує дослідження всіх причин та умов, що призводять до перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів, зокрема, їх професійної деформації.

Професійна непридатність тих, хто покликаний охороняти закон, загрожує обернутися порушенням прав та свобод громадян, формуванням в суспільстві свідомості правового нігілізму та уседозволеності, дестабілізацією в кінцевому рахунку правового та громадського порядку [134].

Дослідження причин вчинення злочинів працівниками правоохоронних органів має відносно нетривалу історію, оскільки за часів СРСР вони з політичних причин були виключені з відкритого обговорення. В окремих працях надавалась їх оцінка і зауваження, з яких випливало, що причини правопорушень серед особового складу правоохоронних органів слід шукати у пережитках міщанської ідеології, вадах індивідуального світогляду та недоліках ідейно-виховної роботи. Але згодом це негативне явище стали розглядати через інші теорії, які, поряд з іншими причинами вчинення злочинів правоохоронцями, визначають їх моральну деградацію як результат тривалого,

багатоступеневого процесу соціального навчання з поступовим засвоєнням індивідом негативних групових норм, наявних у тому чи іншому підрозділі [115].

Якщо розглядати деформацію конкретної особистості, то за своїм змістом вона є відхиленням від існуючих у суспільстві норм поведінки.

При розгляді правоохоронних спеціальностей найбільш поширеною є точка зору про те, що професійна деформація, виявляючись безпосередньо в службовій діяльності, спрямована на її об'єкт. Суто практично головним об'єктом діяльності працівників правоохоронних органів є правопорушник, а також особи, що викликають службовий інтерес – затримані, потерпілі, свідки, заявники та ін. З розвитком деформації, а, фактично, її поглибленням, другою, не менш важливою сферою стає найближче соціальне оточення працівника, що у сукупності утворює мікросередовище його повсякденної життєдіяльності. Це службовий колектив та окремі його представники, члени сім'ї, друзі, родичі, знайомі. Третьою сферою стає особистість самого працівника, перш за все, його інтереси, уподобання, самосвідомість.

Висновок про наявність і рівень професійної деформації працівників правоохоронних органів можна зробити, спираючись на сукупність параметрів, що розкривають працівника у службовій діяльності, ставленні до безпосереднього соціального оточення, самого себе. Ця сукупність складається з таких узагальнених показників: упереджене ставлення до об'єкта службової діяльності; довільно-суб'єктивне тлумачення правослужняної поведінки (тлумачу як вважаю за потрібне, як хочу, а не так, як вимагають норми права); перенесення стилю службового спілкування з об'єктом діяльності, окремих професійних методів і прийомів на позаслужбові сфери, спілкування і взаємодію з найближчим соціальним оточенням; професійне огрубіння особистості працівника; зміни в образі «Я» – системі уявлень працівника про самого себе [132, с. 234].

Показово, як самі працівники правоохоронних органів пояснюють, порушення нормативно-правової регламентації службової діяльності. З вказаних ними головних суб'єктивних причин порушень більша частина безпосередньо пов'язана з професійною деформацією, зокрема: своєрідне тлумачення доцільності; ігнорування закону; вигадана неможливість вирішити питання без порушення закону; кар'єризм і міркування суцільно особистого характеру; безпринципність, бажання догодити вищому начальству.

Для досягнення успіху у своїй діяльності працівники правоохоронних органів повинні мати певні професійно важливі якості. До них належать правосвідомість, спеціальні знання, правильно сформовані моральні переконання

та цінності. Пізнавальна (пошукова) діяльність службових осіб правоохоронних органів вимагає розвитку всіх пізнавальних процесів. Комунікативна сторона – одна з найважливіших професійних сторін діяльності таких осіб. Спілкування займає в їх роботі одне з головних місць і пов'язане з необхідністю контактувати з людьми, що має метою вирішення завдань служби. Організаторські здібності у роботі з людьми і вольові якості є значимими для організаційної сторони діяльності працівників правоохоронних органів.

Якщо ж співробітник не володіє перерахованими якостями, то у результаті спілкування з асоціальним середовищем може початися етичне розмивання його особи з розвитком споживацької психології. Цьому сприяє не тільки недолік правових знань і практичного досвіду співробітника, але й негативна або нестійка спрямованість його особи, що при тісному контакті з криміногенним середовищем нерідко призводить до виникнення різних видів деформації. Це може виявлятися у: використуванні в мові з колегами і правопорушниками нецензурних виразів; зневажливому ставленні до затриманих, проявів до них грубості, морального і фізичного приниження; формуванні психологічної переоцінки можливостей застосування примусових засобів; прихильності до стереотипних, шаблонних дій; амбітності; різних переживаннях, що компенсуються шляхом реалізації неадекватної поведінки у відповідь на стресогенну ситуацію і т.п. [122, с. 170].

Так чи інакше професійна деформація торкається всіх працівників, але це ще не означає, що всі вони рано чи пізно вчинять перевищення влади або службових повноважень і тому це явище є лише однією з причин вчинення цього злочину працівниками правоохоронних органів.

На наш погляд, основна негативна риса професійної деформації це можливість зміни духовно-етичних цінностей та мотивації здійснення професійної діяльності.

Духовно-етичні цінності завжди були найважливішим чинником діяльності працівників правоохоронних органів. Зміна ціннісних орієнтацій міняє мотивацію їх діяльності. Якщо для багатьох видів професійної діяльності мотиваційна сторона хоча і значуща, але не істотна, то для боротьби із злочинністю просто «роботи» як джерела матеріального забезпечення вже недостатньо. Особливо у нинішніх умовах, коли у працівника правоохоронного органу немає і, мабуть, найближчим часом не буде достатніх економічних мотивів і підстав, щоб віддавати своїй справі сили, а іноді і життя, і здоров'я. Тим більшу значущість набувають духовно-етичні чинники діяльності працівників правоохоронних органів. Добросовісне виконання людиною своїх обов'язків у цій ситуації стає вже не службою, а служінням людям [130, с.120].

Якщо головним ціннісним збудником діяльності людини виступає, у першу чергу, задоволення матеріальних потреб, то за відсутності стримуючих чинників (страх покарання або втрати соціальних благ, засудження оточуючих, турбота про власну честь та ін.), вона однаково застосовуватиме свої здібності і буде сумлінно служити тому, хто більше заплатить. Нажаль, практика останніх років дає нам достатньо прикладів того, як працівники правоохоронних органів працюють «на два фронти», служать тим, проти кого покликані боротися.

З наведених аргументів виходить, що мотиваційна сторона діяльності працівників правоохоронних органів задля успішного виконання покладених на них завдань повинна складатися з таких мотиваційних складових як захопленість своєю професією, прагнення розвивати себе як професіонала, використання кожного шансу для професійного зростання, гармонічне проходження всіх етапів професійного становлення, відсутність професійних деформацій [33, с.456].

Зміна позитивної морально-етичної мотивації на суто корисливо-матеріальну є, на наш погляд, найбільш небезпечною формою професійної деформації працівника правоохоронного органу.

Під час вирішення службових завдань працівник правоохоронного органу підпадає під вплив необхідності вирішення службових труднощів будь-якими засобами. Це стає можливим через те, що така необхідність викликана вимогами керівництва, яке оцінює результати роботи не за тим, що зробив працівник задля вирішення завдання, а за кінцевим результатом. У багатьох випадках коли бажаний результат хоча і був досягнутий, але йому передувало застосування незаконних методів, керівництво, знаючи про це, не вживає заходів щодо недопущення у подальшому їх застосування і цим фактично стимулює їх використання. Далі у повсякденній роботі працівник, звикаючи до можливості діяти протиправно і залишатися безкарним, використовує такі методи навіть тоді, коли без них можна обійтися. У цьому випадку такий характер процесу мотивації, коли вибір певного варіанту поведінки доведений до рівня автоматизованого стереотипу він, фактично, стає недостатньо усвідомленою звичкою [59, с.103].

Така зміна мотивації може відбуватися під впливом об'єкту професійної діяльності. Працівники правоохоронних органів достатньо часто стикаються з ситуаціями, коли винні у вчиненні злочину уникають покарання через різні причини: зв'язки з високопосадовцями, підкуп суддів та прокурорів, використання прогалин у законодавстві тощо. У цьому разі принцип невідворотності покарання перестає працювати, що не може не вплинути на

можливість, за наявності таких прикладів, порушити закон задля задоволення своїх інтересів.

Початковий етап професійної деформації працівників правоохоронних органів, в період якого працівник вбирає в себе більшість негативних якостей соціально-корпоративної групи (відділення, відділу, робочої групи тощо), припадає на початок професійної діяльності, а саме перші роки служби у правоохоронному органі.

Омолодження серед злочинців-працівників правоохоронних органів зазначають ряд дослідників цього питання [20, с. 181; 77, с. 33]. Це пояснюється не тільки постійним прибуттям молодих фахівців, які у зв'язку з відсутністю досвіду можуть допустити незаконні дії. Тим більше, що в перші роки служби молоді фахівці намагаються реалізувати тільки позитивні установки, закладені під час навчання у навчальному закладі та проходження стажування. Але їх знання, моральні якості у деяких випадках вступають у протиріччя з практичною діяльністю, що у подальшому впливає на формування професійної свідомості з усіма її недоліками. Період професійного становлення не тільки збагачує особистість, розвиває її позитивні риси, формує відповідальність до доручених справ, але й характеризується накопиченням негативного досвіду, основний мінус якого – байдуже ставлення до законних прав та інтересів людей, які підпадають до кола професійних інтересів працівників правоохоронних органів.

Таким чином, можна зробити висновки щодо суб'єктивних причин професійної деформації працівників правоохоронних органів, до яких слід віднести: низький рівень професійних знань; відсутність відповідних ціннісних орієнтацій; неадекватну професійну мотивацію; відсутність нормальних умов для здійснення професійної діяльності; невідповідність між службовими функціями та обов'язками працівника і його повноваженнями і правами; напруженість стосунків, яка викликається конфліктами з керівництвом, працівниками, громадянами.

Достовірне виявлення професійної деформації є обов'язковою передумовою її ефективної корекції. Це досить відповідальна процедура, бо вона стосується інтересів конкретних працівників і має для них не абстрактне, а безпосередньо особисте значення. Діагностика професійної деформації працівників правоохоронних органів найбільшою мірою пов'язана з консультативною психотерапевтичною допомогою.

Головними заходами профілактики професійної деформації з метою її мінімізації є поглиблена професійна орієнтація, професійний відбір за участю психологів, цілеспрямована підготовка у навчальних закладах. Нейтралізація

професійної деформації повинна здійснюватися за допомогою різноманітного за формами підвищення кваліфікації на базі спеціалізованих навчальних закладів, широкого використання передового досвіду, впровадження прогресивних форм організації праці, ефективного нагляду за додержанням законності при здійсненні службових обов'язків.

При визначенні безпосередніх заходів щодо профілактики, можна визначити такі їх основні групи: удосконалення виховної роботи в службовому колективі; покращення організації управління службою, підрозділом; якісна професійна підготовка кожного працівника; створення здорового морально-психологічного клімату. У межах цих заходів-напрямків рекомендується здійснювати практичні дії, відповідальність за організацію та проведення яких повинен нести керівник служби, підрозділу [55].

Найбільш доцільним є проведення профілактики і корекції професійної деформації у трьох головних взаємопов'язаних напрямках: адміністративно-організаційному, відновлювально-реабілітаційному, психолого-виховному.

У межах загальної мети кожен напрямок покликаний вирішувати більш конкретне завдання. У першому випадку це послаблення деформуєчого впливу службової діяльності, зменшення інтенсивності контактів з її об'єктом, з питань що не стосуються професійних завдань. У другому – відновлення та зміцнення фізичного, психофізіологічного потенціалу працівника, підтримання його працездатності. У третьому випадку – формування і розвиток психологічної стійкості, інших рис, що блокують професійну деформацію шляхом впливу на психіку, особистість працівника [49].

Профілактика та усунення професійної деформації – це клопітка повсякденна робота. Вона базується не на якомусь окремому заході, а на спільних, узгоджених зусиллях конкретного кола зацікавлених осіб.

Однією з причин професійної деформації працівників правоохоронних органів є той факт, що протягом багатьох років діяльність правоохоронних органів розглядалася як самодостатня, замкнена на вирішенні гостросоціальних проблем, що не терплять зовнішнього втручання, перебувала за межами зони критики. Замовчувалися факти про стан злочинності в країні, правопорушення, які вчинялися працівниками правоохоронних органів, ігнорувалася громадська думка про їх діяльність.

Проявом професійної деформації є такі негативні характеристики працівників правоохоронних органів як грубість, високомірність, амбітність щодо громадян, які звертаються до них по допомогу, а також щодо затриманих за вчинення правопорушень.

Заслуговує на увагу і той факт, що в окремих випадках не лише спостерігається неякісне проведення службових перевірок по фактах правопорушень у правоохоронних органах, але й невжиття належних, передбачених законом заходів щодо правопорушників.

Загалом, причини зловживання чи перевищення влади або службових повноважень, інших службових злочинів необхідно шукати на рівні особи злочинця, адже, перш за все, особистість є тим підґрунтям, на якому зростають злочинні наміри [127], хоча недоліки та прорахунки у роботі правоохоронних органів та загальні негаразди, безумовно, теж мають суттєвий негативний вплив на стан злочинності.

Жорстка правова регламентація діяльності кожної служби і кожного працівника правоохоронного органу виступає в якості умови, а інколи і самостійної причини, що викликає вчинення злочинів в системі правоохоронних органів.

До соціально-психологічних аспектів, що формують деструктивні явища у правоохоронних органах, слід також віднести бюрократизацію правоохоронної діяльності як наслідок бюрократизації суспільно-політичного та господарського життя країни, яка викликала цілий ряд деформуючих, потворних її форм. Як наслідок цього – формування безініціативного, часто байдужого до своєї справи, такого, що не має достатнього професіоналізму та високих моральних якостей працівника, у якого відсутня повага до права.

Також перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів може викликатись умовами життя на момент вчинення злочину (матеріальна скрута, гостра необхідність лікування членів родини) або негативними суб'єктивними причинами: моральними зрушеннями та вадами особистості. І якщо об'єктивні причини та умови, що штовхають особу на вчинення злочину, лише у 6,3% випадків мають своє негативне відображення, то морально-психологічні причини, в переважній більшості випадків, є рушійною силою до вчинення злочинів [201, с. 8].

Однією з умов, яка, на нашу думку, створює сприятливі умови для правопорушень у правоохоронних органах, є недостатнє використання контрактної системи служби, яка здатна встановити жорсткі та обов'язкові межі допустимого у поведінці та вчинках працівників, чіткі обов'язки сторін та сувору (у тому числі і матеріальну) відповідальність за їх порушення, і дозволить вирішити одночасно декілька проблемних питань.

По-перше, за рахунок контрактної системи служби підвищується відповідальність кожного працівника за його дії та вчинки як по службі, так і поза службою.

По-друге, вирішується питання плинності кадрів. Перед тим, як укласти контракт, кожен кандидат у працівники правоохоронного органу добре поміркує, чи варто припускати будь-які правопорушення, якщо за це буде передбачено поряд з дисциплінарною суворою матеріальною відповідальністю (відшкодування потерпілим і державі матеріальної та моральної шкоди), втрату існуючого соціального статусу працівника правоохоронного органу.

По-третє, це дозволить позбутися баласту і залишитися лише тим особам, які віддані службі і дійсно вболівають за загальну справу боротьби зі злочинністю та здатні працювати для загального добра.

По-четверте, контрактна система дозволить звести до мінімуму кількість правопорушень за рахунок якісного добору кадрів.

По-п'яте, підвищиться ефективність роботи у боротьбі із злочинністю за рахунок формування професійного ядра.

По-шосте, це дозволить підняти престиж професії правоохоронця та авторитет правоохоронних органів в очах населення.

По-сьоме, як населення у цілому, так і кожний громадянин, який бачитиме дійсно спеціаліста по боротьбі зі злочинністю, охоронця порядку та особистої безпеки громадянина, буде йти назустріч проханням працівників правоохоронних органів допомогти у виконанні службових обов'язків, оскільки буде подоланий бар'єр, який існує між населенням та правоохоронцями.

Додатковим економічним чинником на користь контрактної форми залучення до служби є можливість заощадити значні кошти при введенні такої системи служби (спеціалісти будуть працювати після самостійного проходження навчання за спеціальністю, а не намагатимуться отримати «задарма» диплом про юридичну освіту та перейти до інших структур; забезпечення житлом осіб, які прийшли працювати, а не для того, щоб отримати квартиру і піти на більш спокійну та вигідну роботу тощо).

2.3. Кримінологічна характеристика особи злочинця – працівника правоохоронного органу, який перевищує владу або службові повноваження

Для надання кримінологічної характеристики особи злочинця, винного у вчиненні злочину, передбаченого ст. 365 КК України, необхідно визначити ознаки суб'єкта цього злочину.

Виходячи зі змісту диспозиції ст. 365 КК України суб'єкт цього злочину – спеціальний. Чинний КК України у ч. 2 ст. 18 містить визначення спеціального суб'єкту злочину, яким є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Ним у ст. 365 КК України є працівник правоохоронного органу. Разом з тим, чинна редакція ст. 365 КК України, яка прийнята 21.02.2014 р., суттєво відрізняється від попередньої, оскільки значно звузила перелік можливих суб'єктів цього злочину (виключно працівники правоохоронних органів).

У більшості випадків ознаки спеціального суб'єкта злочину описуються безпосередньо у кримінальному законі або прямо витікають з нього. Як правило ці ознаки безпосередньо зазначаються у диспозиції статті Особливої частини КК, тобто законодавець конкретно описує особу, яка є суб'єктом даного злочину. Іноді такі ознаки описуються в окремих нормах КК.

Ознаки спеціального суб'єкта злочину, передбаченого ст. 365 КК України, визначені у диспозиції цієї статті словосполученням «працівник правоохоронного органу». Це визначення не містить усіх ознак суб'єкта аналізованого злочину. Для їх з'ясування необхідно звертатись до інших нормативно-правових актів. Тобто диспозиція ст. 365 КК України є бланкетною.

Згідно підпункту 14.1.195 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України працівник – це фізична особа, яка безпосередньо власною працею виконує трудову функцію згідно з укладеним з роботодавцем трудовим договором (контрактом) відповідно до закону [136]. Тобто працівником правоохоронного органу є фізична особа, яка уклала з певним правоохоронним органом трудовий договір (контракт) відповідно до закону і безпосередньо власною працею виконує трудову функцію, передбачену цим договором (контрактом).

Поняття «правоохоронні органи» є узагальнюючим науковим поняттям, яке використовується для позначення системи органів, що поділяється залежно від їх конкретних функцій та призначення в механізмі охорони права на: 1) органи охорони правопорядку; 2) контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади; 3) органи охорони Конституції. При цьому під органами охорони

правопорядку розуміються органи, для яких правоохоронна функція є основною, вони здійснюють повноваження, спрямовані на захист прав і свобод людини та охорону правопорядку, наділяються державно-владними повноваженнями, зокрема, мають право легального застосування примусу, що зумовлює особливості їх статусу, накладають на працівників цих органів особливі вимоги щодо фахової підготовки, психологічних і моральних якостей [194, с. 15].

Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» у ч. 1 ст. 2 визначає, що до правоохоронних органів відносяться органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [147].

Поняття, визначення функцій та повноважень кожного правоохоронного органу надаються окремими нормативно-правовими актами.

Так, до органів прокуратури відносяться органи, що становлять систему прокуратури України, а саме: 1) Генеральна прокуратура України; 2) регіональні прокуратури; 3) місцеві прокуратури; 4) військові прокуратури; 5) Спеціалізована антикорупційна прокуратура (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру») [157].

Стаття 1 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. У складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення (ч. 3 ст. 13 цього Закону), а поліцейським може бути громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції (ст. 17 цього Закону) [154].

Законом України «Про Службу безпеки України» передбачено, що Служба безпеки України – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України (ст. 1). Систему Служби безпеки України складають Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи

військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України (ст. 9) [158].

Згідно ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» Військова служба правопорядку у Збройних Силах України – це спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах [144].

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначає, що Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці (ч. 1 ст. 1) [153].

Згідно ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення і має таку загальну структуру: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону; територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону; Морська охорона, яка складається із загонів морської охорони; органи охорони державного кордону – прикордонні загони, окремі контрольно-пропускні пункти, авіаційні частини; розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону. У системі Державної прикордонної служби України є також навчальні заклади, науково-дослідні установи, підрозділи спеціального призначення та органи забезпечення [148].

Указом Президента України «Про Міністерство доходів і зборів України» визначено, що Міністерство доходів і зборів України є правонаступником Державної податкової служби України та Державної митної служби України, що реорганізуються. Установити, що до прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів: у складі Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів утворюються та діють підрозділи податкової міліції (пп. 2, 3) [152].

До органів і установ виконання покарань Кримінально-виконавчий кодекс України відносить центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації. Установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи, слідчі ізолятори у випадках, передбачених цим Кодексом (ст. 11) [91].

Законом України «Про попереднє ув'язнення» слідчі ізолятори віднесені до установ для попереднього ув'язнення, тобто установ для тримання осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт (ч. 1 ст. 4) [156].

Указом Президента України «Про Державну фінансову інспекцію України» встановлюється, що Державна фінансова інспекція України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю (п. 1) [150].

Згідно п. 1 Положення про Державне агентство рибного господарства України ним визнається центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства і який реалізує державну політику у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства [138].

Положенням про державну лісову охорону визначено, вона діє у складі Держлісагентства, Республіканського комітету Автономної Республіки Крим з питань лісового і мисливського господарства, обласних управлінь лісового та мисливського господарства і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Держлісагентства. Держлісоохорона має статус правоохоронного органу (п. 1) [139].

Особи, що вчинили кримінально-карані діяння, характеризуються великою кількістю притаманних їм ознак та особливостей, що стосуються їх становища в суспільстві, життєвих позицій, стереотипів поведінки, внутрішнього світу тощо [3, с. 48].

Статистичні дані щодо зареєстрованих та направлених до суду з обвинувальним актом кримінальних проваджень, відкритих за ст. 365 КК України, свідчать про майже повну неможливість притягнення осіб до кримінальної відповідальності за цією статтею після внесених у 2014 р. змін до КК України щодо поняття істотної шкоди та тяжких наслідків, передбачених приміткою до ст. 364 КК України.

Так, у 2014 р. відкрито 93 кримінальних провадження за ст. 365 КК України, а до суду з обвинувальним актом направлено 2 таких провадження. У 2015 р. відкрито, відповідно, 89, а направлено до суду – 1 провадження [177].

У кримінології особу злочинця розглядають в трьох підсистемах: 1) соціально-демографічній (стать, вік, освіта, соціальна належність, матеріальне становище, громадянство, психічне здоров'я); 2) соціально-рольовій (функціональна), до якої належить сукупність видів діяльності осіб у системі суспільних відносин як громадянина, члена трудового колективу, сім'янина тощо; 3) морально-психологічній, яка відображає ставлення особистості до соціальних цінностей і виконуваних соціальних функцій [124, с. 118].

Для особи злочинця – працівника правоохоронного органу, який перевищує владу або службові повноваження, основною характерною ознакою є приналежність до того чи іншого правоохоронного органу.

Матеріали вивчених 50 кримінальних справ та проваджень свідчать, що у 86 % перевищення влади або службових повноважень вчиняли працівники колишньої міліції або чинної Національної поліції. Серед цих працівників 57 % працювали оперуповноваженими, 34 % – у підрозділах, однією з основних функцій яких була охорона громадського порядку (колишні патрульно-постова служба, лінійна міліція, чинна патрульна поліція), 9 % – у інших підрозділах.

Так В., працюючи оперуповноваженим Орджонікідзевського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області, діючи умисно, шляхом перевищення службових повноважень, у порушення вимог ст.ст. 2, 10, 11 Закону України «Про міліцію» та своєї посадової інструкції, маючи намір на штучне нарощування показників оперативної роботи, не складаючи будь-яких документів щодо затримання К. за скоєння злочину, у період з 22.00 год. 01.08.2012 р. до 12.35 год. 02.08.2012 р. незаконно утримував в адміністративній будівлі райвідділу К., який, згідно з вимогами Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», був

обмежений вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, будь-який час [66].

Інший приклад. 19.11.2012 р., приблизно в 00.00 годині, Л. та Г., знаходячись при виконанні своїх службових обов'язків, на зупиночному комплексі по вул. Новгородській м. Запоріжжя, підійшли до С., який стояв біля свого автомобіля «Ніссан Кашкай», та дізнались, що останній зробив вимушену зупинку у зв'язку з несправністю автомобіля, на даний час шукає евакуатор та вживає алкогольні напої. Л. та Г. почали звинувачувати С. у вчиненні правопорушення, передбаченого ст. 130 КУпАП, тобто, у керуванні транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння. Отримавши категоричну відмову від С., Л., маючи умисел на перевищення влади та своїх службових повноважень, всупереч інтересам служби, виходячи за межі наданих йому прав та службових повноважень, в порушення вимог ст.ст. 12-14 Закону України «Про міліцію», разом з Г. застосували фізичний вплив та повалили С. на землю. Продовжуючи свої дії, реалізуючи умисел, направлений на перевищення влади та своїх службових повноважень, Л. та Г. за відсутності загрози їх життю і здоров'ю, вчинення будь-якого опору, застосували до С. спеціальний засіб – палку резинову ПР-73, завдавши нею останньому не менше 10 ударів в область голови, тулубу, рук та ніг [62].

Інші 14 % злочинців, які вчинили злочин, передбачений ст. 365 КК України, згідно матеріалів вивчених 50 кримінальних справ та проваджень, належали до інших правоохоронних органів.

Так, наприклад, Ш., працюючи на посаді майстра лісу Іванівецького лісництва ДП «Сокирянське лісове господарство», будучи службовою особою правоохоронного органу, усвідомлюючи своє службове становище та надані йому законом права і повноваження щодо з'ясування обставин вчинення можливого правопорушення в сфері лісокористування (незаконна вирубка ялинок), діючи з метою припинення неправомірної поведінки К., яка полягала в образі його як працівника правоохоронного органу та правової системи в цілому, намагаючись одержати від К. ґрунтовні пояснення з приводу незаконної порубки, розуміючи, що явно виходить за межі наданих йому прав та повноважень, наніс К. декілька ударів долонями рук в різні частини тіла, чим заподіяв останньому легкі тілесні ушкодження, що призвели до короткочасного розладу здоров'я [64].

За даними Державної судової адміністрації України засуджені за ст. 365 КК України особи за останні п'ять років (2014-2018 рр.) за віком розподілились наступним чином: 2014 р. – 18-25 років – 6 засуджених, 25-30 років – 15

засуджених, 30-50 років – 22 засуджених, 50-65 років – 3 засуджених, понад 65 років – 1 засуджений; 2015 р. – 18-25 років – 8 засуджених, 25-30 років – 20 засуджених, 30-50 років – 14 засуджених; 2016 р. – 25-30 років – 6 засуджених, 30-50 років – 2 засуджених; 2017 р. – 25-30 років – 3 засуджених, 30-50 років – 1 засуджений; 2018 р. – 25-30 років – 3 засуджених.

Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу в тому або іншому обсязі існує в будь-якому суспільстві. Розглянемо цей феномен з позиції соціології девіантної поведінки. Девіантна поведінка – це вчинок, діяльність людини, соціальне явище, які не відповідають існуючим у даному суспільстві нормам, стереотипам, зразкам поведінки. Найважче визначити конкретну поведінку як девіантну, оскільки всі люди тією чи іншою мірою девіантні. Німецький соціолог Е. Дюркгейм дійшов висновку, що аномія (девіантність) – це нормальний стан суспільства. Усі девіантні процеси мають об'єктивні причини й навіть виконують окремі соціальні функції, наприклад: алкоголь знімає напруження, уряди окремих держав обманюють свій народ для запобігання соціальним катаклізмам тощо.

Особа злочинця завжди була важливою проблемою всіх наук кримінального напрямку, і в першу чергу кримінології. Історія цих наук свідчить про те, що майже всі школи та концепції так чи інакше містили проблематику особистості злочинця. В залежності від соціальної практики та рівня досягнень по-різному поставало та вирішувалося питання, що представляє собою таке явище як особа злочинця, яке коло її прав та обов'язків, як впливати на неї, щоб запобігти у майбутньому з її боку нових злочинних дій.

Кожна справа потребує знань, навиків досвіду. Як влучно казав І.А. Крилов, «беда, коль пироги начнет печь сапожник, а сапоги тачать пирожник» [94]. Додержуючись цієї думки, сьогоденне людство у всякій своїй діяльності йде шляхом вузької спеціалізації, і саме це дає успіх.

Отримання високих посад у правоохоронних органах та ведення злочинної діяльності формує при цьому специфічний тип особи: інтелігентного, освіченого, грамотного спеціаліста та одночасно умудреного, цинічного, самовпевненого злочинця.

Особистість злочинця є продуктом взаємодії особистості (не злочинця) і соціального оточення, структуру, яку складають елементи з негативними та антисоціальними рисами, які сприймаються особистістю в більшій мірі, ніж соціально позитивні. Ця обставина є вихідним пунктом пізнання процесу формування особистості злочинця та механізму злочинної поведінки. Окремі випадки вчинення злочинів особами, поведінка яких не була наперед визначена негативним впливом соціального середовища, хоча і мають значення для

кримінології, разом з тим є незначними з точки зору їх оцінок в рамках теорії особистості злочинця і формування злочинної поведінки.

Особистість злочинця починає формуватися до моменту безпосередньої участі в злочинній діяльності. А вчинення злочинних дій – це результат негативного впливу на особу, який викликав формування злочинних намірів та спрямованостей.

Характеризуючи мотиваційну сферу особистості злочинця, він відзначає, що вона має значні відхилення від статистичного портрету законослухняного громадянина контрольної групи, а саме: у злочинця ця сфера вузча і бідніша; їй притаманний невисокий ступінь диференціації рівнів потреб; самі ці потреби, як правило, більш слабо сформовані в соціальному відношенні. Характеристика домінуючих спонукань явно зміщена до особистісного, індивідуального, суб'єктивного, миттєвого, емоційного, уявного, другорядного. Однак, спонукання, які ведуть до конкретного злочину, і в нашому дослідженні до перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, зовсім не обов'язково співпадають з домінуючими рисами особистості. Це пояснюється, наприклад, ситуативністю дії, або особливим станом суб'єкту. В свою чергу, дане спостереження доводить, що не кожний злочин вчиняється такою особою, яку можна було б назвати «злочинною» в соціально-психологічному розумінні слова [106]. Скоріш за все, особа злочинця поняття більш юридичне, яке означає, що певна особа вчинила злочин, і не більше того.

Таким чином, цілком правомірним буде питання: чи можуть правоохоронні органи при незацікавленому ставленні до дисциплінованих, сумлінних, досвідчених та чесних працівників вимагати поваги до закону та збереження «честі мундиру» і авторитету цих органів в країні?

Повертаючись до вчинення злочинів працівниками правоохоронних органів в групі не треба забувати, що вчинення такого злочину формує почуття самовпевненості, правомірного характеру своїх дій, впевненості в неосязності своїх можливостей та уседозволеності.

При виникненні будь-якої загрозливої ситуації для когось із учасників, вся група надає підтримку, адже всі зацікавлені у збереженні таємниці злочинної діяльності, і, оскільки повноваження учасників групи різні, то спрацьовує система «втягування», коли працівники вже не можуть зупинитися та продовжують порушувати закон.

Психологи встановили, що людина засвоює ту лінію поведінки, яка схвалюється та підтримується оточуючими. А оточуючими, в першу чергу, є ті, хто допомагає у вчиненні злочину (тобто, члени групи). Так, поступово

спілкування з ними в межах службового кабінету поширюється на побутові, особисті відносини.

Така думка є правильною, але лише в тому, що виділити особу злочинця в загальній кількості працівників – неможливо. Але відокремити в цьому загалі криміногенних осіб, тобто тих, які мають певні негативні зрушення особистості, являються порушниками дисципліни та закону під час служби, можливо. Для такого виокремлення необхідно лише проаналізувати службові характеристики всіх працівників (щонайменше, за останні три роки служби) та розробити спеціальні психологічні тести, за допомогою яких можна буде своєчасно виявляти щонайменші зміни в спрямованості особи, її світогляді, ставленні до виконання своїх службових обов'язків і т.п.

Оскільки обрання тієї чи іншої форми негативної поведінки визначається потребами особистості, її інтересами, ціннісними орієнтаціями, звичками, то докладний аналіз службових характеристик та ставлення до виконання службового обов'язку дозволить виділити групу працівників, які можуть вчинити чи вчиняють злочини, пов'язані з перевищенням влади або службових повноважень.

Негативні стереотипи та їх специфічні прояви в конкретному виді злочинної діяльності дають особі такий набір готових варіантів поведінки для реалізації цієї діяльності. Спочатку мотив діяння формується при збігу особистої позиції із стандартами, які пропонуються антисоціальним середовищем. Вдале вчинення злочину народжує у особи бажання знову скористатися тими ж стандартами. До того часу, поки соціальні умови, що змінюються, не поставлять особу перед необхідністю обрання нового способу протиправної поведінки або припинення соціально не схвалюваного способу життя. Прихильність щодо злочинних традицій та звичаїв виключає обрання першого варіанту поведінки. Виявлення цієї якості особи має велике значення не лише для пізнання механізмів в мотивації, але й, що особливо важливо, - прогнозування індивідуальної злочинної поведінки.

Повертаючись до працівників правоохоронних органів, які не мають достатнього досвіду у вирішенні завдань служби та професійної майстерності, а дуже часто і навіть якісних теоретичних знань з права, такі працівники стають на шлях порушення закону. З вивчених матеріалів, що працівники, притягнуті до кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень, протягом останнього року служби мали:

- 1-2 дисциплінарних стягнення – 70 %;
- 3 і більше дисциплінарних стягнень – 30 %;
- пасивно ставились до служби – 34,2 %;

- халатно ставились до виконання своїх службових обов'язків, порушували терміни розгляду справ, заяв – 42,1 %;
- зневажливо ставились до громадян, які зверталися, були затримані або проходили по кримінальних провадженнях – 14,5 %;
- мали запізнення, порушували службову дисципліну – 38,1 %;
- мали інші порушення (створення конфліктних ситуацій на службі тощо) – 17 %.

Матеріали вивчених кримінальних проваджень та службових розслідувань по фактам вчинення правопорушень свідчать, що психофізичні та морально-психологічні характеристики особи прямо вказують на реальну можливість виявити співробітника, здатного на вчинення серйозного правопорушення. При цьому не має значення, який злочин він вчинить, уже наявність певного сполучення таких якостей є прямою вказівкою на те, що ця особа має протиправні нахили.

Для особи злочинця – працівника правоохоронного органу, який перевищує владу або службові повноваження, однією з характерних є корислива спрямованість його діяльності. Корисливі мотиви, бажання отримати владні повноваження для того, щоб затвердитися у власних очах як представник влади, який може використовувати останні лише на свою користь, наміри отримувати незаконні прибутки від своєї службової діяльності, зневага до інтересів служби та їх зрада заради задоволення своїх матеріальних та моральних потреб ось головні риси працівника, що зловживає чи перевищує владу або службові повноваження. Потреби особи та її родини, що не можуть бути задоволені законним шляхом, задовольняються цілком свідомо шляхом вчинення злочинних дій.

Останні реформи правоохоронної системи суттєво не вплинули на стан злочинності у цій сфері. Про це свідчать і статистичні дані щодо кількості облікованих проваджень (у 2018 р. ця кількість (714) майже зрівнялась з показниками 2013 р. (747)), і матеріали журналістських розслідувань.

Так, наприклад, у ДБР повідомили, що після виходу журналістського розслідування Bihus.info відкрили кримінальне провадження щодо можливого отримання чиновниками ГПУ, СБУ, ДФС та НАБУ неправомірної вигоди [26].

Однак, для кримінології наукове та практичне значення має не особистість взагалі, а ті особливості, що пов'язані із злочинною поведінкою, пояснюють вчинення злочину. Виходячи з цього, особа злочинця – працівника правоохоронного органу, який перевищує владу або службові повноваження, розглядається як певна цілісність соціально набутих якостей, відносин та

діяльності, які у своїй єдності та взаємодії із зовнішніми умовами закономірно обумовлюють вчинення злочину [4, с. 42].

На наш погляд, можна умовно виділити шість видів конкретних корисливих спонукань, що штовхають працівника правоохоронного органу до перевищення влади або службових повноважень:

- жадоба накопичення грошей та матеріальних цінностей, жадібність, ненажерливість. Це найбільш прихована частина службової злочинності;
- прагнення до матеріального комфорту та благополуччя, до придбання цінностей (автомобіля, дачі, великої квартири і т.п.), до «життя не гірше за інших» та інші подібні мотиви;
- потреба в алкоголі, прагнення до «вільного», необтяженого зайвими турботами життя, та інші схильності, що вимагають матеріальних затрат (азартні ігри);
- матеріальна необхідність «службового характеру» - бажання догодити начальнику, придбати та підтримувати необхідні «для справи» ділові стосунки (як в правоохоронних органах, так і в інших державних);
- особиста матеріальна необхідність, тимчасові чи постійні матеріальні проблеми, сімейно-побутові потреби в предметах, матеріалах, речах (одязі, ліках, ін.);
- певна частина корисливих злочинів вчиняється з домінуючою «процесуальною» мотивацією, коли суб'єкт начебто прагне покращити показники професійної діяльності [200, с. 137-138; 172, с. 111-116].

Так, наприклад, ОСОБА_1, працюючи, у відповідності до наказу начальника ГУ МВС України у Львівській області № 138 о/с від 19.04.2013 на посаді старшого оперуповноваженого сектору карного розшуку Городоцького РВ ГУ МВС України у Львівській області, маючи спеціальне звання «майор міліції», виконуючи функції представника влади - працівника правоохоронного органу, відповідно, будучи службовою особою, порушив вимоги ст.ст. 5, 20 Закону України №565-ХІІ від 20.12.1990 року «Про міліцію», у відповідності до яких «міліція виконує свої завдання неупереджено, у точній відповідності з законом», «працівник міліції є представником державного органу виконавчої влади і при виконанні покладених на нього обов'язків керується тільки законом, діє в його межах», а також ст. 19 Конституції України, згідно якої органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та Законами України, при наступних обставинах.

ОСОБА_1, достовірно знаючи, що на території спеціального майданчику для тимчасового зберігання транспортних засобів, затриманих підрозділами

ДАІ ГУМВС України у Львівській області, що знаходився в с. Солонка, Пустомитівського району, Львівської області, який ліквідований наказом начальника ГУМВС України у Львівській області №150 від 21.01.2012, продовжують зберігатись пошкодженні та інші транспортні засоби, вилучені відповідно до вимог чинного законодавства, а також те, що право розпорядження вказаними транспортними засобами йому ніхто не делегував, без відома службових осіб та структурних підрозділів правоохоронних органів і судів, до компетенції яких входить вирішення подальшої долі вказаних транспортних засобів, усвідомлюючи, що вказані транспортні засоби в силу пошкоджень, способу їх зберігання та тривалого терміну зберігання прийшли в непридатний для використання за цільовим призначенням стан, явно виходячи за межі наданих йому законом прав та повноважень, вирішив збути їх на пункти приймання металобрухту.

З метою реалізації свого злочинного умислу ОСОБА_1 залучив до переміщення транспортних засобів свого знайомого ОСОБА_4 У свою чергу ОСОБА_4, не будучи обізнаним із злочинними намірами ОСОБА_1, виконуючи вказівку останнього як працівника правоохоронного органу, який запевнив його у законності таких дій, з метою переміщення транспортних засобів з арештрмайданчику, яких знаходився у с. Солонка Пустомитівського району Львівської області на пункти приймання металобрухту, знайшов транспортні засоби, необхідні для завантаження та перевезення металобрухту, та залучив до їх перевезення свого знайомого ОСОБА_5

Протягом 18-20 червня 2013 року ОСОБА_4 та ОСОБА_5, діючи за вказівкою ОСОБА_1 та не будучи обізнаними із його злочинними намірами, з використанням автомобіля марки «Камаз-маніпулятор» під керуванням ОСОБА_6, автомобіля марки «МАН» д.н.з. НОМЕР_1 під керування ОСОБА_7, автокрану марки «ЗИЛ 133» під керуванням ОСОБА_8, перемістили на пункти приймання металобрухту 138 транспортних засобів, зокрема: 21 одиницю мототранспорту, 3 велосипеди, 31 автомобіль марки ВАЗ, 5 автомобілів марки Мерседес, 1 автомобіль марки АЗЛК, 1 автомобіль марки Дайгатсу, 6 автомобілів Ауді, 7 автомобілів марки Фольксваген, 4 автомобілі марки БМВ, 1 автомобіль марки Вольво, 4 автомобілі марки ГАЗ, 2 автомобілі марки ДЕУ, 12 автомобілів марки ЗАЗ, 16 автомобілів марки Москвич, 2 автомобілі марки КІА, 1 автомобіль марки Мазда, 1 автомобіль марки Нісан, 3 автомобілі марки Опель, 1 автомобіль марки Пежо, 1 автомобіль марки Рено, 1 автомобіль марки САЗ, 2 автомобілі марки Сіат, 2 автомобілі марки Сітроен, 1 автомобіль марки Тойота, 2 автомобілі марки Фіат, 4 автомобілі марки Форд, 1 автомобіль марки

ХАЗ, 1 автомобіль марки Хонда, 1 автомобіль марки Хюндай, а також 1 двигун та одне колесо для їх подальшої утилізації.

Крім цього, ОСОБА_4 із території колишнього спецмайданчику за вказівкою ОСОБА_1 перемістив на автосервіс, розташований у м. Львові на вул. Антоновича, для проведення ремонту 1 автомобіль марки УАЗ, а також ОСОБА_1 особисто організував переміщення у с. Мальчиці Яворівського району Львівської області автотягач марки «Сканія» з металевою цистерною.

Таким чином, ОСОБА_1, перевищуючи владу та свої службові повноваження, умисно вчинив дії, які явно виходять за межі наданих йому прав, завдавши істотної шкоди державним інтересам, що проявилась у підриві авторитету та престижу органів державної влади у вигляді створення у громадськості негативної думки щодо працівників правоохоронних органів, їх некомпетентності, недотримання ними у своїй службовій діяльності та нехтування нормами чинного законодавства, чим дискредитував діяльність правоохоронної системи держави [65].

Але все ж головним мотиваційним спонуканням особи до вчинення злочину є задоволення необхідних, життєво-важливих потреб для нього та його родини. Вплив соціально-економічних процесів, що відбуваються в нашому суспільстві, на групу службових злочинів – беззаперечний та достатньо сталий факт.

Існуюча в країні соціально-майнова нерівність завжди існувала, але вона не лягала таким значним тягарем на плечі правоохоронців. Так, зараз в Україні правоохоронні відомства намагаються щонайбільше приділити уваги своїм співробітникам. Закони та відомчі нормативні акти передбачають створення сприятливих умов для того, щоб їхні працівники дійсно працювали, а не робили вигляд; отримували гідну заробітну платню залежно від свого трудового внеску; були забезпечені необхідними технічними засобами, що не лише покращують роботу, але й сприяють підвищенню її ефективності та результативності; забезпечують працівників житлом з метою запобігання змінюванню кадрів та корисливій спрямованості в службовій діяльності.

«Ідеальний» чиновник, згідно концепції ідеальної бюрократії М. Вебера, керує згідно з правилами, законами і політичними установками; не стає на будь-яку сторону і не проявляє ніяких особистих пристрастей; керується лише наданими йому правами і обов'язками; при виконанні службових обов'язків не переслідує особистих цілей; змішування суспільних і приватних інтересів виключається. Правила і закони передбачають всі випадки, що можуть мати місце в реальному житті. Таким чином, чиновник не може діяти на свій розсуд.

Передовою функціонування такої бюрократії є наявність потужної контролюючої інстанції з можливостями застосування чітко визначених санкцій. Як правило, задачі «контролера» бере на себе правова держава. Санкції можуть передбачати, зокрема, позбавлення службовця високого соціального статусу, що забезпечує престиж і надає надійну гарантію зайнятості.

Вивчаючи поведінку суддів і прокурорів, Г. Бекер і Дж. Стинглер дійшли висновку, що вони тільки тоді не скоюють службові злочини та суворо дотримуються букви закону, коли такої образ дій їм вигідний. А це відбувається лише за умов, коли сукупний дохід (заробітна плата) судді чи прокурора вище, ніж сукупний дохід представника іншої професійної групи аналогічного статусу. Завдяки такій різниці в доходах зменшується вірогідність перевищень владою, адже в цьому випадку втрата того, що дає служба, вбачається більш суттєвою [162].

Детермінація злочинності загалом і детермінація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, зокрема, багато чим обумовлені мотивацією, якою керуються особи, що вчиняють злочини. З'ясування мотиву відповідає на питання, чому людина обрала саме цей варіант поведінки, а не інший. Мотив злочину – це спонукання до вчинення злочину, а мета – уявлення про його суспільно небезпечний наслідок, про ту шкоду, що, як усвідомлює винний, настане для охоронюваних кримінальним законом відносин і яка, проте, є для нього бажаною [71, с. 173].

Сучасні кримінологи приділяють значну увагу класифікації мотивів злочинної поведінки. Вона може проводитися за різними підставами: ступенем суспільної небезпеки злочинів, змістом психологічної установки, основними групами потреб тощо.

Визначення особливостей мотивації дій працівників правоохоронних органів під час перевищення влади або службових повноважень надасть можливості запропонувати та впровадити систему заходів запобігання цьому злочинному діянню.

В якості мотивації поведінки людини виступають «всі види спонукань: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, потяги, мотиваційні установки або диспозиції, ідеали тощо». Сюди відносять ще й чинники, які утворюють мотиви: переконання, навички, імітацію, ціннісні орієнтації. Джерелом психічної активності людини, які відбивають її якості, сформовані суспільством, є потреби та інтереси. Проте треба зазначити, що самі по собі ці складові психічного світу особи не є мотивами доти, поки вони не набудуть значення спонукання до конкретної дії. Потреби та інтереси значною мірою залежать від системи ціннісних орієнтацій особи та її соціального середовища.

Вони формуються і проявляються в конкретній діяльності у вигляді мотиву [127, с. 12].

Варто погодитися з М. Вермешем, який вважав, що «у вчинках людей виявляються властивості особи, система мотивів, що є основою її цілей, прагнень тощо, а також характер особи, у якому знаходять своє вираження здібності, що забезпечують придатність людини до діяльності, та спрямованість стосовно зовнішнього світу» [18, с. 137].

На думку Н.Ф. Кузнецової, «класифікація мотивів злочинів повинна здійснюватися на основі типології особи злочинців і ступеня суспільної небезпеки злочину» [98, с. 62]. Проте, оскільки на службу до правоохоронних органів приймаються громадяни з позитивною репутацією, сталою правислухняною поведінкою, застосування вказаного підходу до класифікації мотивів правоохоронців є неефективним.

Цікавою уявляється класифікація мотивів злочинів, надана Г.М. Міньковським із використанням різних видів мотивації [98, с. 142-143]. Він виділяє наступні види спонукувань умисних злочинів: а) корисливі, тобто спонукають до особистого збагачення; б) прагнення підтримати рівень комфорту, що відповідає вимогам престижу у службовому або побутовому середовищі, до якого належить особа; в) прагнення до підтримки мінімального життєвого рівня свого та близьких; г) підтримка елементарних життєзабезпечуючих потреб особи як біологічної істоти (задоволення потреби в їжі, захисті від холоду тощо); ґ) зневажливе ставлення до норм соціальної поведінки, які заважають здійсненню особистих планів, прагнень, бажань, амбіцій; д) вороже ставлення до навколишнього світу, людей під впливом особистих невдач, заздрості, соціального дискомфорту тощо, в результаті чого виникає прагнення заподіяти зло навколишнім, навіть особисто незнайомим; е) міжособистісні конфлікти (ворожість, образа, помста, ревності, заздрість); є) агресивність або жорстокість як самоціль, прояв перекрученої потреби у самоствердженні, самореалізації; ж) націоналістичний екстремізм, релігійний фанатизм, інші форми групової солідарності, засновані на усвідомленні себе членом привілейованої групи, що має право на придушення в різних формах «чужинців»; з) підпорядкування тиску авторитету, наказу, погрози (при зберіганні можливості вибору поведінки); и) ворожість до державного або суспільного ладу, прагнення насильно змінити його.

По суті класифікація, запропонована Г.М. Міньковським, базується на змішаних підставах – стійкості антисоціальної спрямованості особи (корисливі мотиви, зневажливе ставлення до норм поведінки, агресивність або жорстокість як самоціль, націоналістичний екстремізм, релігійний фанатизм тощо) та

групах потреб (прагнення досягти комфорту, володіння певними речами, задоволення потреби в їжі, захисті від холоду).

Головною перевагою цієї класифікації є спроба уявити інтегральні якості особи в сукупності біологічних, психологічних і соціальних ознак. Просте математичне додавання негативних якостей особи ще ні про що не говорить. Тільки пошук типового у злочинній мотивації прояснює спрямованість спонукань, дає уявлення про співвідношення біологічних та соціальних потреб особи.

Луноев В.В. в основу класифікації мотивів злочинів поклав стійкість антисоціальної спрямованості особи. Вся різноманітність цих мотивів зведена ним до шести класів: 1) політичні; 2) корисливі; 3) насильницько-егоїстичні; 4) анархістсько-індивідуалістичні; 5) легковажно-безвідповідальні та 6) боягузливо-малодушні [57, с. 40-41].

Наведені класифікації мотивів злочинів дають змогу виокремити чотири види мотивів залежно від особливостей антисоціальної спрямованості особи злочинця та співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в детермінації злочинної поведінки працівника правоохоронного органу при перевищенні ним влади або службових повноважень: внутрішньовідомчі; корисливо-злочинні; морально-деформовані; ситуативні.

Така класифікація, на нашу думку, дозволяє виявити джерела мотивації, відповісти на питання, яким чином криміногенний вплив включається в механізм конкретної злочинної поведінки та визначити першочергові заходи для проведення цілеспрямованої профілактичної роботи.

Внутрішньовідомчі мотиви характеризуються як зв'язком з негативними проблемами діяльності правоохоронних органів, так і відчуттям так званого почуття колективізму або, як останній називають у такій ситуації, наявністю мовчазної згоди, за якої працівники правоохоронних органів впевнені у тому, що перевищення влади або службових повноважень не потягнуть відповідальності, оскільки всі колеги чинять аналогічним чином і ці дії є суспільно-прийнятними.

Так, наприклад, згідно ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [154]. Разом з тим, дієвого механізму визначення вказаного рівня довіри населення на сьогоднішній день в Україні не визначено. Ефективність діяльності поліції, як і, по суті, усіх правоохоронних органів, продовжують оцінювати за так званою «палковою» системою статистичних показників, яка залишилась на спадок з радянських часів. Але ж планування кількості розкритих злочинів у сучасному суспільстві

виглядає абсурдом. Хоча, варто зазначити, що і серед наук кримінально-правового циклу єдиних критеріїв вимірювання ефективності діяльності у сфері протидії злочинності (тим більше – кримінологічної діяльності) не розроблено [37, с. 260].

Декларативно права та законні інтереси громадян, їх захист, виступають пріоритетом у діяльності всіх правоохоронних органів, але у дійсності практично всіх працівників цікавлять статистичні показники, що стосуються вчинених правопорушень, віднесених до компетенції того чи іншого правоохоронного органу.

Культивації відомчо-корпоративних мотивів злочинної поведінки сприяє властива деяким особам готовність йти на порушення закону на угоду своїм колегам по службі і, насамперед, керівнику, від якого залежить просування по службі, можливість одержання вищої посади, позачергового спеціального звання тощо. За певних умов ставлення як керівника, так і колективу до окремого працівника можуть набувати характеру або підтримки, або повного його ігнорування, створення різноманітних ускладнень та виживання з колективу. Таким чином, протиправні дії працівників, готових «поліпшувати» показники, обумовлюються тиском з боку керівника підрозділу, під впливом якого формується прагнення не «підставляти товаришів» [127].

Корпоративний характер взаємовідносин не тільки деформує сам зміст поняття «колективізм», перетворюючи його у свою протилежність, але й нерідко сприяє створенню атмосфери нетерпимого ставлення до тих працівників, особливо молодих, які дотримуються законів, через те, що вони «псують» показники роботи всього підрозділу.

Перебування у такій атмосфері провокує правоохоронців йти на перевищення своїх повноважень, застосовувати незаконні дії щодо затриманих громадян тощо. При вчиненні подібних злочинів вони, як правило, не думають про протиправність цих діянь, оскільки хибно вважають їх виконанням частини своїх обов'язків. При цьому у таких працівників є усвідомлення прикриття такої їхньої діяльності з боку керівництва, а тому можливість обвинувачення є для них малоімовірною.

Існуванню внутрішньовідомчих мотивів сприяє також кругова порука працівників правоохоронних органів, завдяки якій вони почувають себе безкарними.

Прикрашання дійсного стану справ за допомогою гри із цифрами, фальсифікація матеріалів кримінальних проваджень, застосування незаконних методів не вичерпують перелік порушень законності у діяльності працівників правоохоронних органів. Відомчо-корпоративні мотиви через низький

професіоналізм стають свого роду виправданням злочинних дій. В цьому і полягає суспільна небезпека корпоративної кругової поруки. Виникаюча впевненість працівників правоохоронних органів у своїй безкарності зрештою призводить до вчинення службових злочинів, зокрема, перевищення влади або службових повноважень [44].

За часів незалежності України спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються з корисливих мотивів та обумовлюються недостанім матеріальним забезпеченням працівників правоохоронних органів, а також внутрішньою деформацією уявлень про соціальні цінності. Основу цієї мотивації складають користолюбство, прагнення наживи, невгамовна спрага накопичення тощо.

Значний ступінь суспільної небезпеки корисливих злочинів пов'язаний зі стійкою асоціальною установкою тих, хто їх вчиняє. Бажання збагачуватись будь-яким чином призводить до втрати такими особами соціально-корисних орієнтирів, прийнятих у суспільстві.

Якщо для злочинців із відомчо-корпоративною мотивацією характерна певна обмеженість способів вчинення злочину рамками їх «ідейних» позицій, то злочинець із корисливою мотивацією в цьому розумінні більш універсальний, оскільки ідейні чинники тут не спрацьовують. Для особи з корисливою мотивацією притаманний не груповий, а індивідуальний егоїзм, і альтруїстичні погляди їй майже не властиві.

Варто зазначити, що працівників правоохоронних органів з корисливими мотивами поведінки використовують для прикриття своєї діяльності представники кримінальних структур, оскільки за своїми моральними якостями і ті, й інші мало чим різняться.

Морально-деформовані мотиви характеризуються негативним ставленням особи до загальнолюдських цінностей, державних інституцій, економічного ладу тощо. В їх основі лежать відокремлені ціннісні орієнтації та незадоволені соціальні потреби за відсутності якихось інтересів позитивного плану. Тут простежується чітко виражена антисуспільна спрямованість особи, її переконаність у правильності своїх принципів, яка іноді доходить до фанатизму, а також ретельна продуманість методів злочинної діяльності [107]. Особи з такою мотивацією можуть виступати у ролі лідерів або активних учасників організованих злочинних угруповань.

Варто мати на увазі, що моральній деформації працівників правоохоронних органів сприяє тотальна криза в Україні, яка породила у небачених раніше масштабах такі негативні явища, як розшарування суспільства на надто бідних і надто багатих, зневіру більшості громадян у

майбутнє, втрату поваги до влади, корупцію, організовану злочинність, вбивства на замовлення тощо. У науці така ситуація дістала назву соціальної аномії.

За даними В.І. Поклад та Е.О. Ігнатенка, 51% опитаних ними респондентів вважає за можливе вирішувати свої проблеми незаконним шляхом і лише 28% – висловили переконливе «ні». До основних причин, які примушують людину застосовувати неправомірні дії, респонденти віднесли: корумпованість органів державної влади – 59%; недосконалість законодавства – 40%; незаконні дії інших осіб – 28%; високу вірогідність позитивного результату при використанні незаконних способів вирішення проблеми – 23%; необізнаність щодо законних способів вирішення проблем – 20% [137, с. 15- 17].

Якщо попереднім різновидам мотивів притаманна чітко виражена ідейна та моральна деформація особи, що характеризується загальною спрямованістю на реалізацію своїх «принципів» або задоволення корисливих чи інших низьких потреб, то для ситуативного типу визначальну роль відіграє конкретна життєва ситуація. Стосовно працівників правоохоронних органів, які вчинили перевищення влади або службових повноважень, ситуація найчастіше не просто несе у собі риси суперечливості між суцим і належним, а має гостроконфліктний характер. Негаразди на роботі, образи, погрози, провокації, складна обстановка у сім'ї, навіть випадковий збіг несприятливих життєвих обставин можуть слугувати спонуканням до вчинення службового злочину, зокрема, перевищення влади або службових повноважень [107].

Разом з тим ситуативний тип злочинця – правоохоронця не можна охарактеризувати як просто людину, яка стала заручником певної життєвої ситуації. Це було б методологічною помилкою, що властива теорії біхевіоризму, яка трактує людську поведінку за примітивною схемою «стимул – реакція». При такому підході про кримінальну відповідальність особи за вчинений злочин навіть не може бути мови, оскільки «винні самі обставини». Лише концепція соціального детермінізму дає наукові засади для визначення співвідношення свободи волі та відповідальності.

Вчинення перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу під впливом несприятливої ситуації також вказує на певні вади морально-психологічних якостей особи. В цьому випадку теж має місце діалектична взаємодія об'єктивного та суб'єктивного у злочинній поведінці. Людину, віддану справі служіння закону, ніяка ситуація не може штовхнути на вчинення злочину. Отже, ситуативні мотиви хоча й виникають під впливом несприятливих обставин, але також виявляють приховані негативні властивості особи за відсутності яких взаємодія не могла би відбутись.

Наведена класифікація мотивів, притаманних працівникам правоохоронних органів під час вчинення перевищення влади або службових повноважень, не є універсальною, оскільки не може охопити всього різноманіття особистісних властивостей цих працівників. Під час вчинення злочину можуть мати місце і перехідні типи мотивів у вигляді варіацій з наведених. Разом з тим наведена класифікація мотивів надає можливості для більш досконалого вивчення особи злочинця – правоохоронця і, відповідно, для розробки дієвих як загальних, так й індивідуальних заходів запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Висновки до розділу 2. Згідно індексу сприйняття корупції за 2018 р. Україна обіймає 120 місце у рейтингу з 32 балами. Кількість відкритих кримінальних проваджень за ст. 365 КК України з 2014 року (рік прийняття чинної редакції цієї статті) свідчить про суттєве їх зростання останнім часом. У 2014 р. обліковано 93 таких злочини, 2015 р. – 89, 2016 р. – 89, 2017 р. – 152, 2018 р. – 714. До суду за ці п'ять років з обвинувальним актом направлено лише п'ять проваджень. За п'ять років (2014-2018 рр.) існування чинних редакцій ст. 365 КК та пп. 3, 4 примітки до ст. 364 КК (визначають істотну шкоду та тяжкі наслідки перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу) в Україні обліковано 1137 злочинів, передбачених ст. 365 КК. Що стосується динаміки цього злочину, то за останні два роки (2017-2018 рр.) вона зросла у сотні разів. Якщо за базовий рівень узяти показник кількості облікованих перевищень влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу у 2014 р. (93 злочини), то динамічний ряд за наступні чотири роки буде виглядати наступним чином: 2015 р. – «- 4 (- 4,3 %)», 2016 р. - «- 4 (- 4,3 %)», 2017 р. - «+ 59 (+ 63,4 %)», 2018 р. - «+ 621 (+ 667,7 %)». Проте, як вже зазначалось, за ці п'ять років з обвинувальним актом до суду направлено лише п'ять проваджень. Що стосується засуджених за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу осіб, то їх кількість за останні п'ять років (2014-2018 рр.) наступна: 2014 р. – 47, 2015 р. – 42, 2016 р. – 8, 2017 р. – 4, 2018 р. – 3. Наведені статистичні дані свідчать про недостатню ефективність в останнє п'ятиріччя чинної редакції ст. 365 КК 2014 р. як запобіжного заходу досліджуваного злочину.

Вважаємо обґрунтованим звуження суб'єкта злочину, передбаченого ст. 365 КК України, до працівника правоохоронного органу, а причиною різкого зменшення проваджень за цією статтею, починаючи з 2014 р. - зміни, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у

сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. до примітки до ст. 364 КК України щодо визначення понять істотної шкоди у ст.ст. 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України та тяжких наслідків у ст.ст. 364-367 КК України, які звузили ці поняття виключно до заподіяння матеріальної шкоди.

До причин та умов перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу слід віднести як загальні для всієї злочинності фактори (політичні, економічні, соціально-психологічні, ідеологічні, фактори правового характеру та ін.), так і специфічні для злочинів, що вчиняються у сфері службової діяльності, зокрема, правоохоронної. Специфічні фактори можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних відносяться відсутність чіткого розмежування функцій правоохоронних та інших державних органів, прогалини у законодавстві, правова неграмотність населення, недостатній контроль з боку відповідних державних органів та громадськості за діяльністю правоохоронців, незадовільна індивідуально-виховна робота з боку керівництва відповідних служб і підрозділів правоохоронних органів, недосконалі внутрішня структура цих органів та система відбору кадрів як на навчання до відомчих навчальних закладів, так і безпосередньо на службу, недостатнє використання контрактної системи служби у правоохоронних органах. До суб'єктивних відносяться професійна деформація, низькі моральні якості окремих працівників правоохоронних органів. Небезпека професійної деформації полягає в тому, що вона проявляється не тільки у службовій діяльності, а й у позаслужбовій поведінці, повсякденному спілкуванні з оточуючими. Деформований працівник правоохоронного органу, часто, не усвідомлюючи цього, перетворюється на заручника своєї професії. Попередження та усунення професійної деформації як загального феномена передбачає зусилля на рівні держави, правоохоронних органів у цілому, їх складових служб та підрозділів, які за своїми функціями покликані здійснювати контроль за станом дисципліни та законності, психологічним станом працівників.

Для особи злочинця – працівника правоохоронного органу, який перевищує владу або службові повноваження, основною характерною ознакою є приналежність до того чи іншого правоохоронного органу. Матеріали вивчених 50 кримінальних справ та проваджень свідчать, що у 86 % перевищення влади або службових повноважень вчиняли працівники колишньої міліції або чинної Національної поліції. Серед цих працівників 57 % працювали оперуповноваженими, 34 % – у підрозділах, однією з основних функцій яких

була охорона громадського порядку (колишні патрульно-постова служба, лінійна міліція, чинна патрульна поліція), 9 % – у інших підрозділах. Інші 14 % злочинців, які вчинили злочин, передбачений ст. 365 КК України належали до інших правоохоронних органів.

За даними Державної судової адміністрації України засуджені за ст. 365 КК України особи за останні п'ять років (2014-2018 рр.) за віком розподілились наступним чином: 2014 р. – 18-25 років – 6 засуджених, 25-30 років – 15 засуджених, 30-50 років – 22 засуджених, 50-65 років – 3 засуджених, понад 65 років – 1 засуджений; 2015 р. – 18-25 років – 8 засуджених, 25-30 років – 20 засуджених, 30-50 років – 14 засуджених; 2016 р. – 25-30 років – 6 засуджених, 30-50 років – 2 засуджених; 2017 р. – 25-30 років – 3 засуджених, 30-50 років – 1 засуджений; 2018 р. – 25-30 років – 3 засуджених.

Працівники, притягнуті до кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень, протягом останнього року служби мали: 1-2 дисциплінарних стягнення – 70 %; 3 і більше дисциплінарних стягнень – 30 %; пасивно ставились до служби – 34,2 %; халатно ставились до виконання своїх службових обов'язків, порушували терміни розгляду справ, заяв – 42,1 %; зневажливо ставились до громадян, які зверталися, були затримані або проходили по кримінальних провадженнях – 14,5 %; мали запізнення, порушували службову дисципліну – 38,1 %; мали інші порушення (створення конфліктних ситуацій на службі тощо) – 17 %.

Останні реформи правоохоронної системи суттєво не вплинули на стан злочинності у цій сфері. Про це свідчать і статистичні дані щодо кількості облікованих проваджень (у 2018 р. ця кількість (714) майже зрівнялась з показниками 2013 р. (747)), і матеріали журналістських розслідувань. Вважаємо, що однією з причин такого стану справ є частково декларативний характер окремих положень реформування. Так, наприклад, згідно ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Разом з тим, дієвого механізму визначення вказаного рівня довіри населення на сьогоднішній день в Україні не визначено. Ефективність діяльності поліції, як і, по суті, усіх правоохоронних органів, продовжують оцінювати за так званою «палковою» системою статистичних показників, яка залишилась на спадок з радянських часів.

РОЗДІЛ 3. ЗАПОБІГАННЯ ПЕРЕВИЩЕННЮ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

3.1. Загальносоціальне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу

Запобіжне значення здійснюваних у різних сферах суспільного життя заходів загальносоціального характеру полягає в тому, що їх зміст має визначатися з урахуванням можливих криміногенних наслідків та вжиття заходів щодо їх недопущення [119, с. 252].

Попередження злочинності – це діяльність суспільства та держави, фізичних та юридичних осіб, яка спрямована проти злочинності з метою утримання її на соціально терпимому рівні, це одна зі сфер соціального управління, яка забезпечує вплив, по-перше, на причини та умови, які породжують злочини і, по-друге, на саму злочинність в цілях припинення її самодетермінації.

Головне у процесі попередження злочинності взагалі та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, зокрема, це акцент на причинність та детермінацію злочинності, на утримання людей від вчинення злочину.

Як свідчить міжнародний досвід, жодна із соціально-економічних систем не мала і не має повного імунітету від злочинів серед правоохоронців. Відмінність цього виду злочинності лише у обсягах та формах прояву. Ця категорія злочинів, як невід’ємна частина злочинності, є явищем соціальним і з об’єктивних причин не може повністю ліквідуватися. Але прагнення до максимального зменшення її рівня та локалізації сфер поширення – вимушена необхідність. У зв’язку з цим є потреба залучення науки до проведення досліджень у цій сфері з метою вироблення теоретичних положень щодо попередження злочинів правоохоронців у цілому і перевищення ними влади або службових повноважень, зокрема.

Про доцільність та необхідність попередження злочинів відомо з давніх часів. Так, наприклад, Ш. Монтеск’є у трактаті «Про дух законів» зазначав, що добрий законодавець не стільки піклується про покарання за злочин, скільки про попередження злочинів: він прагне не стільки карати, скільки покращувати вдачу [125, с. 201].

Розгляд проблеми попередження перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів тісно пов’язаний з

особливостями суб'єктів, які вчиняють ці діяння, і істотною специфікою цих діянь.

Світовий досвід показує, що разові, навіть дуже жорсткі заходи їх попередження, безперспективні. Реальний стан законності у правоохоронній діяльності, і перш за все у правоохоронних органах, показує, що злочинність їх працівників характеризується ознаками стійкого динамізму, що має явно несприятливі тенденції. Йдеться про кількісні і якісні зміни в динаміці і структурі, збільшенні частки злочинів загальнокримінальної спрямованості, підвищенні ступеня їх організованості і витонченості, зростання заподіюваних ними наслідків. Засоби масової інформації, населення, та і самі працівники правоохоронних органів визнають той факт, що рівень криміналізації всієї правоохоронної системи досяг значних масштабів. У цьому зв'язку для нейтралізації причин і умов перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів та інших злочинів правоохоронців необхідна розробка довготривалої стратегії профілактики протиправної поведінки цих працівників, яка може дати певні результати.

Під загальним попередженням злочинності у кримінології розуміється система заходів з усунення процесів детермінації та причинності злочинності, що впливають на все населення або його групи, які виділяють за загальними економічними, соціальними та іншими критеріями, і які можуть створювати можливість злочинної поведінки.

Для попередження злочинності працівників правоохоронних органів у сфері службової діяльності, у тому числі і перевищення ними влади або службових повноважень, на загальносоціальному рівні першорядне значення мають масштабні загальнодержавні заходи, спрямовані на нейтралізацію, обмеження сфери й сили дії базисних, насамперед, економічних злочинів, їх причин та умов. Дійсно, «успішно боротися зі злочинністю можна лише тоді, коли діють стійкі економічні, соціально-політичні відносини» [40, с. 14].

Наявність в Україні ринкових відносин неминує порушує питання про розробку заходів щодо усунення розбіжностей між матеріальними можливостями громадян і життєвими потребами. На думку В.М. Кудрявцева, необхідно соціальними й економічними засобами зближувати потреби й інтереси людей з їхніми реальними можливостями, надавати всі можливі шляхи для законного задоволення цих потреб та інтересів, сприяти правомірному досягненню життєвих цілей. Соціальні програми повинні містити в собі і заходи для морального виховання населення у працьовитості, чесності, справедливості [95, с. 197].

У цьому зв'язку пріоритетними напрямками попередження перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів

мають служити заходи щодо поліпшення системи матеріального й морального стимулювання, створення найбільш сприятливих умов для служби, відпочинку, перспектив службового зростання, реального забезпечення соціального захисту працівників.

Основою створення необхідних умов, які дозволять працівнику правоохоронного органу бути зацікавленим у належному виконанні правоохоронних функцій, на наш погляд, повинно бути відповідне стимулювання праці державних службовців. Розробка системи матеріального та морального стимулювання праці працівників – важка, але посильна справа. Такий вихід можливо знайти орієнтуючись на власні резерви. Наприклад, матеріальне стимулювання можливе з грошових фондів, сформованих з надходжень від надання окремих платних послуг. З урахуванням внутрішніх ресурсів служби та підрозділи правоохоронних органів можуть надавати додаткові послуги з викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту (наприклад, навчання навичок контраварійного керування автомобілем тощо). При цьому необхідно передбачити порядок здійснення сумісництва посад, чітку регламентацію такої діяльності, механізми контролю за нею.

Алтухов С.А. вважає замало виправданою абсолютну заборону на заняття працівниками правоохоронних органів підприємницькою діяльністю, роботу за сумісництвом в інших установах та організаціях і для вирішення цього питання пропонує дозволити працівникам правоохоронних органів, нарівні з творчою, науковою та викладацькою, займатися у вільний від роботи час індивідуально-трудовою діяльністю [1, с. 197].

Проте, незважаючи на сувору реальність життя працівників правоохоронних органів у виді відсутності матеріального забезпечення, інтенсивності, небезпеки та напруженості роботи, з такою пропозицією, на нашу думку, погодитись не можна. Серед працівників правоохоронних органів такі зміни призведуть до збільшення злочинів корисливої спрямованості з використанням службового становища в інтересах власної «індивідуально-трудової» діяльності. Не можна не враховувати й те, що дозволивши займатись іншими видами діяльності, правоохоронці будуть займатись нею за рахунок робочого часу і нехтувати інтересами служби надаючи переваги своїм або інтересам третіх осіб, наприклад, своїх ділових партнерів чи роботодавців.

При вирішенні питання про можливість підвищення матеріальних виплат на основі їх диференціації за конкретними результатами роботи у нагоді може стати досвід правоохоронців США. Так, у деяких штатах США використовується бальна оцінка діяльності поліцейського. Вона виходить із підсумовування балів

за кожен конкретну дію працівника поліції з охорони громадського порядку та забезпечення правопорядку (наприклад, за кожний виклик до суду правопорушника поліцейський одержує три бали, за затримку правопорушника, який керує автомобілем у нетверезому стані – вісім балів, арешт злочинця за кримінальний злочин оцінюється в 10, а виконання окремих доручень, наприклад, прибирання приміщення або миття патрульного автомобіля – два бали. Той, хто щомісяця набирає 100 і більше балів, отримує заохочення [129, с. 121].

Значний резерв попереджувальних можливостей профілактики перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу зосереджений у вдосконаленні системи організації роботи правоохоронних органів, контролю керівництва за своїми підлеглими, а також порядку відбору та прийому на службу, проходження навчання, перепідготовки, підвищення кваліфікації та забезпечення психологічного спостереження. Вдосконалення вказаних елементів управлінсько-організаційної роботи складає комплекс спеціальних профілактичних заходів, спрямованих на попередження порушень законності і вчинення перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних.

Важливим напрямком зусиль у даній сфері є кардинальний перегляд існуючої системи контролю й оцінки ефективності роботи правоохоронних органів. Фактично, на сьогоднішній день основними суб'єктами контролю й оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів виступають вищестоящі органи державної влади.

Незважаючи на формально проголошену ще за радянських часів тезу про народний характер правоохоронних органів, народ, фактично, ніколи не брав участі у контролі й оцінці ефективності їх діяльності. Проте в юридичній літературі та законодавстві використовується термін «громадський контроль», хоча у наш час діяльність громадян щодо виявлення правопорушень серед правоохоронців навряд чи можна назвати контролем. Так, наприклад, ст. 87 «Прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції» Закону України «Про Національну поліцію» [154] практично не застосовується.

Важливим інструментом з попередження перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є ефективна система добору кадрів до цих органів. На сьогодні проблема комплектування правоохоронних органів висококваліфікованими кадрами є однією з гострих. Відсутність надійних соціально-правових гарантій працівників, неадекватне матеріальне стимулювання їх праці не сприяють створенню об'єктивних умов для конкурсного набору кандидатів до більшості правоохоронних органів. Відсутність реального конкурсу призводить до того, що частина кандидатів, які

вступили на службу, не відповідає вимогам, що пред'являються. Тим часом ретельний добір кандидатів дозволить звести до мінімуму можливість проникнення до правоохоронних органів осіб, які не відповідають задачам діяльності та етичним стандартам працівників цих органів.

Тому слід підвищити вимоги щодо перевірки об'єктивності інформації про бездоганність репутації осіб, які збираються стати правоохоронцями. Виявлені дані про аморальний або протиправний спосіб життя, позаслужбові зв'язки з особами, що розробляються або є підконтрольними правоохоронним органам, повинні слугувати підставою для відмови кандидату у прийомі на службу або продовження служби працівника. Під час відбору повинна ретельно перевірятись інформація, що стосується таких біографічних даних як сімейний стан, освіта, ділові якості, морально-етична поведінка, стосунки з колегами по навчанню (роботі), наявність упередженості до будь-яких релігійних чи екстремістських об'єднань тощо. Особлива увага також повинна надаватись критерію пристрасті до алкоголю, наркотиків, сексуальних потягів і проявів агресії.

У цьому зв'язку, на нашу думку, слід звернути увагу і на вдосконалення методики професійно-психологічного обстеження кандидатів на службу і працівників, які переміщуються на інші посади, у тому числі вищестоящі.

Більшість вчених і практиків вважають, що в умовах обмеженого фінансування проблема відбору кандидатів до правоохоронних органів стає надзвичайно важливою, помилки повинні зводитись до мінімуму. Для вирішення цієї задачі такі традиційні методи відбору, як спецперевірка, медичний, психологічний, психофізіологічний методи, перевірка послужного списку і біографічних даних виявляються малоефективними. Тому, на нашу думку, виникла потреба в оновленні процедури відбору і пошуку більш ефективних методів. Одним з таких є метод психофізіологічної діагностики з використанням поліграфа. Як зарубіжний досвід, так і відносно невеликий досвід використання поліграфа при доборі кандидатів на службу до правоохоронних органів в Україні свідчать про його позитивні результати, високу ефективність і надійність.

Велику роль у попередженні перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів може відігравати система морально-правового виховання. Організація виховної роботи повинна сприяти формуванню етичного світогляду, дисциплінованості, високої відповідальності за доручену справу, патріотизму і правової культури серед працівників. Вона повинна будуватися на основі суворо диференційованого підходу до виховуваних, з урахуванням внутрішніх позицій, ступеня професійної

деформації, а також шляхів і методів дії (переконання або примушування, заохочення або приклад). При цьому основними цілями і напрямками виховної роботи повинні виступати: формування високих етичних якостей і професійної етики у працівників; створення умов, що сприяють ефективному зниженню кількості порушень дисципліни і законності серед особового складу; виховання у працівників уважного та ввічливого ставлення до громадян, високої культури та етики у службовій діяльності; встановлення довірливих відносин з населенням; постійне підвищення рівня професійних знань працівників, розширення їх кругозору; виховання морально-вольових якостей, здібності протистояти стресовим ситуаціям та уміння безконфліктного вирішення службових задач; виховання працівників у дусі непримиренності до всіх проявів порушення законності; організація ефективної наставницької роботи з молодими працівниками.

Виходячи з наведених напрямків виховної роботи, на наше переконання, одним з дієвих засобів формування особистості у дусі поважного ставлення до закону повинна стати наставницька робота. Сьогодні наставницька робота у правоохоронних органах не є тим дієвим інструментом, який забезпечує «безболісний» вхід молодих фахівців у трудові колективи цих органів. Результати досліджень дають змогу стверджувати, що призначення наставників проводиться здебільшого формально, робота з молодими фахівцями зводиться до вивчення функціональних обов'язків, структури правоохоронного органу та знайомство з колегами [42, с. 273].

У зв'язку з тим, що кадрове забезпечення правоохоронних органів здебільшого відбувається за рахунок випускників профільних вищих навчальних закладів, необхідно здійснювати заходи щодо морально-правового виховання ще під час навчання, до початку виконання професійних функцій. Заходи щодо попередження злочинів працівників правоохоронних органів повинні починатися у стінах навчальних закладів.

Велике значення для формування в особового складу законослухняної поведінки має особистий приклад начальницького складу правоохоронних органів. Зрозуміло, що при цьому самі вихователі повинні бути відповідним чином підготовлені як у духовно-моральному, так і професійному плані для роботи з персоналом, бути прикладом у додержанні законності та дисципліни, бездоганному виконанні вимог присяги, статутів та наказів, норм моралі, розвивати й підтримувати у підлеглих свідоме ставлення до виконання службових обов'язків, почуття честі й гідності, заохочувати розумну ініціативу, самостійність у службі, суворо карати за недбалість [108].

Здійснення системних реформ державних органів в Україні і, зокрема,

правоохоронних, потребує вирішення не тільки організаційних питань, а й кадрових, оскільки від безпосередніх виконавців, тобто тих службових осіб, які здійснюють реформи, залежить їх ефективність.

Про це свідчить і досвід зарубіжних країн, де широке запровадження ринкових та демократичних реформ було значною мірою пов'язане зі спрямуванням національного законодавства на підвищену відповідальність державних службовців перед суспільством за наслідки своєї роботи та забезпечення ефективності витрачання коштів платників податків на їх утримання [176].

За висновками французького державного діяча і політичного мислителя А. Токвіля, які дістали назву «ефекту Токвіля», зростання політичних і економічних свобод супроводжується активним соціальним розшаруванням суспільства і призводить до нерівності. Звідси певна демократизація суспільства і поступове ринкове реформування, які останніми роками спостерігаються в Україні, вимагають обов'язкового прогнозування негативних наслідків таких змін, визначення напрямів державно-правового реагування з метою цілковитої їх нейтралізації [176].

В Україні існує значне розшарування населення залежно від матеріального становища. Політична криза наприкінці 2013 р., а згодом анексія Криму Росією та збройний конфлікт у Донбасі, значно ускладнили економічну ситуацію в Україні. Внаслідок економічної кризи ВВП зменшився у 2014 р. на 28,1%, а в 2015 р. – ще на 31,3%. За абсолютними показниками країна була відкинута на 10 років назад. Скорочення виробництва призвело до зростання безробіття. У 2015 р. роботи не мали 1654 тис. осіб, або кожний десятий з економічно активного населення. З 2001 р. в Україні діє державна програма «Стратегія подолання бідності». Крім того, країна долучилася до реалізації програми ООН «Цілі Розвитку Тисячоліття», яка висуває боротьбу з бідністю на перше місце. Згідно із взятими на себе зобов'язаннями, до 2015 р. в Україні планувалося ліквідувати абсолютну бідність за критерієм 5,05 доларів США на добу, знизити до 25% відносну бідність (за рахунок скорочення бідності серед дітей та зайнятого населення), зменшити в 10 разів частку тих осіб, чие споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму (з 71,2% у 2000 р. до 7% у 2015 р). Проте уже з 2012 р. замість скорочення зазначених вище показників, відбувалося їхнє зростання. Невеликий розмір державної допомоги, а також чималі витрати на утримання дитини, призводять до того, що бідність сімей, навіть із трирічним немовлям, перевищує середні показники. Наявність хоча б однієї дитини підвищує ризик бідності за відносним критерієм на 17%. Навіть за умови, коли обоє батьків працюють і отримують зарплату на 20-30% вищу за мінімальну, сім'я все одно відчуває себе бідною [29].

На сьогоднішній день основні показники бідності в Україні повернулися та навіть перевищили рівень 2005 р. З'явилася нова категорія бідних – вимушені переселенці. У зв'язку із цим можна констатувати, що державні установи провалили виконання Цілей Розвитку Тисячоліття щодо боротьби з бідністю [29].

На тлі майже тотальної бідності Україна, згідно індексу сприйняття корупції за 2018 р., обіймає 120 місце у рейтингу країн з 32 балами [36], що свідчить про спрямованість значної кількості службових осіб державних органів на використання наданих їм прав та повноважень всупереч інтересам служби з метою власного збагачення. В цьому полягає одна з головних причин національної корупції складовою якої є перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Проте можна знизити гостроту прояву висвітленої вище об'єктивної суперечності шляхом ідентифікації та усунення тих суперечностей, які значною мірою мають суб'єктивне підґрунтя. До таких суперечностей, зокрема, належать: суперечності між поступовим (впродовж адміністративної реформи) структурно-функціональним вдосконаленням системи органів виконавчої влади і статикою системи юридичної відповідальності її суб'єктів, яка здебільшого залишається на рівні відмерлої соціально-економічної і політичної систем; суперечності між конституційними правами громадян і відсутністю чітких законодавчих норм юридичної відповідальності органів виконавчої влади, їх службових осіб за порушення цих прав із відшкодуванням з метою реального правопоновлення всіх видів шкоди, завданої їх неправомірними діями (бездіяльністю); суперечності між проголошеними принципами правової держави, зокрема, рівністю всіх перед законом, і активним використанням посадовими особами органів виконавчої влади «адмінресурсу» для уникнення юридичної відповідальності всупереч державним інтересам у їх конституційному визначенні [176].

Отже, принципове оновлення правового регулювання сфери виконавчої влади, складовою якої є правоохоронні органи, в частині інституту юридичної відповідальності може усунути ряд принципово важливих суперечностей, що вже виникли і неодмінно виникатимуть в міру інтенсивності подальшого розвитку суспільних відносин.

На думку О. Старцева, роботу із вдосконалення правового регулювання інституту юридичної відповідальності державних службовців, зокрема, працівників правоохоронних органів, слід здійснювати за такими основними напрямками [175, с. 81- 83]:

- по-перше, дати визначення базових правових понять, необхідних для подальшого опрацювання конкретних видів юридичної відповідальності

службових осіб органів виконавчої влади; розробити нові системи стягнень, які значною мірою відбиватимуть специфіку сфери їх діяльності та провідні інтереси, а отже, будуть значно дієвішими;

- по-друге, підготувати пропозиції щодо удосконалення механізму виявлення службових проступків, причин і обставин їх скоєння, а також попередньої їх кваліфікації;

- по-третє, визначити провідні чинники підвищення рівня правосвідомості службових осіб органів виконавчої влади. Опрацьовуючи проблеми за першим напрямом удосконалення інституту юридичної відповідальності, необхідно розглянути можливість законодавчого закріплення нових визначень таких базових понять, як «посадова особа» та «юридична відповідальність», пропонованих О. Старцевим [175, с. 82-84]: «Посадовою особою органу виконавчої влади є службовець, наділений державно-владними повноваженнями щодо здійснення юридично значимих управлінських дій, внаслідок яких виникають, змінюються чи припиняються управлінські правовідносини, а також особа, яка постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням виконує функції представника цього органу виконавчої влади щодо забезпечення виконання прийнятих рішень».

Оскільки Закон України від 10 грудня 2015 р. «Про державну службу» не дає визначення посадової особи, наведене визначення враховує те, що означена категорія працюючих не створює матеріальних чи духовних благ, а шляхом вчинення юридично значимих дій від імені органу влади забезпечує державне управління, організовує роботу на державному рівні.

Юридична відповідальність державного службовця органу виконавчої влади – це усвідомлення ним необхідності добровільно та належним чином виконувати свої обов'язки та використовувати права в межах наданої компетенції, а у разі скоєння службового проступку – зазнати стягнень особливого майнового та іншого характеру, обсяг та порядок накладення яких передбачений законом [176].

Це визначення враховує повний аспект категорії юридичної відповідальності, що відповідає прогресивним тенденціям норм міжнародного права, а також вказує на діалектичний зв'язок між юридичною відповідальністю та елементами процесу управління – правами і обов'язками суб'єктів відповідальності. Акцентується увага не стільки на державно-правовому (об'єктивному) моменті, що виявляється в реалізації певних санкцій, скільки на суб'єктивному усвідомленні особою невідворотності певних негативних наслідків вжиття заходів матеріального, дисциплінарного та адміністративно характеру, які застосовуються в разі доведення її вини.

Також, на думку О. Старцева, з метою підвищення ефективності боротьби зі злочинністю службових осіб сфери виконавчої влади законодавчо слід закріпити їх специфічну статусну ознаку – можливість застосування до них посадової відповідальності, що становитиме собою одночасне поєднання заходів покарання за двома чи більше видами юридичної відповідальності. Сформулювати це можна таким чином: «Посадовою відповідальністю у сфері виконавчої влади є усвідомлення суб'єктом відповідальності – посадовою особою – необхідності добровільно та належним чином виконувати свої обов'язки та використовувати права в межах наданої компетенції, а у разі скоєння службового проступку – вжиття до неї заходів адміністративної, дисциплінарної відповідальності та передбачення відшкодування матеріальної шкоди в порядку, встановленому законом» [175, с. 85-86].

Що ж стосується створення нової системи адміністративних і дисциплінарних стягнень, які б враховували інтереси працівників правоохоронних органів і традиційні методи управлінської діяльності, то цього, на наш погляд, можна досягти, класифікувавши їх за такими групами:

- запобіжно-виховні – спрямовані на виховання вимогливого ставлення до роботи, які не позбавляють винну особу особливого статусу і не завдають їй матеріальних збитків;
- кар'єрно-фінансові – обмежують матеріальні інтереси та погіршують певним чином статусне становище особи;
- репресивні – переважно впливають на статус винної особи, поєднуючись із заходами професійного та публічного осуду.

Застосування конкретних видів стягнень слід поставити в залежність від наявності у винних осіб статусу державного службовця, а за наявності такого – статусу посадових осіб. У разі скоєння проступку державним службовцем, зокрема, працівником правоохоронного органу, не у зв'язку з виконанням службових обов'язків, така особа має притягатися до загальноправової відповідальності.

Таким чином, у новій системі стягнень пропонується враховувати об'єктивну необхідність поділу відносин у галузі державного управління на відносини публічно-правові та приватно-правові, а також урахувати при застосуванні конкретних стягнень вплив діяльності службових осіб органів виконавчої влади на якість їх управлінських рішень.

Слід зауважити, що система адміністративних стягнень з огляду на суспільну значимість державно-управлінських функцій обов'язково має включати такі їх види, що передбачають публічний осуд. Зокрема, є сенс запровадити такі види стягнень:

- обов'язкове оприлюднення інформації щодо скоєного адміністративного проступку у тому правоохоронному органі, де працює винна особа;

- тимчасове усунення від виконання функцій держави із позбавленням доплат за звання, вислугу років, ранг, чин, категорію з обов'язковим направленням на підвищення кваліфікації.

Суттєвою особливістю цього виду стягнень є те, що вони є основними. Завдяки цьому вирішується нагальна проблема практичної неможливості реалізації такого додаткового адміністративного покарання за вчинення корупційного діяння, як заборона обіймати протягом визначеного терміну посади в органах державної влади, через його залежність від факту звільнення винної особи з роботи. Обов'язкове ж направлення на підвищення кваліфікації дасть змогу зайняти винну особу на час усунення від означених посадових обов'язків, певною мірою підняти рівень її правосвідомості.

Розглядаючи види стягнень за адміністративною відповідальністю, можна дійти висновку, що їх застосування, крім виняткових випадків, не повинно залежати від місця правопорушника в управлінській ієрархії. Це пов'язано із тим, що публічний характер державної служби в органах виконавчої влади та її безпосередній вплив на права й законні інтереси юридичних і фізичних осіб можуть призвести до їх порушень через недоліки у роботі практично кожного державного службовця.

Винятком може бути скоєння службовою особою адміністративного проступку, що набув великого суспільного резонансу, за який є сенс вжити особливий захід адміністративного покарання, наприклад, звільнення із довічним позбавленням статусу державного службовця та оприлюднення цього факту в засобах масової інформації. Цей вид адміністративного стягнення на сьогодні не має аналогів у пострадянських країнах, проте його запровадження значною мірою наблизить Україну до європейських традицій, які передбачають особливу вимогливість до осіб, які мають статус державного службовця.

Водночас це адміністративне стягнення на відміну, скажімо, від аналогічного, передбаченого законодавством Німеччини, не варто застосовувати до колишніх державних службовців (пенсіонерів), оскільки українське суспільство ще не готове до такої широкої бази визначення адміністративного проступку і не напрацювало механізму відстеження скоєння таких проступків фізичними особами.

Розглядаючи проблему підвищення дієвості системи дисциплінарних стягнень, пропонуємо запровадити такі їх види:

- зауваження, яке є доцільним в умовах омолодження керівного

кадрового складу державної служби, оскільки поєднує покарання з елементами виховного впливу і водночас не позначається на загальному просуванні по службі;

- сувора догана – для підвищення «маневреності» такого традиційного виду дисциплінарного стягнення, як догана; зниження рангу на одну позицію та призначення державного службовця на іншу посаду із меншим посадовим окладом, які логічніше позбавляють винну посадову особу не перспектив присвоєння чергового рангу та призначення на вищу посаду, а вже існуючого рангу та посади, яку вона обіймає.

Особливі проблеми виникають із запровадженням на практиці системи заходів матеріальної відповідальності, про що свідчить повна відсутність статистики їх застосування. Тому відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної неправомірними діями (бездіяльністю) державних службовців та їх посадовими особами, на відміну від решти працівників органу виконавчої влади, слід провадити, керуючись спеціальними принципами.

Водночас у питаннях притягнення до матеріальної відповідальності не варто розрізняти обсяги відповідного відшкодування посадовими особами і підлеглими їм державними службовцями. Розмір відшкодування є сенс пов'язувати лише із ступенем персональної вини у скоєному діянні та наявністю коштів на персональному рахунку у Фонді страхування професійного ризику, пропозиції щодо засад утворення якого висловлювалися у фаховій літературі раніше [174, с. 63]. При цьому слід зберегти за державним службовцем право (у разі нестачі означених коштів на персональному страховому рахунку) на державну допомогу у вигляді відшкодування решти суми шкоди за рахунок органу виконавчої влади.

Статистичні дані переконливо свідчать, що більшість службових правопорушень виявляється не завдяки внутрішньому контролю, службовим розслідуванням, а силами правоохоронних органів, які зараз є фінансово незалежними від об'єкта контролю.

З метою забезпечення стабільності та належного стану правопорядку в органі виконавчої влади як системи управління слід урахувувати можливості і внутрішніх, і зовнішніх чинників, зокрема гармонійно поєднати можливості внутрішнього контролю, службових розслідувань із зовнішнім незалежним правовим наглядом.

Запровадження останнього дасть змогу реалізувати на практиці систематичний позавідомчий фаховий правовий нагляд за діями державних службовців органів виконавчої влади; відповідатиме сучасній правовій тенденції щодо поліпшення роботи із запобігання скоєнню службових злочинів,

зокрема, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, щодо захисту державних інтересів у їх конституційному визначенні, професійної й особистої гідності державних службовців від адміністративного свавілля.

Невід'ємною складовою удосконалення механізму юридичної відповідальності державних службовців органів виконавчої влади має бути системний добір кадрів із новим ринково-правовим мисленням та відповідним рівнем правосвідомості.

Слід підкреслити, що аналіз витрачання бюджетних коштів на підвищення кваліфікації працівників органів виконавчої влади і даних щодо динаміки кількості службових правопорушень переконує, що між групами цих показників не існує прямопропорційної залежності. Очевидно, що кар'єрну мотивацію до подальшого навчання слід доповнити усвідомленням невідворотності покарання за скоєний проступок, що стане можливим тільки у разі запровадження дієвого механізму юридичної відповідальності, який урахуватиме специфіку діяльності у певному владному органі. Саме таке поєднання слід вважати об'єктивною умовою підвищення рівня правосвідомості посадових осіб органів виконавчої влади і подальшої гуманізації заходів юридичної відповідальності.

Реалізація викладених пропозицій щодо удосконалення механізму юридичної відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади певною мірою забезпечить системний підхід у правовому регулюванні їх діяльності, сприятиме підвищенню якості державно-управлінської роботи, а отже, поліпшенню життєвого рівня всіх громадян України.

Крім того, на мій погляд, необхідно погодитися з думкою С.А. Шалгунової, яка пропонує цілий комплекс заходів, спрямованих на обмеження проявів протиправної (адміністративно-караної та кримінально-караної) поведінки серед державних службовців та осіб, які виконують функції від імені держави [201, с. 12-13]:

1) контролювати подання щорічно та при призначенні на нову посаду до податкової інспекції відомостей про доходи, нерухомість, інше цінне майно, вартість якого перевищує 100 мінімальних розмірів заробітної платні, особисті (та членів родини) внески в банках, цінні папери, обставини фінансового характеру, у тому числі за минулу роботу довідку з податкової інспекції за попереднім місцем роботи;

2) зобов'язати працівника правоохоронного органу вказувати в декларації про прибутки такі відомості:

про пряму або опосередковану участь як акціонера, співучасника

офшорних компаній та фондів, відсоток власності, точні реквізити банківських рахунків цих організацій;

наявність власності за межами України, зазначення адреси та офіційної вартості;

номери банківських рахунків, під якими має право підпису і розпорядження фінансами особисто або спільно з іншими особами;

назви, реквізити організацій, з якими є довірчі відносини, угоди, зобов'язання по утриманню або тимчасовому зберіганню матеріальних і фінансових коштів, що належать особі або членам її родини;

список подарунків, матеріальних благ та послуг, прийнятих особою, її родиною із зазначенням джерел надходження; зобов'язати банківські установи (незалежно від форм власності) у 5-ти денний термін інформувати податкову інспекцію про відкриття рахунків всіх господарюючих суб'єктів та фінансові операції фізичних осіб, якщо розміри цих операцій перевищують 100 розмірів мінімальної зарплатні в країні;

заборонити посадовим особам правоохоронних органів та членам їх родини відкривати та вести банківські рахунки на пред'явника, а всі майнові угоди, які укладає посадова особа або члени її родини, на суму, яка перевищує 100 розмірів мінімальної заробітної платні, проводити через банківські установи або за кредитною картою.

Комплекс нормативно-правового запобігання перевищення влади або службового становища працівником правоохоронного органу повинен вирішувати наступні основні завдання:

- організація попередження та контролю службової злочинності у всіх праворегулюючих сферах;
- різке звуження можливостей, що сприяють появі зловживань службовим становищем;
- зниження розмірів можливих винагород всіх учасників неправомірних дій;
- збільшення вірогідності виявлення незаконних службових дій та неминучості кримінального покарання;
- вплив на мотивацію поведінки як сторони, що має службові обов'язки та сторони, що їх використовує в своїх інтересах за винагороду службовій особі;
- формування суспільної думки, нетерплячості до службових злочинів, зокрема, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень.

У широкому розумінні соціально-правовий контроль охоплює різні види

контролю: парламентський, відомчий, конституційний, громадський (корпоративний), контроль партій, трудових колективів, окремих громадян. До спеціалізованих видів контролю належать: контроль правоохоронних органів, судовий контроль, прокурорський нагляд [28].

Причини та умови, які сприяли вчиненню грубих дисциплінарних проступків особовим складом, зухвалих злочинів стали:

- незадовільна організація оперативно-розшукових та слідчих дій, направлених на встановлення осіб, причетних до перевищення влади або службових повноважень та інших тяжких злочинів;

- зволікання з негайним відкриттям за цими фактами кримінальних проваджень, заведенням оперативно-розшукових справ та проведенням у них всього комплексу невідкладних оперативно-розшукових заходів та слідчих дій;

- низька оперативна обізнаність підрозділів внутрішньої безпеки та інших оперативних служб про діяльність та поведінку працівників правоохоронних органів на службі та в побуті, коло їх оточення (рідними та знайомими), інтереси, матеріальний стан з метою стабілізації їх соціально-психологічного стану та розв'язання конфліктних ситуацій і запобігання стресам;

- відсутність контролю безпосередніх керівників за поведінкою підлеглих, виконання ними службових завдань у робочий час, їх необізнаність про умови життя та потреби особового складу;

- неналежна перевірка та реагування на наявну негативну інформацію відносно працівників правоохоронних органів з боку підрозділів по роботі з персоналом та їх взаємодія з безпосередніми керівниками на місцях;

- неякісне вивчення кандидатів на службу, ігнорування вимог нормативно-правових актів, що регламентують порядок організації перевірки та збору інформації щодо їх морально-ділових якостей та психофізіологічних особливостей, а також існує необхідність постійно вдосконалювати арсенал новітніх психодіагностичних та психокорекційних технологій, які забезпечують більш гарантоване виявлення серед кандидатів на службу до правоохоронних органів або на навчання в навчальних закладах відповідних відомств, осіб з ознаками суїцидального ризику, девіантної поведінки або нестійких до негативного впливу стресів та психоемоційних навантажень;

- невчасне та формальне проведення атестацій і спеціальних перевірок особового складу;

- неналежне виконання нормативно-правових актів з питань роботи з персоналом та зміцнення дисципліни та законності в діяльності правоохоронних органів;

- до порушників законності не завжди застосовуються принципові заходи реагування, зазначені питання не розглядаються на оперативних нарадах, наявні суттєві прорахунки в організації контролю усуваються повільно.

На наш погляд, наступні пропозиції дадуть можливість підвищити рівень профілактичної діяльності та зменшити кількість суспільно-небезпечних проявів, і зокрема, перевищень влади або службового становища, у правоохоронних органах:

1) встановлення суворого контролю за виконанням наказів, інструкцій та інших нормативно-правових актів у всіх ланках правоохоронних органів;

2) проведення систематизації і вивчення всіх нормативно-правових актів стосовно недоліків, що можуть бути використані з метою вчинення корупційних дій (зокрема, перевищень влади або службового становища);

3) відповідно до законодавства повинні перевіряти оприлюдненні повідомлення в засобах масової інформації, а також повідомлень окремих громадян про факти скоєння перевищень влади або службового становища з боку працівників правоохоронних органів;

4) розміщення у місцях прийому громадян міськрайлінорганів телефонів довіри для населення. Номери вказаних телефонів розмістити у кожному органі чи підрозділі на видному місці. Забезпечити цілодобовий їх режим роботи. Поінформувати через засоби масової інформації у друкованих виданнях про наявність телефонів довіри;

5) підвищити рівень наставництва, виключивши формалізм у цій роботі. Забезпечити постійну взаємодію між наставником та підшефним, контроль за його поведінкою як на службі, так і в побуті. Рішення щодо допуску до самостійного несення служби приймати тільки при наявності позитивного відгуку;

6) забезпечити тісну взаємодію з установами Державної кримінально-виконавчої служби України щодо надання інформації про неслужбові зв'язки з арештованими та засудженими з боку працівників правоохоронних органів;

7) організувати повну та всебічну перевірку звернень народних депутатів України, керівників державних установ та відомств, громадян, засобів масової інформації про неправомірні дії, зокрема, перевищень влади або службового становища з боку працівників правоохоронних органів. У разі підтвердження повідомлень вживати найсуворіших заходів дисциплінарного впливу, про що інформувати громадськість;

8) забезпечувати систематичну участь викладачів вищих навчальних закладів у проведенні занять з персоналом територіальних правоохоронних органів в системі службової підготовки, вивчення та обговорення нормативно-правової бази;

9) своєчасно звільняти з правоохоронних органів працівників, які схильні до порушень чи порушують чинне законодавство, ганебними вчинками компрометують свої колективи;

10) проводити практичні заняття при участі психологів з недопущення вчинення незаконних дій, порушень норм моралі, нормативно-правових актів;

11) посилити дисциплінарну відповідальність керівників усіх рівнів за несвоєчасне виявлення, допущення вчинення підлеглими протиправних вчинків;

12) постійно проводити роз'яснювальну роботу серед працівників правоохоронних органів щодо недопущення вчинення незаконних дій в службовій діяльності;

13) удосконалити організацію роботи щодо підвищення престижу працівника правоохоронних органів України серед громадян;

14) необхідно розробити та впровадити методику виявлення, профілактики серед працівників правоохоронних органів професійної деформації за рівнями (початковим, середнім, глибоким).

Зберігається тенденція прорахунків в роботі з персоналом: мають місце недоліки у відборі кандидатів на службу в правоохоронні органи;

у жодному регіональному управлінні не створено реального дієвого резерву нового прийому, належним чином не організована робота з молодим поповненням;

серйозне занепокоєння викликає відтік кваліфікованих кадрів у провідних службах, що є результатом певних порушень дисципліни та законності в колективі, неформальних аспектів взаємовідносин, соціальних чинників, які дестабілізують роботу колективу, а також негативні кадрові тенденції.

Не вжиті ефективні заходи до викорінення в правоохоронних органах грубих порушень законності, злочинних проявів та інших резонансних надзвичайних подій, що викликають у суспільстві негативну оцінку, в тому числі через засоби масової інформації.

Грубі правопорушення з боку працівників правоохоронних органів, зловживання службовим становищем, перевищення влади, службові зловживання, факти пияцтва, зради інтересів служби, аморальні вчинки в цілому компрометують систему правоохоронних органів, породжують сумнів у населення щодо спроможності цих органів забезпечити в державі належний порядок та законність. Також мають місце прорахунки при вивченні особистих, морально-ділових якостей, принижений контроль за поведінкою, незадовільна профілактична робота, поверхове проведення атестацій та спеціальних перевірок.

Головні фактори, що негативно впливають на роботу в правоохоронних органах:

- «омолодження» професійного ядра унаслідок плинності кадрів;
- невідповідність штатної чисельності особового складу реально існуючим і надалі зростаючим рівням навантаження;
- хитка визначеність соціально-економічного статусу працівників правоохоронних органів, низький рівень матеріального забезпечення та соціального захисту, що в сукупності з великою стресогенністю професійної діяльності підвищує ризик виникнення соціально-психологічної дезадаптації;
- зниження рівня законослужняності населення, поява нових видів злочинів, зростання рівня професіоналізації криміналітету та екстремальності службової діяльності працівників правоохоронних органів;
- формування в суспільстві тенденції толерантного ставлення до злочинності;
- підвищення, порівняно з минулим, вимог до фізичних і, головним чином, психологічних властивостей працівників правоохоронних органів;
- застаріла навчально-методична основа підготовки та перепідготовки кадрів, у тому числі й керівного складу, із питань психології управління, що не відповідає вимогам професійної діяльності в правоохоронних органах у сучасних умовах [163].

До заходів загально-соціального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу відносяться й кримінально-правові, зокрема, криміналізація цього діяння у ст. 365 КК України. Як зазначалось у підрозділі 2.1, причиною різкого зменшення кримінальних проваджень за ст. 365 КК України, починаючи з 2014 р., стали зміни, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. до примітки до ст. 364 КК України щодо визначення понять істотної шкоди у ст.ст. 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України та тяжких наслідків у ст.ст. 364-367 КК України.

Згідно цього Закону пункти 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України викладені у такій редакції: «3. Істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. 4. Тяжкими наслідками у статтях 364-367 вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [145].

Вносились ці зміни на підставі проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України від 25.03.2014 р. № 4556.

Звернення до тексту цього проекту Закону свідчить про відсутність у ньому пропозицій щодо зміни понять «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» у примітці до ст. 364 КК України. Не містять вказівок на ці пропозиції та їх обґрунтування і порівняльна таблиця та пояснювальна записка до цього проекту [160]. Наведене дозволяє стверджувати, що вказані зміни не одержали достатнього обґрунтування. При цьому вони значно звузили склади злочинів, на як поширюються пп. 3, 4 примітки до ст. 364 КК в частині визначення суспільно небезпечних наслідків цих злочинів, і, відповідно, звузили превентивну функцію цих норм щодо запобігання у тому числі і перевищенню влади або службових повноважень.

Вважаємо доцільним відновити попередню редакцію пп. 3, 4 примітки до ст. 364 КК України: «3. Істотною шкодою у статтях 364, 365, 367, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. 4. Тяжкими наслідками у статтях 364-367, якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків, вважаються такі, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [87].

Ще одним важливим заходом загально-соціального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. Згідно ч. 1 ст. 1 цього Закону очищення влади (люстрація) – це встановлена цим Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (далі – посади) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування [155].

Вказаний Закон не позбавлений недоліків, на які вказала у своєму висновку Венеціанська комісія на її 103-му пленарному засіданні 19 – 20 червня 2015 року. Комісія надала свої рекомендації: 1) для забезпечення прав людини, верховенства права, демократії необхідно забезпечити баланс між захистом демократичного суспільства, з одного боку, та захистом прав людини, – з іншого; 2) люстрація повинна здійснюватися централізовано, має бути чітко визначена компетенція виконавчого органу влади, який діятиме як орган адміністративного розгляду, відкритий для скарг осіб, що підпадають під люстрацію. Адміністративний розгляд не повинен підміняти судовий розгляд; 3) необхідно 553 розмежувати люстрацію та боротьбу з корупцією; 4) виключити

із закону положення про люстрацію суддів, що регулює інший закон; 5) запровадити індивідуальну, а не колективну відповідальність; 6) звужити коло осіб, які підпадають під люстраційну перевірку; 7) люстрація не повинна замінити структурні реформи, спрямовані на верховенство права та боротьбу з корупцією, вона повинна доповнювати їх як винятковий захід демократії, що захищає себе до такої міри, щоб дотримуватися європейських стандартів, прав людини, верховенства права [45].

Закон «Про очищення влади» містить вичерпний перелік службових осіб, на яких поширюється дія цього Закону. Наприклад, пп. 9, 10 ч. 2 ст. 3 «Критерії здійснення очищення влади (люстрації)» Закону визначають, до кого застосовується заборона, передбачена ч. 3 ст. 1, а саме до осіб, які обіймали сукупно не менше одного року посаду (посади) у період з 25 лютого 2010 р. по 22 лютого 2014 р., зокрема, працівника правоохоронного органу, який брав участь у затриманні осіб, звільнених від кримінальної або адміністративної відповідальності відповідно до Закону України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» від 29 січня 2014 р. № 737-VII, Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» від 21 лютого 2014 р. № 743-VII; працівника правоохоронного органу, який складав та/або своєю дією сприяв складенню рапортів, протоколів про адміністративне правопорушення, повідомлень про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, обвинувальних актів стосовно осіб, звільнених від кримінальної або адміністративної відповідальності відповідно до Закону України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» від 29 січня 2014 р. № 737-VII, Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» від 21 лютого 2014 р. № 743-VII [155].

Ми згодні з тим, що Закон «Про очищення влади» містить низку прогалин та тягне за собою деякі проблеми. Зокрема, закріплюючи велику кількість посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, щодо яких повинні здійснюватися люстраційні заходи, Закон передбачає можливість звільнення великої кількості осіб, натомість механізм набору «нових» кадрів не передбачений, що може призвести до приходу в органи державної влади та органи місцевого самоврядування подібних до

«люстрованих» осіб, їх родичів тощо. Отже, відсутній механізм оновлення працівників державного апарату. По-друге, судячи з положень Закону, люстрація проходитиме не за діями на посадах, а за самими посадами. Однак не варто, на наше переконання, всіх державних службовців «зводити до одної лінії», тобто необхідно оцінювати дії чи бездіяльність особи, але не сам факт її перебування на певній посаді. По-третє, суттєвим недоліком Закону є передбачені положення щодо здійснення перевірки державних службовців самими керівниками відповідних органів державної влади чи державних установ. Вказане може вплинути на упередженість та необ'єктивність у питанні щодо застосування люстраційних заходів до певних осіб [100].

Попередження перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів не може ефективно діяти без здійснення профілактичних заходів відносно усієї злочинності. Разом з тим серед цих заходів перевагу слід надавати загальним заходам попередження. До них відносяться заходи щодо поліпшення системи матеріального й морального стимулювання працівників правоохоронних органів, вдосконалення елементів керівної та організаційної роботи, перегляд існуючої системи контролю й оцінки ефективності роботи правоохоронців. Доцільним є комплексне застосування профілактичних заходів з використанням можливостей не тільки правоохоронних органів, а й інших державних установ та громадськості.

3.2. Спеціально-кримінологічне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу

Спеціально-кримінологічне запобігання визначається як комплекс засобів правового впливу та виховних, організаційних, технічних заходів, спрямованих саме на попередження злочинності будь-якого виду або конкретного злочину.

Службова дисципліна, як запорука запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної праці та свідомим ставленням до неї, методами переконання, виховання, а також заохочення. Таким чином у колективах органів внутрішніх справ створюється обстановка нетерпимості до порушень службової дисципліни, суворої товариської вимогливості до працівників, які несумлінно виконують службові обов'язки. У необхідних випадках до окремих несумлінних працівників застосовуються заходи дисциплінарного та громадського впливу [5, с. 57].

Від якості роботи державних службовців (у тому числі і правоохоронців) залежить авторитет держави, рівень задоволення громадян, сталий розвиток країни та її конкурентноспроможність на міжнародній арені [15, с. 418].

На думку К.О. Вербицького, залежно від характеру, мотивації та спрямованості корупційних правопорушень їх можна поділити на дві групи. До першої групи слід включити корупційні правопорушення державних службовців, в основі яких лежать зловживання владою або посадовим становищем з корисливою метою. Це можуть бути незаконне отримання державним службовцем матеріальних благ або послуг, незаконне заволодіння чужим майном або правом на нього і т.і.

До другої групи належать інші правопорушення, які вчиняються державним службовцем з некорисливою заінтересованістю. В результаті їх вчинення зазначена особа не має на меті протиправно заволодіти майном чи одержати незаконну винагороду і т.і., а прагне задовольнити інший свій або інших осіб інтерес, наприклад, протегує родичу в просуванні по державній службі або сприяє в отриманні ним позачергового житла із державного житлового фонду тощо [17].

Спеціально-кримінологічне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу можливе за наявності належного законодавства та ефективного його застосування контролюючими органами.

В США з метою попередження та припинення посадових злочинів було

прийнято низку нормативно-правових актів: Принципи етичного поведіння урядовців та службовців від 17 жовтня 1990 року, Закон «Про етику в урядових установах» 1978 року. У ФРН – Федеральний закон «Про державних службовців», Федеральний закон «Про дисциплінарний режим державної служби» та Закон «Про федеральні кадри». У Франції – Генеральний статус державної служби 1946 року. Всі ці акти проголошують престиж державної служби та моральну відповідальність осіб, які стоять на службі перед суспільством. Також треба зазначити про наявність в США та Канаді спеціальних законів, котрі містять норми етичних кодексів та кодекси честі урядовців, в яких є норми, що впливають на припинення процесу вчинення посадових злочинів в державному апараті шляхом детальної регламентації засобів задоволення державними службовцями своїх власних інтересів таким чином, щоб це не суперечило службовим обов'язкам й не завдало матеріальної та моральної (що не менш важливо) шкоди конкретному державному органу та в цілому державі [47].

Після прийняття Закону «Про етику в урядових установах» Президент США зробив заяву про те, що цей закон не тільки зробить урядовців чесними, але ж й примусить їх зберігати чесність у зв'язку з чим суспільству буде представлена можливість оцінювати є чесним той або інший кандидат, а також той або інший державний службовець [47].

Згідно кримінального законодавства Канади, посадовими злочинами є: «підкуп посадових осіб», «обман уряду», «зловживання довірою, яке скоєне посадовою особою», «торгівля впливом» [47].

Ще проголошені Президентом США Дж. Картером надії на те, що Закон «Про етику в уряді», буде сприяти чесності поведінки посадових осіб, не виправдалися, тому можна сміливо стверджувати, що правова основа в запобіганні перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу – це тільки один гвинтик в загальному запобіганні службових злочинів.

Працівники правоохоронних органів повинні виконувати свої службові функції та вести особисті справи таким чином, щоб зберігати та зміцнювати віру суспільства у чесність, об'єктивність та неупередженість своїх підрозділів, органів та держави в цілому. Так непрофесійна, неособиста діяльність не повинні викликати у суспільства ніяких сумнівів в її законності та обґрунтованості. Але ж для цього недостатньо тільки суворого дотримання законодавства, потрібно також не мати особисті інтереси, за виключенням передбачених законом, які можуть прямо та суттєво торкатися правоохоронного органу, де проходить службу працівник, при умові, що він

особисто приймає участь в здійсненні відповідних дій.

Однією з наших пропозицій є те, що при вступі до державної служби, зокрема, до правоохоронних органів працівник повинен таким чином реорганізувати свої особисті справи, щоб виключити можливість виникнення «конфлікту інтересів». При умові виникнення такого конфлікту його необхідно вирішити на користь інтересів суспільства. Не можна забувати, що працівники правоохоронних органів не повинні відхилятися від своїх обов'язків для надання допомоги юридичним або приватним особам, що може призвести до «доброго» відношення до такого працівника.

Працівники правоохоронних органів не вправі свідомо одержувати матеріальну вигоду з інформації, яка не оприлюднена в суспільстві, але яка стала їм відома в результаті виконання службових обов'язків. Після виходу на пенсію або звільнення з правоохоронного органу вони не повинні одержувати будь-які переваги з факту передостаннього їх перебування на службі.

Обов'язковим є те, що працівник, якій почав працювати у правоохоронних органах, подає відомості про належне йому та його сім'ї майно. Працівники повинні постійно інформувати про зміни, що відбулися у їх майновому стані.

Попри все, постійно у відомчих наказах, інструкціях вказується на те, що головними причинами скоєння особовим складом надзвичайних подій залишаються неякісний підбір кандидатів на службу, поверхове вивчення їх морально-ділових якостей, низький рівень індивідуально-виховної роботи з новим поповненням, не вживаються заходи щодо попередження фактів перевищення влади особовим складом, зловживання посадовим становищем тощо.

Це в свою чергу свідчить про те, що накази, розпорядження, інструкції, вказівки та інші документи з питань дисципліни та законності залишаються без належного реагування, в колективах не створюється обстановка неприпустимості до проявів беззаконня.

Головними причинами скоєння злочинів працівниками Національної поліції, які вказуються у нормативних актах, що видаються МВС, виступають «грубе потурання законів України, нехтування вимогами Присяги, Кодексу честі працівників Національної поліції України, уседозволеність, низький рівень професійної підготовки особового складу, поверхове знання ним законодавства України, вимог наказів і вказівок міністерства, які регламентують повноваження цих працівників». Разом з тим, кримінологічні дослідження останніх років свідчать про те, що правоохоронні органи не адаптовані до сучасних умов боротьби зі злочинністю ні в матеріально-

ресурсному, ні в організаційно-управлінському, ні в методичному, ні в професійному планах [50, с. 158].

Перед етапом розробки заходів спеціально-кримінологічного запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу необхідно здійснити кримінологічне прогнозування, в ході якого одержати необхідну для його проведення інформацію, обробити її та здійснити аналіз.

Розгляд питання кримінологічного прогнозування перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, на нашу думку, доцільно почати з визначення загальнотеоретичних положень кримінологічного прогнозування.

Кримінологічне прогнозування – це процес передбачення змін тенденцій та закономірностей злочинності в цілому, як соціально-правового явища, окремих видів злочинності, категорій та груп злочинів, особистості злочинця, причин злочинності, діяльності по попередженню злочинності у майбутньому [188, с. 267].

Наведене визначення надано у широкому смислі слова, оскільки включає в себе весь об'єм змісту кримінологічного прогнозування.

У вузькому значенні під кримінологічним прогнозуванням розуміється процес передбачення тенденцій і закономірностей злочинності у майбутньому.

Цей процес повинен здійснюватись як безперервне дослідження, у ході якого використовуються статистичні дані поточного, періодичного та одноразового статистичних спостережень за злочинністю її причинами, діяльністю з її попередження. Прагнення до закінчених, не потребуючих уточнення кримінологічних прогнозів, зазвичай, призводить до необ'єктивних висновків, що бумерангом відбивається на недієвості заходів запобігання злочинності.

В самому слові «прогноз» вже закладена неможливість точного «прогнозування». Але треба пам'ятати, що в цьому випадку навіть поганий прогноз краще за хорошу невизначеність. Джерелами прогнозу є не тільки дані, відзначені якісно-кількісними характеристиками злочинності, але і, так звана, «випереджаюча інформація». Наприклад, відстеження майбутньої зміни кримінального законодавства обов'язково внесе корективи в прогноз злочинності і, відповідно, в систему її попередження [31, с. 267].

З урахуванням вищенаведеного визначення можливо визначити основну специфіку цілі прогнозування, яка визначається у наступному, що вивчаючи сьогодення, вона одночасно проникає у майбутнє, проєцируючи у ньому задоволення тих, що виникли у минулому і тих, що є у сучасності потреб.

Щодо кримінологічного прогнозування, то його основною метою є встановлення показників, які характеризують можливу динаміку того чи іншого виду злочинності, встановлення її тенденцій, вироблення пропозицій щодо зміни негативних та закріплення позитивних тенденцій.

Ця загальна мета може бути конкретизована залежно від потреб практики на наступні цілі: забезпечення виконання всіх обставин, що мають істотне значення для розробки перспективних та поточних планів; ухвалення триваючих управлінських рішень; вироблення загальної концепції боротьби із злочинністю; вибір оптимального шляху вдосконалення діяльності органів, які здійснюють боротьбу із злочинністю; встановлення можливих змін в стані, рівні, структурі і динаміці злочинності в майбутньому; визначення можливостей появи нових видів злочинів, а також причин і умов, здатних вплинути на це; встановлення можливої появи нових категорій злочинців [93].

Залежно від цілей прогнозування, об'єкту дослідження і термінів прогнозування визначаються і задачі прогнозування. Основними задачами є: отримання інформації про майбутнє, що вивчається; відповідна обробка цієї інформації; узагальнення всіх показників «майбутньої» злочинності; на основі виявлення показників визначити в прогнозованому періоді найважливіші і ефективні шляхи (засоби і заходи) боротьби із злочинністю – сама основна задача [93].

При проведенні кримінологічних прогнозів використовують наступні основні методи: 1) Метод екстраполяції. Це математичний метод, суть якого в статистиці і полягає в тому, що вивчаються тенденції злочинності в минулому і теперішньому часі, і результати цього вивчення проєктуються на майбутнє. 2) Точнішим є метод моделювання. Він передбачає прогнозування кількісних характеристик злочинності, які відображають її залежність від дії соціально-економічних, політичних, ідеологічних, правових та інших чинників. Підставивши у модель значення факторів, що обумовлюють злочинність на прогнозований період, визначають її майбутній стан. Складність даного методу полягає у тому, що ще недостатньо вивчені всі чинники злочинності, механізм їх взаємодії та сила впливу кожного з них на злочинність. 3) Метод експертних оцінок здійснюється за допомогою залучення знання і творчих здібностей групи компетентних осіб (експертів) для з'ясування майбутнього стану злочинності в цілому, її видів, а також явищ і процесів, які впливають на їх тенденції. Для успіху використання даних методів необхідно, щоб у якості експертів залучалися найбільш кваліфіковані фахівці, щоб їх кількість була достатньою (від 20 до 50 осіб), щоб були чітко сформульовані питання [141].

Отже, кінцевою метою кримінологічного прогнозування є забезпечення

уникнення ситуацій, коли суб'єкти запобігання злочинності опиняються перед фактом, що відбувся і вимушені займатися лише наслідками ситуації, що склалася, не маючи нагоди вплинути на неї.

На нашу думку, значимість та цінність прогнозування злочинності полягає не в передбаченні статистичної оцінки скоєних злочинів, а можливості передбачити чинники, які зможуть на неї впливати.

Кримінологічне прогнозування перевищення влади або службових повноважень має свої особливості, зумовлені характером цього злочину. Одним з основних чинників, який впливає на його вивчення, є великий ступінь латентності. Науковці, які проводили дослідження з вивчення латентності злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, стверджують, що найвищий рівень латентності має хабарництво. З високим рівнем латентності залишаються і такі злочини як перевищення влади та службових повноважень, зловживання владою або службовим становищем з корисливих мотивів, примушування до давання показань [128].

Вищенаведене призводить до того, що незначна кількість злочинів, вчинених правоохоронцями, стають відомими і за ними проводиться розслідування. Кількість злочинів цього виду має дуже малу частку у загальній сукупності злочинів, що вчиняються за рік в цілому по Україні.

На наш погляд, така статистична кількість злочинів, які вчинили працівники правоохоронних органів, не є достатньою для вивчення всіх чинників цього виду злочинності. Безперечно загальні тенденції та закономірності виявляються і при незначній кількості емпіричного матеріалу, але для якісного прогнозування необхідне встановлення механізмів взаємодії та сили впливу одних факторів на інші. Тому, на нашу думку, задля досягнення цілей, які ставляться перед прогнозуванням саме злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, необхідно застосовувати метод експертних оцінок.

Експертна оцінка здійснюється шляхом прояснення думки наукових та практичних працівників, які спеціально відібрані за ознаками стажу, кваліфікації, кола функціональних обов'язків. При відборі практичних працівників у якості експертів свою увагу слід зосередити на тих особах які у своїй повсякденній роботі зіштовхуються з різними правопорушеннями працівників правоохоронних органів, до кола функціональних обов'язків яких входить вивчення особи правоохоронця, а саме: працівників підрозділів по роботі з персоналом, служб психологічного забезпечення та внутрішньої безпеки, прокурорів та слідчих прокуратури, а також безпосередніх керівників відділень та відділів правоохоронних органів.

При застосуванні методу експертної оцінки також, на нашу думку, необхідно використовувати у якості експертів самих працівників правоохоронних органів. Доречно при цьому використовувати метод анонімного анкетування. Працівники правоохоронних органів, які і є суб'єктами злочинів та правопорушень, на нашу думку, можуть як найбільш повно визначити причини злочинності серед них, мотивацію антисоціальної поведінки, дати оцінку обстановці, що їм сприяє, найбільш повно оцінити ступінь латентності злочинів у сфері службової діяльності.

Це можливо тому, що з урахуванням високого ступеня латентності перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, кожен з тих, хто виступає в якості експерта, може бути потенційним суб'єктом злочину. Відповідаючи на запитання анкети тільки така категорія опитуваних може викласти реальну картину причин та умов вчинення злочину, його мотиваційні складові, рівень розповсюдженості та латентності, підрозділи та служби, які найбільш уражені протиправною поведінкою працівників.

З урахуванням систематизації ряду чинників, що характеризують поведінку співробітника, як при виконанні службових обов'язків, так і в умовах проведення відпочинку або дозвілля, можна не тільки виявляти ступінь його особистих деформацій, але й прогнозувати можливість здійснення протиправних дій. Критеріями, що дозволяють із загального числа співробітників того або іншого підрозділу виявити «суб'єктів підвищеного ризику», можуть виступати наступні дані:

- спільне проведення дозвілля з членами організованих злочинних угруповань, а також підтримка неділових контактів з особами, обґрунтовано підозрюваними в протиправній діяльності;

- придбання дорогих предметів розкоші, часті поїздки за кордон, наявність великих сум грошей;

- неприйняття заходів по явних фактах злочинних дій окремих осіб, консультування осіб, які намагаються уникнути кримінальної відповідальності;

- неділові зв'язки з «контингентом, що розробляється»;

- часті невиходи на службу, регулярне пред'явлення лікарняних листів, постійні зміни місця служби і таке інше [120].

Проведення комплексного аналізу особливостей поведінки працівників правоохоронних органів у робочий час та поза роботою, ознак їх особистостей надасть змоги встановлювати тих працівників, які здатні вчинити злочини у сфері службової діяльності.

Кримінологічний прогноз – це той засіб, який для практичної протидії злочинності на перспективу визначає найбільш вірогідні її майбутні

характеристики і стає для практики не фатальною неминучістю, а сигналом, керівництвом до дії.

Оскільки кримінологічний прогноз торкається оцінки вірогідності злочинної поведінки особи, він є основою планування загальних та спеціальних заходів боротьби зі злочинністю в частині визначення кількості і географії розподілу осіб, з боку яких з високим ступенем вірогідності можна чекати здійснення злочинів. Чим більше таких осіб виявляються у певному структурному підрозділі, галузевій службі або територіальному правоохоронному органі, тим більше потрібно приділяти уваги, використовувати сил і засобів для організації і здійснення там заходів запобігання.

Головний напрям реалізації на практиці результатів кримінологічного прогнозування – це виявлення і облік конкретних осіб і чинників, що формують їх антисоціальну спрямованість, які мають потребу в посиленому соціальному контролі, розробка на основі прогнозу програми профілактики відносно цих осіб і чинників.

Практична сфера використання кримінологічних прогнозів є кримінологічне планування конкретного ряду заходів, засобів та методів боротьби зі злочинністю для досягнення конкретних цілей.

Таким чином у використанні кримінологічних прогнозів з погляду планування, можна виділити дві основні задачі:

- 1) визначення осіб, які повинні бути узяті на профілактичний облік;
- 2) визначення програми дій щодо впливу на них з метою попередження суспільно небезпечної поведінки.

Навіть найсприятливіший кримінологічний прогноз не означає неминучості настання відповідних подій. Він не прирікає органи правопорядку на пасивність і бездіяльність, а примушує шукати шляхи і засоби перешкодити несприятливому результату, зробити, так, щоб прогноз був спростований життям. Прогностична інформація стає частиною програми попередження злочинності, підвищує її вибірковість, конкретність і, кінець кінцем, ефективність. Кримінологічний прогноз забезпечує науковий підхід до планування заходів боротьби із злочинністю, підвищує її цілеспрямованість і обґрунтованість.

До спеціально-кримінологічних заходів запобігання перевищенню влади або службових повноважень слід віднести і кримінально-правові заходи, що визначені у ст. 365 КК України.

При аналізі цієї норми постає дуже доречне питання: «Чому з усіх категорій службових осіб відповідальності підлягають тільки працівники правоохоронного органу? Невже перевищення влади або службових

повноважень, яке вчиняється іншими службовими особами, не несе суспільної небезпеки». Для відповіді на ці питання було проаналізовано пояснювальну записку авторів Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21.02.2014 року. Єдиним аргументом на користь своєї позиції автори аналізованого закону наводять статистичні дані станом на 14.01.2013 року, згідно з якими із 53 засуджених за статтею 365 КК України 42 вчинили цей злочин у статусі працівників правоохоронних органів. В рамках цієї публікації не будемо дискутувати щодо підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь, але відмітимо, що деякі вчені пропонують виділяти такі підстави як: а) існування суспільно небезпечної поведінки, яка потребує кримінально-правової заборони; б) відносна поширеність суспільно небезпечних діянь; в) зміна уявлень про ступінь суспільної небезпеки діяння; г) зміна загально визнаної моральної оцінки відповідного діяння; д) виконання державою міжнародно-правових обов'язків з охорони прав людини [23, с. 95-96].

Тобто автори закону частково врахували тільки одну з підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь – відносна поширеність суспільно небезпечних діянь. Але все ж таки акцентуємо увагу на тому, що не тільки працівники правоохоронних органів вчиняють цей злочин. Тому інші службові особи залишаються безкарними за вчинення розглядуваного злочину. На подібні зауваження автори закону зазначають, що поширення дії статті 365 КК виключно на працівників правоохоронних органів матиме наслідком не повне скасування відповідальності службових осіб, а кваліфікацію таких дій за конкретними статтями кримінального закону, які передбачають відповідальність за конкретні види злочинної поведінки.

Кримінально-правова норма, що встановлювала кримінальну відповідальність за перевищення влади або службових повноважень службовими особами була загальною відносно кримінально-правових норм, передбачених іншими розділами Особливої частини КК України. Тому, якщо у діяннях особи містились ознаки спеціального складу злочину – діяння було кваліфіковано за відповідною статтею Особливої частини КК України, наприклад, ст. 127, ст. 371, ст. 372, ст. 373 тощо. Стаття 365 КК України застосовувалась тільки у разі, якщо діяння особи не містило в собі ознаки іншого (спеціального) складу злочину.

Тому залишається відкритим питання притягнення до кримінальної відповідальності службових осіб за діяння, які явно виходять за межі наданих

йому прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб, але не передбачені жодною кримінально-правовою нормою.

З вищевикладеного можна зробити наступні висновки. Часткове врахування тільки однієї з підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь, а саме відносної поширеності суспільно небезпечних діянь не є достатньою для криміналізації перевищення влади або службових повноважень, вчиненого виключно працівниками правоохоронних органів. Тому наукові пошуки у цьому питанні потребують більш поглиблених досліджень. Дії службових осіб, що не є працівниками правоохоронних органів, які явно виходять за межі наданих їм прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб не є кримінально караними [92].

Все частіше від народних депутатів України ми чуємо заклики про внесення зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, згідно з законопроектами, з КК України виключається ст. 365 та декриміналізується вказане суспільно небезпечне діяння. За змістом запропонованих доповнень до КК України, діяння буде визнаватися кримінально-караним лише за умови зловживання повноваженнями та (або) перевищення повноважень які надані службовій особі тільки Законами України.

Проаналізувавши положення проектів Законів України вважаємо за доцільне висловити думку, що їх положення є суперечливими та передчасними, а у в майбутньому здатні викликати правові колізії та помилки у правозастосуванні, а саме: 1. Доцільність декриміналізації норм, передбачених ст. 365 КК України, обґрунтовується нечіткістю диспозиції ст. 365 КК України, що, на їх думку, призводить до труднощів при її застосуванні та існуванням проблем при визначенні розміру заподіяної шкоди, тяжкості наслідків при кваліфікації. З вказаними тезами важко погодитись, адже положення диспозицій норм, передбачених ст. 365 КК України, достатньо повно та чітко тлумачаться як наукою кримінального права, так і окремими положеннями практики правозастосування – постановами Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 року № 5 та «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26.12.2003 року № 15.

Так, відповідальність за ст. 365 КК настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її

владними чи службовими повноваженнями (п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26.12.2003 року № 15).

Перевищенням влади або службових повноважень визнається умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо ними заподіяно істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. При вирішенні питання про те, чи є вихід за межі наданих прав або повноважень явним, суди мають враховувати, наскільки він був очевидним для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки. Мотиви та мета вчинення таких дій можуть бути різними і на кваліфікацію злочину, як правило, не впливають. Ставлення службової особи до наслідків вчинюваних нею дій можливе як умисне, так і необережне.

Окремо вказується, що під перевищенням влади або службових повноважень треба розуміти: а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства; б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов; в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально; 97 г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти. З тезою про наявність проблем при визначенні розміру заподіяної шкоди також важко погодитися.

Визначаючи розмір заподіяної шкоди слід враховувати, що істотна шкода може виражатися у заподіянні: 1) матеріальних збитків; 2) наслідків нематеріального характеру; 3) матеріальних збитків у поєднанні з наслідками нематеріального характеру. Для матеріальних збитків (відповідно до п. 3 примітки до ст. 364) шкода визнається істотною за умови, коли вона в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

У разі заподіяння суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підриг авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів [159].

Аналізуючи тезу про те, що перевищення влади або службових повноважень відсутнє як самостійний склад злочину, такого як розголошення державної таємниці, розкрадання майна, притягнення до кримінальної відповідальності невинної особи тощо, а перевищення влади або службових повноважень є не що інше як об'єктивна сторона інших злочинів слід вказати, що у теорії кримінального права та теорії кваліфікації існують так звані «загальні» та «спеціальні» склади злочинів.

Норми, передбачені ст. 365 КК України є прикладами загальних складів, що можуть, в залежності від об'єкта посягання, конкретизуватися в спеціальних складах, наприклад, службова особа – представник влади, застосовуючи вогнепальну зброю під час виконання службових обов'язків, порушує порядок її застосування (зокрема, положення ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію») і заподіює істотну шкоду, тим самим вчиняє злочин, передбачений ст. 365 КК України за ознакою «вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках», а порушуючи недоторканність житла, вчиняє злочин, передбачений ч. 2 ст. 162 КК України, хоча при порушенні недоторканості настають наслідки нематеріального характеру – порушення права на недоторканність житла.

Те ж саме стосується і заподіяння фізичної шкоди (тілесних ушкоджень) під час виконання службових обов'язків: норми, якими передбачено відповідальність за заподіяння тілесних 98 ушкоджень не передбачають вчинення злочину при перевищенні влади або службових повноважень. Також в запропонованих законопроектах говориться про те, що чинна стаття 365 КК України на практиці застосовується лише з політичних мотивів, коли прийняття вищими посадовими особами держави будь-якого управлінського рішення (навіть, без ознак особистого збагачення) розглядається як службовий злочин. З вказаною тезою категорично погодитися не можна, оскільки відповідно до статистичного збірника, виданого державною службою статистики України у 2005 році було вчинено 1764 злочину, передбаченого ст. 365 КК України, 2008 рік – 961 злочин, 2009 рік – 581 злочин, 2010 рік – 827 злочин, 2011 рік – 806, 2012 рік – 380 злочинів, що свідчить про доволі широке застосування положень вказаної статті на практиці і всі вказані випадки навряд чи керовані політичними мотивами.

Якщо в діях вищезазначених осіб немає корисливих мотивів чи іншої особистої зацікавленості з метою особистого збагачення, такі дії не можуть кваліфікуватись як кримінальні.

У контексті цієї тези слід вказати, що мотиви та мета вчинення дій, передбачених ст. 365 КК України можуть бути різними і на кваліфікацію

злочину, як правило, не впливають, тому вказане пояснення не має сенсу в частині обґрунтування декриміналізації. Таким чином, слід констатувати, про недоцільність та поспішність декриміналізації норми, передбаченої ст. 365 КК України, що не виключає необхідності її уточнення та вдосконалення.

Специфічним правоохоронним органом в Україні є прокуратура, оскільки до її функцій належать нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство та нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру»). Іншими словами, прокуратура є основним правоохоронним органом, який здійснює запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівниками інших правоохоронних органів. У зв'язку з цим діяльність самої прокуратури потребує контролю з метою запобігання вчиненню досліджуваного злочину.

Законодавство України надає прокуратурі достатньо значний перелік повноважень щодо підприємств, установ та організацій, а також окремих осіб, що сприяє поширенню фактів зловживання та перевищення цими повноваженнями, випадкам одержання неправомірної вигоди та іншим корупційним проявам, неналежного виконання передбачених законодавством задач цього правоохоронного органу.

У сучасних умовах реформування системи правоохоронних органів актуальним є питання створення належної контролюючої діяльності службових осіб прокуратури системи, яка б змогла забезпечити виконання цим органом своїх функцій та завдань, передбачених законодавством. Разом з тим необхідним є визначення оптимального співвідношення функцій контролю різних правоохоронних органів України задля уникнення їх дублювання та унеможливлення корумпування новостворених правоохоронних органів.

Як зазначає В.Л. Синчук, поряд із загальними ознаками контролю, які притаманні контролю у різних сферах правовідносин, слід виділити основні властивості контролю саме за діяльністю органів прокуратури. По-перше, важливий вплив на реалізацію контрольної діяльності має незалежність прокурорів, яка гарантується у тому числі порядком призначення на посаду Генерального прокурора України та підпорядкованих йому прокурорів, порядком звільнення їх із займаних посад, організаційною побудовою органів прокуратури тощо.

По-друге, виходячи з широкого кола повноважень органів прокуратури в Україні, очевидною є така ключова особливість, як обмежене коло

контролюючих суб'єктів (Верховна Рада України, Генеральний прокурор України, керівники різних рівнів системи органів прокуратури, громадськість).

По-третє, специфікою діяльністю прокуратури є необхідність дотримання балансу інтересів: Генеральний прокурор України та підлеглі йому прокурори здійснюють вищий нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів, проте важливою передумовою успішного виконання покладених на прокуратуру функцій є компетентність та особиста дисципліна прокурорів і слідчих прокуратури. Генеральний прокурор України здійснює контроль не лише за діяльністю системи органів прокуратури, а й за обґрунтованістю і законністю застосування заохочень і дисциплінарних стягнень підлеглими прокурорами і вживає заходів до скасування безпідставних і незаконних наказів [171].

Згідно «Положення про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України», затвердженого наказом Генеральної прокуратури України від 12.10.2016 р. № 357, прокурор може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності з підстав, визначених ст. 43 Закону України «Про прокуратуру», в порядку, передбаченому Дисциплінарним статутом прокуратури України, затвердженим Постановою Верховної Ради України від 06 листопада 1991 р. № 1796-ХІІ. Кадровим підрозділом Генеральної прокуратури України здійснюється контроль за обґрунтованістю та законністю застосування дисциплінарних стягнень до працівників органів прокуратури, вживаються заходи щодо скасування безпідставних і незаконних наказів. Питання про дострокове зняття дисциплінарного стягнення, застосованого Генеральним прокурором України, вирішується за поданням заступника Генерального прокурора України згідно з розподілом обов'язків чи керівника самостійного структурного підрозділу, безпосередньо підпорядкованого Генеральному прокурору України, а також на підставі подання керівника відповідної регіональної прокуратури. Дострокове зняття дисциплінарного стягнення, застосованого керівником регіональної прокуратури, здійснюється за поданням заступника керівника цієї прокуратури згідно з розподілом обов'язків чи керівника самостійного структурного підрозділу, безпосередньо підпорядкованого керівнику регіональної прокуратури, а також керівника відповідної місцевої прокуратури. До завершення в установленому порядку службових перевірок (розслідувань), які проводяться стосовно прокурорсько-слідчих працівників, подання про зняття з них дисциплінарних стягнень не вноситься. Кадрові підрозділи регіональних прокуратур невідкладно інформують кадровий підрозділ Генеральної прокуратури України про факти

скасування судами застосованих дисциплінарних стягнень із наданням копій відповідних судових рішень [140].

Підсумовуючи вище сказане, пропонуємо виділити наступні ознаки контролю за діяльністю органів прокуратури: 1) є різновидом соціального контролю; функцією управління; 2) йому характерна постійність, динамічність, систематичність, своєчасність, цілеспрямованість здійснення; 3) є об'єктивно обумовленим, при цьому механізм його здійснення регулюється нормативно-правовою базою та здійснюється відповідно до принципу верховенства права, законності та ін.; 4) має активний, комплексний і системний характер здійснення; 5) тягне притягнення до відповідальності (переважно дисциплінарної), застосування заходів примусу; 6) передбачає процедурно-процесуальну форму реалізації; 7) здійснює регулятивний, оціночний та інформаційний вплив; 8) має тісний зв'язок з іншими функціями в управлінській системі; 9) враховує незалежність прокурорів; 10) забезпечує баланс інтересів: органи прокуратури виконують контрольно-наглядову функцію в державі й мають одночасно бути підконтрольними.

Важливим запобіжним заходом стало надання Великою Палатою Верховного Суду 05.12.2018 р. правового висновку щодо застосування ч. 2 ст. 365 КК України до перевищення влади та службових повноважень, якими заподіюється немайна шкода правам і свободам людини, згідно якого для кваліфікації дій працівника правоохоронного органу за ч. 2 ст. 365 КК спричинення істотної шкоди не є обов'язковою ознакою.

У цьому висновку зазначається, що ОСОБА_3, обіймаючи посаду оперуповноваженого сектору карного розшуку Іршавського районного відділу Управління Міністерства внутрішніх справ України в Закарпатській області (далі – Іршавського РВ), та ОСОБА_4, працюючи на посаді помічника дільничного інспектора міліції, а також виконуючи функцію міліціонера-водія цього ж відділу, обидва вчинили завідомо незаконне затримання, а ОСОБА_3 – також перевищив службові повноваження, що супроводжувалося застосуванням насильства за відсутності ознак катування, за наступних обставин.

21 січня 2013 р. в період з 06 год. 45 хв. По 06 год. 56 хв. ОСОБА_3 і ОСОБА_5 за повідомленням начальника автостанції м. Іршави ОСОБА_6 про пошкодження скла в касі громадянином ОСОБА_7 прибули у складі слідчо-оперативної групи на службовому автомобілі «УАЗ Патріот», державний номерний знак НОМЕР_1, на зазначену автостанцію, розташовану на вул. Гагаріна, 42. При перевірці обставин події, з'ясувавши причетність ОСОБА_7 до розбиття скла вартістю 200 грн, чого він не заперечував, ОСОБА_3 і ОСОБА_4 отримали від слідчого Іршавського РВ ОСОБА_12 усну вказівку

опитати ОСОБА_7, однак проігнорували її та, будучи представниками влади й уповноваженими службовими особами органу досудового розслідування, затримали потерпілого всупереч вимогам ст. 29 Конституції України, ст.ст. 4, 5, 10, 11 Закону України «Про міліцію», КПК України, усвідомлюючи незаконність своїх дій, оскільки діяння ОСОБА_7 на час його вчинення не могло розцінюватись або не визнавалося законом як кримінальне правопорушення, передбачене частиною першою ст. 194 КК України. Незважаючи на відсутність правових підстав для обмеження потерпілого у здійсненні права на вільне пересування, ОСОБА_3 і ОСОБА_4 із застосуванням фізичної сили взяли його під руки, силоміць утримуючи, вивели з приміщення автостанції до службового автомобіля й помістили на заднє сидіння. По дорозі до райвідділу міліції в салоні автомобіля під керуванням ОСОБА_4 ОСОБА_3 умисно вчинив дії, що явно виходили за межі наданих йому прав і повноважень. Зокрема, знаходячись на задньому сидінні поряд із ОСОБА_7, ОСОБА_3 кулаком завдав йому удару в око, а потім схопив за комір куртки і здавлював нею шию потерпілого, спричинивши останньому легкі тілесні ушкодження. Після приїзду до Іршавського РВ, розташованого в м. Іршаві на вул. Шевченка, 17, ОСОБА_3 та ОСОБА_4, продовжуючи протиправно обмежувати ОСОБА_8 у свободі пересування та вільному виборі місця перебування, завели його в коридор райвідділу й утримували там до звільнення потерпілого начальником сектору дільничних інспекторів міліції ОСОБА_9 [142].

Апеляційний суд ухвалою від 14 червня 2017 р. вирок Іршавського районного суду Закарпатської області від 30 січня 2014 р. в частині засудження ОСОБА_3 та ОСОБА_4 за ч. 1 ст. 371 КК України скасував, а кримінальне провадження закрит у зв'язку з відсутністю в їх діях складу зазначеного кримінального правопорушення, а в частині засудження ОСОБА_3 за ч. 2 ст. 365 КК України – скасував вирок і закрит кримінальне провадження у зв'язку з набранням чинності закону, яким скасовано кримінальну відповідальність за це діяння.

Підхід, за якого обов'язковою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК України, слід визнавати істотну шкоду у розумінні пункту третього примітки до ст. 364 цього Кодексу, не узгоджується і з закріпленим у диспозиціях відповідних правових норм принципом розмежування складів злочинів, передбачених частинами першою та другою ст. 365 КК. Очевидно, що склад злочину, передбаченого частиною другою цієї статті, законодавець відносить до більш тяжких. Закономірно, що і шкода, яка завдається або може бути завдана ним охоронюваним законом цінностям, має бути вищою. Однак

поширення наслідків дій, визначених у частині першій ст. 365 КК, і на склад злочину, передбаченого частиною другою цієї статті, призведе до того, що шкода, завдана кожним із цих діянь, юридично розцінюватиметься як рівнозначна. Результатом цього стане нівелювання диференціації кримінальної відповідальності за такі злочини залежно від суспільної небезпечності способів їх вчинення.

Крім цього, відповідно до критеріїв, сформованих практикою Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ), одним із необхідних елементів законності покарання у розумінні пункту першого ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є передбачуваність закону про кримінальну відповідальність (рішення ЄСПЛ у справах «Санді Таймс проти Сполученого Королівства», «Кантоні проти Франції», «Ашур проти Франції» тощо). Така якісна характеристика закону означає достатньо повне і зрозуміле для громадян закріплення в ньому правових приписів чи заборон, що дає необхідні уявлення про соціальні очікування результату застосування закону у виді переваг чи обмежень як правових наслідків конкретних дій або бездіяльності.

Із огляду на правову позицію Верховного Суду України, висловлену в постанові від 27 жовтня 2016 р. у справі № 5-99кс16, встановлення розміру шкоди як юридичної ознаки злочину, передбаченого ст. 365 КК, ставиться в залежність від процесуальної поведінки потерпілого щодо заявлення чи незаявлення цивільного позову та, в разі заявлення, від визначеного розміру відшкодування. Відповідна грошова сума може включати в себе заявлений потерпілим і визнаний судом обґрунтованим матеріальний еквівалент моральної шкоди, витрати на лікування (в разі спричинення шкоди здоров'ю) та на інші заходи, необхідні для відновлення попереднього стану.

Проте зазначені обставини зумовлені рядом суб'єктивних чинників. Зокрема, моральна шкода визначається з урахуванням характеру й обсягу душевних страждань людини, тяжкості вимушених змін у її житті, часу й зусиль, необхідних для відновлення, що в кожному конкретному випадку може суттєво варіюватися залежно від індивідуальних фізичних, психологічних особливостей потерпілого, його соціального становища тощо. На вартість лікування безпосередньо впливає не лише об'єктивний характер завданої злочином шкоди, а і фінансові можливості особи, котра її зазнала, оплачувати відповідні медичні послуги.

У підсумку інкримінування чи неінкримінування працівнику правоохоронного органу насильницького перевищення влади або службових

повноважень буде залежати від обставин, які не є закономірним результатом відповідних протиправних дій та їх наслідків, а мають випадковий характер.

Окрім наведеного, розмір завданої потерпілому моральної шкоди та/або понесених ним витрат на лікування у результаті застосування фізичного та/або психічного насильства встановлюється у результаті досить тривалих судових процедур і не може бути заздалегідь передбачений особою при виборі варіанту поведінки – вчиняти або не вчиняти дії, які можуть призвести до відповідних наслідків.

Таким чином, віднесення до обов'язкових ознак насильницького перевищення влади або службових повноважень заподіяння істотної шкоди у розумінні пункту третього примітки до ст. 364 КК позбавить працівника правоохоронного органу як спеціального суб'єкта цього злочину можливості наперед визначити, які саме вчинені ним у майбутньому дії, що будуть явно виходити за межі наданих йому прав чи повноважень і супроводжуватися застосуванням насильства чи погрозою його застосування, потягнуть кримінальну відповідальність. Така ситуація є несумісною з засадами передбачуваності закону та юридичної визначеності [142].

3.3. Індивідуальне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу

Індивідуальне запобігання вчиненню злочинів є одним з видів протидії злочинності, який застосовується до конкретних осіб. В основі такої діяльності лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може вчинити злочин. Метою індивідуального запобігання злочинам є безпосередній вплив на свідомість особи, а через цей вплив – зміна поведінки за рахунок свідомих спонукань самого об'єкта індивідуального запобігання злочинам.

Цікавий досвід Петра I, який, намагався усіма можливими методами та засобами навести порядок в справах державної служби Росії. Так, в цілях попередження хабарництва та інших корисливих зловживань по службі він ввів порядок проходження державної служби для воєвод, які не могли знаходитись на цій посаді більш ніж два роки. Після цього строку воєвода міг залишитись на посаді, якщо було в наявності письмове прохання жителів міста про те, щоб вказана посадова особа продовжувала виконувати свої обов'язки [173].

Вивчення в історичному аспекті застосування різних видів покарання показує, що жорстоке покарання злочинців ніколи не виправдовувало свою мету. В доказ цього І.І. Карпец наводить приклад з історії, коли «на Красной площі близ Лобного места в присутствии многотысячной толпы одному вору рубили голову, другие воры в это же время очищали карманы глазевших на это зрелище людей». Тому вірно зазначається, що «сила покарання в другому: в неотвратимости наказания» [39].

Різноманітні проведені дослідження доказали, що використання службового становища працівниками правоохоронних органів набувають однакових форм і впливають на ті самі сфери незалежно від того, відбувається це у розвинутій країні або в країні, що розвивається.

Причиною підвищеного інтересу до цього соціального явища є його масштабність – воно вразило практично всі сфери державної діяльності; воно має місце і в системі державного управління й в системі правоохоронних органів. В зв'язку з цим спостерігається підвищений інтерес суспільства до того, наскільки ефективно ведеться боротьба з цим явищем. Тому повністю зрозуміло у зв'язку з цим вимагання про створення системи попередження даної категорії злочинів. У багатьох нерозвинених країнах службові злочини протидіють динаміці розвитку, уповільнюють процес інтеграції до світової економіки та є ризиком для впевненого руху до стабільності країни.

Вони впливають на економіку та суспільство багатьма способами,

спотворюють механізми отримання прибутку, відвертають людські та грошові ресурси від виробництва та розхитують систему уряду та її інституції. Отже, службові злочини, загрожують суверенітету країни не лише економічному, а й політичному. У будь-якому випадку, службові злочини, як дуже еластичне явище, постійно змінюються, набувають різних форм, призводять до різних негативних наслідків, - є найбільшим лихом країн, що розвиваються.

Процес становлення спеціаліста правоохоронних органів залежить не тільки від того, що людина може робити в межах конкретної професії, тобто від ступеня сформованості її знань, досвіду та професійних здібностей, але й від того, що вона бажає та повинна робити. Тому важливе значення у визначенні професійної придатності майбутніх працівників правоохоронних органів має сфера їх інтересів, обов'язків, намірів та планів, які визнаються широким комплексом економічних, соціальних, технічних, організаційних факторів, але одночасно мають при цьому власну «саморухливість», внутрішню активність [126].

Побудова України як правової демократичної держави на засадах забезпечення і зміцнення законності та правопорядку, додержання прав і свобод громадян, передбачених Конституцією України і чинним національним законодавством, значною мірою залежить від чіткої діяльності правоохоронних органів як органу виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і законні інтереси громадян, всі форми власності, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань. Для виконання покладених завдань працівники правоохоронних органів мають широке коло повноважень, в тому числі щодо застосування заходів фізичного впливу, спеціальних заходів і вогнепальної зброї у випадках і з обмеженнями, передбаченими Законом України «Про Національну поліцію України», відомчими наказами та інструкціями.

Саме тому великої шкоди державі, юридичним та фізичним особам завдають і становлять більшу суспільну небезпеку використання працівниками правоохоронних органів наданих їм функцій всупереч інтересам служби, з перевищенням влади або посадових повноважень, скоєння ними службових та інших умисних злочинів.

Індивідуальне запобігання злочинам починається з того моменту, коли стають відомі відомості щодо особи, поведінка якої свідчить про наявність підстав для індивідуального запобігання злочинам. Встановити таку особу та визначити в кожному конкретному випадку підстави для індивідуального запобігання злочинам, як показує практика правоохоронних органів, є складною справою. Проблема полягає у виявленні осіб з поведінкою

правопорушників (в залежності від характеру поведінки такої особи та її можливостей вчинити певний злочин: перебування в складі організованої групи, зайняття певним видом господарської діяльності, постійне спілкування з маргіналами тощо) та постановці їх на відповідний профілактичний облік. У цьому плані відчувається дефіцит інформаційної бази, відсутність оперативного обміну інформацією між суб'єктами індивідуального запобігання злочинам тощо [46].

Основним суб'єктом індивідуального запобігання злочинам є відповідні правоохоронні органи. Слід зазначити, що правоохоронні органи займають особливе місце серед суб'єктів запобігання злочинності, метою запобіжної діяльності яких є: організація реалізації державної стратегії запобігання правопорушенням, у тому числі й злочинам; створення правової основи, організаційних, тактичних, матеріально-технічних та інших умов здійснення запобігання правопорушенням; виявлення, усунення або нейтралізація криміногенних факторів; виявлення, попередження, припинення та розслідування злочинів; забезпечення відшкодування збитків, завданих злочинами фізичним і юридичним особам та державі; розшук і затримання осіб, які вчинили злочини та інші правопорушення; запобігання налагодженню корупційних зв'язків та втягуванню державних службовців у стосунки з криміналітетом; удосконалення правової бази запобігання злочинності; всебічне, повне та своєчасне інформування громадськості про результати запобіжної діяльності.

Індивідуальне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є різновидом діяльності служб та підрозділів самих правоохоронних органів, яке спрямоване на недопущення скоєння злочину з боку конкретної особи, від якої з великою ймовірністю слід очікувати вчинення злочину.

Об'єктом індивідуального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є: поведінка та спосіб життя осіб з високою ймовірністю вчинення злочину; соціальні елементи, їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; деякі соціально значущі при формуванні й реалізації умислу психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу; інші довготривалі діючі обставини, які визначають криміногенну ситуацію й полегшують вчинення злочину [25].

На наш погляд, вивчення особи злочинця в ряді випадків проводиться формально та односторонньо. Серед основних причин незадовільного вивчення об'єктів індивідуального запобігання злочинам є наступні: відсутність

формалізованого обліку даних про правопорушників; недостатність часу на профілактичну роботу; неясне уявлення про те, які сторони особистості необхідно вивчити для обрання правильної тактики індивідуального запобігання злочинам та інші причини.

Вивчення особи, щодо якої застосовуються заходи індивідуального запобігання злочинам, її характеристик є основою для обрання заходів запобігання злочинам. Обґрунтованість такого вибору підвищиться, на нашу думку, якщо при цьому будуть враховуватися перспективні зміни в об'єкті індивідуального запобігання злочинів. Для цього потрібно здійснювати прогнозування індивідуальної злочинної поведінки, що стосується оцінки ймовірності вчинення особою злочину вперше, або повторного (рецидивного) злочину.

Важливу роль у запобіганні злочинам відіграє виявлення й перевірка осіб з антигромадськими поглядами, способом життя й протиправною поведінкою. Угрупування таких осіб утворюють криміногенне середовище, що впливає на оперативну обстановку певної території обслуговування.

До кола осіб, щодо яких необхідно вживати індивідуально-запобіжні заходи, належать: раніше засуджені за вчинені злочини, які на шлях виправлення не стали, про що свідчать факти їх антигромадської поведінки під час відбування покарання або після звільнення; особи, які вчинили адміністративні проступки, та існує можливість вчинення ними в майбутньому злочинних діянь; особи, які не притягувалися в минулому до кримінальної або адміністративної відповідальності, але їх поведінка свідчить про стійкі антигромадські погляди, наявність зв'язків із кримінальними елементами; особи, які зловживають спиртними напоями, наркомани, сімейні бешкетники, утримувачі будинків розпусти, неповнолітні, які вчиняють адміністративні проступки; особи, відносно яких є оперативна інформація щодо наявності наміру вчинити ними злочин або про наявність підготовчих дій до вчинення злочину [202].

Основним джерелом отримання інформації про криміногенну особу - особу злочинця – виступають особисті бесіди.

Документальні джерела, наприклад, особисті справи, характеристики, використовуються надзвичайно рідко. Як правило, при такому вивченні увага звертається переважно на колишню антигромадську діяльність. Дуже рідко з'ясовується, як правопорушник проводить свій вільний час, з якою компанією спілкується, яка обстановка в нього в родині.

Характерною рисою індивідуального рівня вивчення особи злочинця є те, що поряд із соціальними властивостями підлягають узагальненню й психофізіологічні риси.

Основу антигромадської спрямованості особі злочинця складають індивідуалістичні орієнтації особи, що характеризують її як внутрішньо цілісний тип злочинця з властивим йому певним типом мотивованої антигромадської поведінки. Слід мати на увазі, що антигромадська спрямованість мотивів не може існувати поза загальною негативною спрямованістю особи. Більш того, зміст спрямованості особи є результат відносної постійності домінуючих мотивів, прагнень і відносин індивіда. Антигромадська спрямованість особи злочинця знаходить свій безпосередній вираз в єдності її негативних рис і якостей, що визначають специфічний ракурс сприйняття зовнішніх впливів і мотивацію злочинної поведінки [35].

Розкрити сутність індивідуального запобігання злочинам не можливо без з'ясування його механізму. Механізм індивідуального запобігання злочинам представляє собою комплекс взаємозалежних функцій правоохоронної спрямованості, змістом яких є відповідні засоби й методи впливу на злочинність.

Механізм індивідуального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу можна розглядати з внутрішньої сторони, тоді його сутність полягає у впливі на особу потенційного злочинця відповідними заходами впливу. Такий вплив, як відзначається в психології, є можливим тільки через мотиваційну систему цієї особистості [9, с. 120]. З її зовнішньої сторони варто виділити ряд таких етапів: виявлення осіб, які підлягають запобіжному впливу; вивчення особи та умов її соціального середовища; прогнозування антисуспільної поведінки особи та планування запобіжних заходів; реалізація запобіжних заходів та контроль за отриманими результатами; фіксація досягнення цілей індивідуального запобігання злочинів та зняття особи з профілактичного обліку в правоохоронних органах.

Процес індивідуального запобігання злочинам умовно можна поділити на наступні етапи: виявлення й постановка на облік осіб, від яких через їх антигромадські погляди й поведінку можна очікувати вчинення злочинів; організація спостереження й отримання оперативної інформації про поведінку, погляди взятих на облік осіб; організація й здійснення комплексу оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів з метою недопущення вчинення потенційними правопорушниками злочинів; організація належного аналізу ефективності профілактичних заходів, своєчасне внесення змін у розміщення сил, тактику застосування оперативно-профілактичних засобів і методів щодо осіб, які підлягають профілактичному впливу [41, с. 91-93].

Кримінологи виділяють наступні напрями індивідуального запобігання злочинам: заходи переконання – процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, антисуспільних установок; заходи соціальної допомоги – працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо; обмеження – профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості; примус – адміністративний арешт і адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд, улаштування в приймальники-розподільники для дорослих і неповнолітніх, припинення бродяжництва й жебрацтва та інше [41, с. 91-93].

Критерієм результативності індивідуально-запобіжної роботи виступає, як показує практика, відсутність рецидиву злочинів та недопущення вчинення злочинів, що готувалися. Ці показники в ряді випадків не можуть відобразити якісні зміни в особі, відносно якої здійснювалися запобіжні заходи, тобто зміни в його свідомості та діяльності в основних сферах. Тому на перший план висуваються зміни в самій особистості, в її способі життя, у ту або іншу сторону. Індикаторами таких змін, що дозволяють встановити якісні соціально-схвалювані зміни в свідомості та вчинках цієї особи, можуть виступати ставлення до праці, суспільні інтереси, рівень морально-культурних цінностей тощо.

На сьогодні реальний стан оцінки діяльності правоохоронних органів щодо індивідуального запобігання злочинам потребує вдосконалення. Вироблення критеріїв оцінки діяльності правоохоронних органів за цим напрямом роботи, особливо в сучасних умовах реформування правоохоронних органів, є доволі складною проблемою, яка може бути вирішена протягом певного часу.

Досягнуті в процесі індивідуального запобігання злочинам позитивні результати потрібно закріплювати, щоб усунути повернення особи до її негативного минулого. Це досягається в тому випадку, якщо запобіжна робота триває доти, поки об'єкт індивідуального запобігання злочинам не діагностується як законослухняна особа.

Ефективно здійснювати індивідуальне запобігання злочинам правоохоронних органів можливо за умови удосконаленої нормативно-правової регламентації.

Головні положення, які визначають основні принципи та спрямованість запобіжної діяльності, закріплені в міжнародно-правових актах, які визнані

Україною (Загальна декларація прав людини; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Керівні принципи в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя; Резолюція IX Конгресу ООН з попередження злочинності й поводження з правопорушниками; конвенції ООН та європейські конвенції, спрямовані на протидію міжнародним злочинам та злочинам міжнародного характеру; міжнародно-правові акти про стандарти у сфері кримінального правосуддя та виконання кримінальних покарань та інші) [34].

До актів загального характеру належать кодифіковані та інші нормативно-правові акти, що забезпечують функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності: Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Правовою основою запобіжної діяльності правоохоронних органів є Закони України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 р., «Про прокуратуру» від 14.10.2014, Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р., «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р., «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 07.03.2002 р., «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р., «Про Державну прикордонну службу України» від 03.04.2003 р., Укази Президента України «Про Міністерство доходів і зборів України» від 18.03.2013 р., «Про Державну фінансову інспекцію України» від 23.04.2011 р., Положення про Державне агентство рибного господарства України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 895, Положення про державну лісову охорону затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 р. № 976 та ін. Також до вказаної основи належать нормативно-правові акти, завданням яких є запобігання конкретним злочинам (Закони України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р., «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. та ін.).

Нагальною, на наш погляд, є потреба розробки та впровадження у практичну діяльність правоохоронних органів єдиного нормативно-правового акту про заходи запобігання злочинності. Існування такого нормативно-правового акту сприяло б в Україні закріпленню загальних положень щодо запобігання злочинності взагалі та індивідуальному запобіганню злочинності, зокрема. Відсутність національної стратегії протидії злочинності є однією з причин, що зумовлює негативні тенденції в існуванні, поширенні та відтворенні окремих видів злочинів на транснаціональному, загальнодержавному та регіональному рівнях [50, с. 135].

Також у системі правоохоронних органів України відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би врегулював питання дисциплінарної відповідальності будь-якого правоохоронця держави. На сьогоднішній день система дисциплінарних стягнень, порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів передбачений різними нормативно-правовими актами: Законами України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» від 22.02.2006 р., «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24.03.1999 р., «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 р., постановою Верховної Ради України «Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України» від 06.11.1991 р. та ін.

Вважаємо, що з метою уніфікації підстав та заходів дисциплінарної відповідальності працівників всіх правоохоронних органів, у зв'язку зі створенням нових та ліквідацією старих таких органів, доцільним є прийняття Дисциплінарного статуту правоохоронних органів України, який би встановив єдині стандарти відповідальності для всіх правоохоронців.

Виходячи з того, що значна кількість працівників правоохоронних органів немає юридичної освіти, а кількість вчинених правопорушень кожного року росте, на наш погляд, було б доцільним з метою підвищення правової культури та правосвідомості, передбачити в планах роботи правоохоронних органів запрошення один раз на місяць в кожний практичний орган (окремий підрозділ, райвідділ, управління) для проведення лекцій, співбесід науковців регіональних навчальних відомчих закладів освіти або цивільних вузів відповідного профілю (в межах занять зі службової підготовки). Поєднувати такі лекції з інформуванням працівників керівниками місцевих відділів служби внутрішньої безпеки про розслідувані ними випадки правопорушень та резонансних злочинів правоохоронців, їх наслідків (моральної, матеріальної шкоди, шкоди інтересам служби та авторитету правоохоронних органів, застосовані стягнення, притягнення до кримінальної відповідальності, призначене покарання).

Крім того, на наш погляд, необхідно запровадити вивчення кожного практичного органу (на рівні районних відділів: результати роботи, причини зростання певних видів правопорушень та злочинів на території обслуговування, темпи змінювання кадрів та їх причини, матеріально-технічне забезпечення службової діяльності, матеріальне забезпечення особового складу; події, що відбуваються в даному регіоні та їх вплив на службову діяльність і працівників та ін.) науковцями профільних вищих навчальних закладів з подальшим узагальненням отриманих результатів у відповідних центральних органах виконавчої влади з метою запобігання негативним змінам в діяльності певного

органу та розвитку їх шкідливих наслідків, розробки пропозицій щодо змін чинного законодавства та відомчих нормативних актів, виходячи з потреб сьогодення та на перспективу.

В складних умовах служби (матеріальні негаразди, значні психологічні навантаження тощо), наявності значних недоліків в організації служби, як свідчить дисциплінарна практика, необхідно більш суворо ставитись до допущених працівниками порушень (дисципліни, статутів, закону). Для запобігання цим порушенням ввести їх матеріальну залежність від зарплатні і закріпити це нормативно.

І не просто позбавлення премій, а залежність суми грошового утримання від якості роботи. Якщо працівник має низькі особисті показники за 6 місяців роботи, зменшувати його посадовий оклад на 10-30%. Це дозволить підвищити відповідальність кожного працівника правоохоронного органу за результати його роботи: прийняття рішень та їх наслідків, окремих самостійних дій та їх вплив на результати роботи відділення, відділу і т.п., а також позбутися баласту – тих працівників, які лише «відбувають» службовий час, а не працюють.

На нашу думку, основними сучасними проблемами діяльності правоохоронних органів щодо індивідуального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є: недосконалість нормативно-правового регулювання щодо індивідуального запобігання злочинам; неефективна організація діяльності правоохоронних органів щодо індивідуального запобігання злочинам; недостатній рівень організації інформаційного та аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів щодо індивідуального запобігання злочинам; неефективне використання тактичних прийомів щодо індивідуального запобігання злочинам; відсутність критеріїв оцінки діяльності правоохоронних органів щодо запобігання злочинам; відсутність сучасних комплексних досліджень щодо місця індивідуального запобігання злочинам правоохоронними органами у системі протидії злочинності.

Важливим інструментом з попередження перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є ефективна система добору кадрів до цих органів. На сьогодні проблема комплектування правоохоронних органів висококваліфікованими кадрами є однією з гострих. Відсутність надійних соціально-правових гарантій працівників, неадекватне матеріальне стимулювання їх праці не сприяють створенню об'єктивних умов для конкурсного набору кандидатів до більшості правоохоронних органів.

У зв'язку з тим, що кадрове забезпечення правоохоронних органів здебільшого відбувається за рахунок випускників профільних вищих

навчальних закладів, необхідно здійснювати заходи щодо морально-правового виховання ще під час навчання, до початку виконання професійних функцій.

Задля створення нової системи адміністративних і дисциплінарних стягнень, які б враховували інтереси працівників правоохоронних органів і традиційні методи управлінської діяльності, доцільною є класифікація їх за такими групами: запобіжно-виховні – спрямовані на виховання вимогливого ставлення до роботи, які не позбавляють винну особу особливого статусу і не завдають їй матеріальних збитків; кар'єрно-фінансові – обмежують матеріальні інтереси та погіршують певним чином статусне становище особи; репресивні – переважно впливають на статус винної особи, поєднуючись із заходами професійного та публічного осуду.

Незважаючи на формально проголошену ще за радянських часів тезу про народний характер правоохоронних органів, народ, фактично, ніколи не брав участі у контролі й оцінці ефективності їх діяльності. Проте в юридичній літературі та законодавстві використовується термін «громадський контроль», хоча у наш час діяльність громадян щодо виявлення правопорушень серед правоохоронців навряд чи можна назвати контролем. Так, наприклад, ст. 87 «Прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції» Закону України «Про Національну поліцію» практично не застосовується.

До заходів загально-соціального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу відносяться й кримінально-правові, зокрема, криміналізація цього діяння у ст. 365 КК України. Вважаємо доцільним відновити попередню редакцію пп. 3, 4 примітки до ст. 364 КК України: «3. Істотною шкодою у статтях 364, 365, 367, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. 4. Тяжкими наслідками у статтях 364-367, якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків, вважаються такі, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Важливим заходом загально-соціального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. Вважаємо за необхідне усунення певних недоліків, що виникли у зв'язку з реалізацією цього Закону. Зокрема, доцільно внести зміни до цього Закону, які б враховували не тільки посаду, яку обіймає державний службовець, а й конкретні дії на шкоду державним інтересам, вчинені нею.

Перед етапом розробки заходів спеціально-кримінологічного запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного

органу необхідно здійснити кримінологічне прогнозування, в ході якого одержати необхідну для його проведення інформацію, обробити її та здійснити аналіз. Кримінологічне прогнозування перевищення влади або службових повноважень має свої особливості, зумовлені характером цього злочину. Одним з основних чинників, який впливає на його вивчення, є великий ступінь латентності. Оскільки кримінологічний прогноз торкається оцінки вірогідності злочинної поведінки особи, він є основою планування загальних та спеціальних заходів боротьби зі злочинністю в частині визначення кількості і географії розподілу осіб, з боку яких з високим ступенем вірогідності можна чекати здійснення злочинів. Чим більше таких осіб виявляються у певному структурному підрозділі, галузевій службі або територіальному правоохоронному органі, тим більше потрібно приділяти уваги, використовувати сил і засобів для організації і здійснення там заходів запобігання. У використанні кримінологічних прогнозів з погляду планування, можна виділити дві основні задачі: визначення осіб, які повинні бути узяті на профілактичний облік; визначення програми дій щодо впливу на них з метою попередження суспільно небезпечної поведінки.

Проведення комплексного аналізу особливостей поведінки працівників правоохоронних органів у робочий час та поза роботою, ознак їх особистостей надасть змоги встановлювати тих працівників, які здатні вчинити злочини у сфері службової діяльності. Однією з наших пропозицій є те, що при вступі до державної служби, зокрема, до правоохоронних органів працівник повинен таким чином реорганізувати свої особисті справи, щоб виключити можливість виникнення «конфлікту інтересів».

У сучасних умовах реформування системи правоохоронних органів актуальним є питання створення належної контролюючої діяльності службових осіб прокуратури системи, яка б змогла забезпечити виконання цим органом своїх функцій та завдань, передбачених законодавством. Разом з тим необхідним є визначення оптимального співвідношення функцій контролю різних правоохоронних органів України задля уникнення їх дублювання та унеможливлення корумпування новостворених правоохоронних органів.

Індивідуальне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є різновидом діяльності служб та підрозділів самих правоохоронних органів, яке спрямоване на недопущення скоєння злочину з боку конкретної особи, від якої з великою ймовірністю слід очікувати вчинення злочину.

На наш погляд, вивчення особи злочинця-правоохоронця в ряді випадків проводиться формально та односторонньо. Серед основних причин незадовільного вивчення об'єктів індивідуального запобігання злочинам є наступні: недостатність

часу на профілактичну роботу; неясне уявлення про те, які сторони особистості необхідно вивчити для обрання правильної тактики індивідуального запобігання злочинам та інші причини.

На сьогодні реальний стан оцінки діяльності правоохоронних органів щодо індивідуального запобігання злочинам потребує вдосконалення. Вироблення критеріїв оцінки діяльності правоохоронних органів за цим напрямом роботи, особливо в сучасних умовах реформування правоохоронних органів, є доволі складною проблемою, яка може бути вирішена протягом певного часу.

Нагальною, на наш погляд, є потреба розробки та впровадження у практичну діяльність правоохоронних органів єдиного нормативно-правового акту про заходи запобігання злочинності. Існування такого нормативно-правового акту сприяло б в Україні закріпленню загальних положень щодо запобігання злочинності взагалі та індивідуальному запобіганню злочинності, зокрема.

Також у системі правоохоронних органів України відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би врегульовував питання дисциплінарної відповідальності будь-якого правоохоронця держави. На сьогоднішній день система дисциплінарних стягнень, порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів передбачений різними нормативно-правовими актами: Законами України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» від 22.02.2006 р., «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24.03.1999 р., «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 р., постановою Верховної Ради України «Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України» від 06.11.1991 р. та ін.

Вважаємо, що з метою уніфікації підстав та заходів дисциплінарної відповідальності працівників всіх правоохоронних органів, у зв'язку зі створенням нових та ліквідацією старих таких органів, доцільним є прийняття Дисциплінарного статуту правоохоронних органів України, який би встановив єдині стандарти відповідальності для всіх правоохоронців.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження кримінологічної характеристики та запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу дозволило сформулювати ряд висновків, що носять як науково-теоретичний, так і прикладний характер, зокрема:

1. Службові злочини, що посягають на державне чи громадське управління як певну систему суспільних відносин, переслідувалися від самого свого зародження в будь-якій державі. Широке коло повноважень посадових (службових) осіб і наявних через це владних можливостей викликало бажання їх використовувати в особистих цілях.

Найвищим щаблем законодавства дорадянських часів, спрямованого проти посадових зловживань, слід визнати Уложення про покарання карні й виправні 1845 р., розділ п'ятий якого – «Про злочини та проступки по службі державній та громадській», зокрема, містив главу другу «Про перевищення влади та протизаконну бездіяльність їй», а у відділі третьому глави одинадцятої Уложення розглядалися злочини й проступки чинів поліції.

У перші роки становлення радянської державності процес зародження кримінально-правових заборон негативних видів посадової поведінки був нерозривно пов'язаний з пануванням революційної правотворчості мас і доцільності.

2. За часів радянської влади в Україні перевищення влади або службових повноважень завжди визнавалось кримінально-караним діянням. При цьому наслідки цього діяння могли бути як матеріальними, так і нематеріальними, а суб'єктом визнавалась будь-яка посадова (службова) особа. КК України 2001 р. у ст. 365 в редакції від 21.02.2014 р. обмежив коло суб'єктів перевищення влади або службових повноважень лише працівником правоохоронного органу.

3. Кримінальне законодавство більшості країн – колишніх республік СРСР встановлює відповідальність за перевищення влади або службових повноважень у разі спричинення як матеріальної, так і нематеріальної шкоди, а також містить кваліфікуючу чи особливо кваліфікуючу ознаку – застосування насильства. Натомість, ПК Естонської Республіки та КК Киргизької Республіки не передбачають у якості суспільно небезпечного наслідку спричинення нематеріальної шкоди. Різняться підходи законодавців цих країн і щодо визначення суб'єкта досліджуваного діяння. Ним у різних країнах визнаються посадові особи, чиновники, відповідальні працівники підприємства (підприємницького товариства) чи організації, державні службовці чи прирівняні до них особи, публічні особи, а в Україні – працівники правоохоронних органів.

4. Стан перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу в Україні характеризується наступними показниками. Кількість відкритих кримінальних проваджень за ст. 365 КК України з 2014 року (рік прийняття чинної редакції цієї статті) свідчить про суттєве їх зростання останнім часом. У 2014 р. обліковано 93 таких злочини, 2015 р. – 89, 2016 р. – 89, 2017 р. – 152, 2018 р. – 714. До суду за ці п'ять років з обвинувальним актом направлено лише п'ять проваджень. За п'ять років (2014-2018 рр.) існування чинних редакцій ст. 365 КК та пп. 3, 4 примітки до ст. 364 КК (визначають істотну шкоду та тяжкі наслідки перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу) в Україні обліковано 1137 злочинів, передбачених ст. 365 КК. Кількість засуджених за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу осіб за останні п'ять років (2014-2018 рр.) наступна: 2014 р. – 47, 2015 р. – 42, 2016 р. – 8, 2017 р. – 4, 2018 р. – 3.

Динаміка досліджуваного злочину за останні два роки (2017-2018 рр.) зросла у сотні разів. Якщо за базовий рівень узяти показник кількості облікованих перевищень влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу у 2014 р. (93 злочини), то динамічний ряд за наступні чотири роки буде виглядати наступним чином: 2015 р. – «- 4 (- 4,3 %)», 2016 р. - «- 4 (- 4,3 %)», 2017 р. - «+ 59 (+ 63,4 %)», 2018 р. - «+ 621 (+ 667,7 %)». Наведені статистичні дані свідчать про недостатню ефективність в останнє п'ятиріччя чинної редакції ст. 365 КК 2014 р. як запобіжного заходу досліджуваного злочину.

5. Перевищенню влади або службових повноважень сприяють декілька обставин: 1) нечітке розмежування функцій між правоохоронними та іншими державними органами між собою; 2) існування значних прогалин у різних галузях вітчизняного законодавства, у тому числі кримінальному, цивільному, податковому, трудовому, адміністративному; 3) незнання населенням загальних кримінально-правових норм та механізму притягнення до кримінальної відповідальності, яка має найбільшу силу репресії, що дозволяє окремим працівникам правоохоронних органів використовувати це та залякувати громадян, шантажувати їх, погрожуючи притягненням до кримінальної відповідальності та засудженням на тривалі терміни позбавлення волі, а також використовувати у своїй діяльності незаконні методи; 4) наявність можливості працівників правоохоронних органів опосередковано (через інших осіб) займатись комерційною діяльністю з використанням професійних знань та службових можливостей (засновувати приватні підприємства, надавати консультаційні та інші послуги за платню тощо), організувати «прикриття»

зовні легальних фірм, зміст діяльності яких, методи та форми роботи заборонені законами України; 5) принципи побудови внутрішньої структури правоохоронних органів є недосконалими, що дозволяє особам, які не мають достатніх професійних знань та морально розбещеним, під маскою «дисциплінованих, сумлінних виконавців» потрапляти на верхні щаблі цієї структури, про що свідчать чисельні матеріали службових розслідувань та кримінальних проваджень; 6) принципи добору кадрів до правоохоронних органів не відповідають дійсним вимогам сьогодення, які ставлять до правоохоронця підвищені вимоги щодо моральних, етичних, культурних рис особистості та якісних спеціальних знань; 7) відсутність належного, а в деяких випадках, взагалі відсутність контролю за законністю діяльності правоохоронців (як під час служби, так і поза службою). При цьому мають місце випадки прикриття окремими керівниками правоохоронних органів протиправних дій своїх підлеглих, що заохочує їх до нових порушень; 8) недосконала організація системи відбору кандидатів на навчання до спеціальних відомчих навчальних закладів, що дозволяє потрапляти на навчання (і, відповідно, на службу) потенційним правопорушникам та іншим морально нестійким та психологічно невиваженим особам. Свідомством цього є вчинення правопорушень та злочинів курсантами та слухачами відомчих навчальних закладів як під час навчання, так і під час проходження практики та стажування у практичних органах.

6. Для особи злочинця – працівника правоохоронного органу, який перевищує владу або службові повноваження, основною характерною ознакою є приналежність до того чи іншого правоохоронного органу. Матеріали вивчених 50 кримінальних справ та проваджень свідчать, що у 86 % перевищення влади або службових повноважень вчиняли працівники колишньої міліції або чинної Національної поліції. Серед цих працівників 57 % працювали оперуповноваженими, 34 % – у підрозділах, однією з основних функцій яких була охорона громадського порядку (колишні патрульно-постова служба, лінійна міліція, чинна патрульна поліція), 9 % – у інших підрозділах. Інші 14 % злочинців, які вчинили злочин, передбачений ст. 365 КК України, належали до інших правоохоронних органів.

7. Останні реформи правоохоронної системи суттєво не вплинули на стан злочинності у цій сфері. Про це свідчать і статистичні дані щодо кількості облікованих проваджень (у 2018 р. ця кількість (714) майже зрівнялась з показниками 2013 р. (747)), і матеріали журналістських розслідувань. Однією з причин такого стану справ є частково декларативний характер окремих положень реформування. Так, наприклад, згідно ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» рівень довіри населення до поліції є основним

критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Разом з тим, дієвого механізму визначення вказаного рівня довіри населення на сьогоднішній день в Україні не визначено. Ефективність діяльності поліції, як і, по суті, усіх правоохоронних органів, продовжують оцінювати за так званою «палковою» системою статистичних показників, яка залишилась на спадок з радянських часів.

8. Важливим інструментом з попередження перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є ефективна система добору кадрів до цих органів. На сьогодні проблема комплектування правоохоронних органів висококваліфікованими кадрами є однією з гострих. Відсутність надійних соціально-правових гарантій працівників, неадекватне матеріальне стимулювання їх праці не сприяють створенню об'єктивних умов для конкурсного набору кандидатів до більшості правоохоронних органів.

Пріоритетними напрямками попередження перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів мають служити заходи щодо поліпшення системи матеріального й морального стимулювання, створення найбільш сприятливих умов для служби, відпочинку, перспектив службового зростання, реального забезпечення соціального захисту працівників.

До заходів загально-соціального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу відноситься, зокрема, криміналізація цього діяння у ст. 365 КК України. Доцільно відновити попередню редакцію пп. 3, 4 примітки до ст. 364 КК України та визнавати наслідком досліджуваного діяння не тільки матеріальну шкоду, але й нематеріальну.

9. Важливим заходом загально-соціального запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. Доцільно внести доповнення до цього Закону, які б враховували при прийнятті рішення про люстрацію не тільки посаду, яку обіймав державний службовець, а й конкретні дії на шкоду державним інтересам, вчинені ним.

10. Спеціально-кримінологічне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу можливе за наявності належного законодавства та ефективного його застосування контролюючими органами. У сучасних умовах реформування системи правоохоронних органів актуальним є питання створення належної контролюючої діяльності службових осіб прокуратури системи, яка б змогла забезпечити виконання цим органом своїх функцій та завдань, передбачених законодавством. Разом з тим необхідним є визначення оптимального

співвідношення функцій контролю різних правоохоронних органів України задля уникнення їх дублювання та унеможливлення корумпування новостворених правоохоронних органів.

11. Основним суб'єктом індивідуального запобігання злочинам є відповідні правоохоронні органи. Індивідуальне запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є різновидом діяльності служб та підрозділів самих правоохоронних органів, яке спрямоване на недопущення скоєння злочину з боку конкретної особи, від якої з великою ймовірністю слід очікувати вчинення злочину.

12. На сьогодні в Україні є потреба розробки та впровадження у практичну діяльність правоохоронних органів єдиного нормативно-правового акту про заходи запобігання злочинності. Існування такого нормативно-правового акту сприяло б закріпленню загальних положень щодо запобігання злочинності взагалі та індивідуальному запобіганню злочинності, зокрема.

З метою уніфікації підстав та заходів дисциплінарної відповідальності працівників всіх правоохоронних органів, у зв'язку зі створенням нових та ліквідацією старих таких органів, доцільним є прийняття Дисциплінарного статуту правоохоронних органів України, який би встановив єдині стандарти відповідальності для всіх правоохоронців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алтухов С.А. Преступления сотрудников милиции (понятие, виды и особенности профилактики). Санкт-Петербург, 2001. 271 с.
2. Андрушко А.В. Геонтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: моногр. Ужгород, 2011. 248 с.
3. Андрушко А.В., Нестерова І.А. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. Ужгород, 2016. 220 с.
4. Антонян Ю.М. Изучение личности преступника: учеб. пособие. Москва, 1982. 80 с.
5. Ануфрієв М.І., Венедіктов В.С., Негодченко О.В., Соболев В.О., Шкарупа В.К., Щербина В.І. Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України: навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. 164 с.
6. Артеменко А.О. До питання характеристики особи злочинця, що вчинила корупційний злочин. *Злочинність у глобалізованому світі*: матеріали XVI всеукр.кримінол. конф. для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 12 груд. 2017 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана і Б.М. Головкина. Харків: Право, 2017. С. 14–15.
7. Баганець О. Доказування причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 83-87.
8. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков, 2003. 368 с.
9. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. Москва, 1978. 312 с.
10. Боднар В.Є. Історичний генезис протидії службовій злочинності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 5. Том 3. 2014. С. 9-14.
11. Боднар В.Є. Кримінологічна характеристика злочинів у сфері службової діяльності працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 144-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2016_2_15 (дата звернення 15.07.2019).
12. Боднар В.Є. Протидія злочинам у сфері службової діяльності в органах внутрішніх справ: історично-правовий аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 120-132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2014_3_13 (дата звернення 15.07.2019).
13. Борговий А.І. Кримінологія: підручник для вузів / за заг. ред. А. І. Боргового. Москва, 2005. 912 с. URL: <http://osvita.125mb.com/primenenie-kriminologii-obschenauchnyih-42368.html> (дата звернення 15.07.2019).
14. Боровинський С.Б. Кримінальна відповідальність за недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів за законодавством деяких

зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 485-491. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2012_3_71 (дата звернення 15.07.2019).

15. Бусол О.Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: монографія. Київ, 2014. 564 с.

16. Великою Палатою Верховного Суду надано правовий висновок щодо застосування норми ч. 2 ст. 365 КК України до перевищення влади та службових повноважень, якими заподіюється немайна шкода правам і свободам людини URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=241986 (дата звернення 15.07.2019).

17. Вербицький К. О. Державні службовці як суб'єкти корупційних правопорушень. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 20. 2002. С. 26-28.

18. Вермеш М. Основные проблемы криминологии. Москва, 1978. 272 с.

19. Генеральна прокуратура. Статистична інформація. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення 15.07.2019).

20. Гіда О.Ф., Кізнер О.В., Калантай М.А., Федоров К.Л. Деякі особливості стану правопорушень та скоєння злочинів працівниками органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1999. № 2. С. 159-182.

21. Головійчук Л.Т. Детермінація зловживань владою або службовим становищем працівників митних органів Державної фіскальної служби України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 4. С. 136-142.

22. Головійчук Л.Т. Корупція серед співробітників Державної фіскальної служби України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 35. Частина II. Том 3. С. 68-71.

23. Готіна О. Підстави криміналізації діянь. *Право України*. 2005. № 2. С. 95-98.

24. Дамірлі Мехман А.О. Предметна сфера історико-правового пізнання: традиції й оновлення (епістемологічний аналіз): автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2005. 32 с.

25. Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуйська М. Ю. та ін. Криминологія: Загальна та Особлива частини: підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків, 2011. 288 с. URL: <http://meگو.info/матеріал/1-поняття-і-система-запобігання-злочинності-класифікація-запобіжних-заходів?page=1> (дата звернення 15.07.2019).

26. Детективу вручать підозру за бездіяльність НАБУ у справі Укроборонпрому – Луценко. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2707593-detektivu-vrucat-pidozru-za-bezdialnist-nabu-u-spravi-ukroboronpromu-lucenko.html> (дата звернення 15.07.2019).

27. Детермінація жіночої злочинності. URL: <https://studopedya.ru/1-45406.html> (дата звернення 15.07.2019).

28. Джужа О.М., Василевич В.В., Гіда О.Ф. та ін. Профілактика злочинів: підруч. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

29. Динаміка бідності в Україні. URL: <https://commons.com.ua/ru/dynamika-bidnosti-in-ua/> (дата звернення 15.07.2019).
30. Доник О. Злочини у сфері службової діяльності. *Юридичний журнал*. 2004. №1. С. 47-49.
31. Дослідження видів кримінологічного прогнозування і проектування в сфері злочинності. Особливості прогнозування злочинності неповнолітніх в Республіці Казахстан. Розробка програм боротьби із злочинністю на загальнодержавному рівні. URL: http://4ua.co.ua/law/rb3ad69b5c43a88421216c36_2.html (дата звернення 15.07.2019).
32. Дьоменко С.В. Спірні питання визначення поняття «особистість злочинця». *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 3. С. 348–352.
33. Жданова І.В. Мотиваційна складова професіоналізму працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ України*. 2004. № 28. С. 456-462.
34. Запобігання злочинності. Прогнозування та планування запобіжної діяльності. URL: https://studopedia.com.ua/1_333292_ponyattya-zapobigannya-zlochinnosti.html (дата звернення 15.07.2019).
35. Игошев К.Е. Личность преступника и мотивация преступного поведения: на материалах криминологических исследований несовершеннолетних и молодежи в возрасте 18 - 25 лет: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Свердловск, 1975. 44 с.
36. Індекс сприйняття корупції. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> (дата звернення 15.07.2019).
37. Іщук О.С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури: монографія. Харків, 2014. 366 с.
38. Карамзин Н.М. История государства Российского. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Nikolaj_Karamzin/istorija-gosudarstva-rossijskogo/ (дата звернення 15.07.2019).
39. Карпец И.И. Уголовное наказание. *Наука и жизнь*. 1974. № 12. С. 77.
40. Карпец И.И. Экономика и преступность. *Законность*. 1992. № 3. С. 13-19.
41. Кириченко О.В. Класифікація заходів оперативно-розшукової профілактики. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності*: матеріали наук.-практ. конф. Харків, 2010. С. 91–93.
42. Кисіль З.Р. Професійна адаптація молодих працівників ОВС до умов службової діяльності. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2003. № 2. С. 268 -274.
43. Кількість звільнених працівників патрульної поліції. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/kilkist_zvilnienikh_pratsivnikov (дата звернення 15.07.2019).
44. Коваленко А.В. Мотиви зловживання службовим становищем працівниками органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Дніпропетровського*

державного університету внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 477-483. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2012_1_58 (дата звернення 15.07.2019).

45. Ковальчук В., Пивовар М. Люстрація як механізм захисту основ демократії та прав людини в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. № 865. С. 550-556.

46. Ковальчук В.П. До питання криміногенної особистості. *Митна справа.* 2014. № 4(2). С. 42-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_4%282%29__10 (дата звернення 15.07.2019).

47. Колчманов Д.Н. Предупреждение и пресечение коррупции в системе государственной службы США и Канады. *Административное и муниципальное право.* 2009. № 6. С. 347.

48. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 15.07.2019).

49. Концепція кадрового забезпечення діяльності пенітенціарної системи в Україні. Дипломна робота студентки V курсу юридичного факультету. Луцьк, 2001. URL: <https://ronl.org/referaty/gosudarstvo-i-pravo/80172/> (дата звернення 15.07.2019).

50. Копотун І.М., Рудик М.М. Правові та організаційні основи запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угруповуваннями в Україні: монографія / за заг. ред. І.М. Копотуна. Дніпро, 2016. 237 с.

51. Коррупция: сплошное свинство. URL: <https://www.sb.by/articles/korruptsiya-sploshnoe-svinstvo.html> (дата звернення 15.07.2019).

52. Корупційна злочинність: витоки, сучасний стан, стратегія протидії: монографія / Т.В. Корнякова, О.Л. Соколенко, І.Г. Алексеєнко та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Т.В. Корнякової. Дніпро: ліра, 2017. 276 с.

53. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М.І. Хавронюка. К.: Москаленко О.М., 2019. 464 с.

54. Корягіна А. Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 11. С. 191–196.

55. Красноносів Ю.М. Фондова лекція з дисципліни: «Юридична психологія». Донецьк, 2006. URL: <https://studfiles.net/preview/5704165/page:10/> (дата звернення 15.07.2019).

56. Кривенко В.В. Окремі напрямки запобігання корупційним правопорушенням серед представників органів місцевого самоврядування. *Правові та організаційні засади забезпечення державою правоохоронної функції:* матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Дніпро, 30 жовтня 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 131–135.

57. Криминальная мотивация / отв. ред. В.Н.Кудрявцев. Москва: Наука,

1986. 302 с.

58. Криминология: Учебник / Под общ. ред. А.И. Долговой М.: Издат. группа ИНФРА-М - НОРМА, 1997. 784 с.

59. Криминология: учебник / под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва, 1988. 384 с.

60. Криминология: учебник под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. М.: Изд-во МГУ, 1994. 566 с.

61. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: підписана від імені України 27.01.1999 р.; ратифікована 18.10.2006 р., набрала чинності для України 01.03.2010 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 15. Ст. 717.

62. Кримінальна справа № 337/2048/13-к. *Архів Хортицького районного суду м. Запоріжжя*.

63. Кримінальна справа № 344/1340/17. *Архів Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області*.

64. Кримінальна справа № 3722/364/15-к. *Архів Сокирянського районного суду Чернівецької області*.

65. Кримінальна справа № 450/288/14-к. *Архів Пустомитівського районного суду Львівської області*.

66. Кримінальна справа № 644/5003/15-к. *Архів Орджонікідзевського районного суду м. Харкова*.

67. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 2. Луганськ: вид-во «Елтон – 2», 2012. 780 с.

68. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / В.О. Кузнецов, М. П. Стрельбицький, В.К. Гіжевський. К.: Істина, 2005. 380 с.

69. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / [В.М. Трубников, Я.О. Лантінов, О.М. Храмцов та ін.] за заг. ред. д.ю.н., проф. В.М. Трубникова. Харків: вид-во ХНУ, 2012. 344 с.

70. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-е вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.

71. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків, 2010. 455 с.

72. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна та ін. Харків: Право, 2010. 580 с.

73. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 680 с.

74. Кримінальний кодекс Азербайджанської республіки URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2670 (дата звернення 15.07.2019).
75. Кримінальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення 15.07.2019).
76. Кримінальний кодекс Киргизької Республіки. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> (дата звернення 15.07.2019).
77. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424&subID=100106935,100106943,100106966,100107139#text> (дата звернення 15.07.2019).
78. Кримінальний кодекс Литовської Республіки. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877> (дата звернення 15.07.2019).
79. Кримінальний кодекс Молдови. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення 15.07.2019).
80. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь. URL: <http://xn----ctbcgfviccvibf9bq8k.xn--90ais/statuya-426> (дата звернення 15.07.2019).
81. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus&3> (дата звернення 15.07.2019).
82. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252#pos=4865;-18 (дата звернення 15.07.2019).
83. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397325 (дата звернення 15.07.2019).
84. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан. URL: <http://lex.uz/acts/111457> (дата звернення 15.07.2019).
85. Кримінальний кодекс Російської Федерації. URL: <https://ppt.ru/kodeks.phtml?kodeks=20/> (дата звернення 15.07.2019).
86. Кримінальний кодекс Туркменістану. URL: http://minjust.gov.tm/ru/mmerkezi/doc_view.php?doc_id=8091 (дата звернення 15.07.2019).
87. Кримінальний кодекс України. Харків, 2009. 296 с.
88. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 15.07.2019).
89. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення 15.07.2019).
90. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%EF%F0%E8%F7%E8%ED%E8> (дата звернення 15.07.2019).

91. Кримінально-виконавчий кодекс України / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення 15.07.2019).
92. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (17 квітня 2014 року, м. Харків) / МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. Харків, 2014. 256 с.
93. Кримінологічне прогнозування злочинності. URL: <https://www.br.com.ua/referats/Pravo/6739.htm> (дата звернення 15.07.2019).
94. Крылов И.А. Сочинения. Т. 2. Комедии. Басни: в 2 т. / сост. С. А. Фомичева. Москва, 1984. 735 с.
95. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: учебное пособие для вузов. Москва, 1998. 116 с.
96. Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Криминология: учебник. Москва, 2015. 800 с.
97. Кузнецов И. Н. Компетенция высших органов власти и управления в СССР. Москва, 1969. 244 с.
98. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. Москва, 1984. 204 с.
99. Куртиков Н. А. Социальный объект управления - коллектив. Москва, 1974. 190 с.
100. Кутувий О.В. Актуальні питання щодо проблеми проведення люстрації в Україні в умовах розбудови правової держави. *Наше право*. 2014. № 10. С. 13-17.
101. Левченко Ю. О. Особливості кримінологічної характеристики зловживання владою або службовим становищем. URL: <http://elar.naiaiu.kiev.ua/bitstream/1.pdf>. (дата звернення: 08.01.2019 р.).
102. Лекарь А. Г. Профилактика преступлений. М.: Юрид. лит., 1972. 172 с.
103. Леоненко Т. Є. Злочинність і релігія: кримінологічне дослідження: монографія. Запоріжжя: Кругозір, 2015. 700 с.
104. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ: Україна, 1997. 167 с.
105. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Сучасний стан і перспективи протидії корупції в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.): у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ, 2018. Ч. 1. С. 100–104.
106. Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения. Москва, 1991. 383 с.
107. Люлько С.П. Мотивація вчинення службових злочинів прокурорами в Україні. *European cooperation Vol. 4(4)*. Київ, 2015 . С. 127-135. URL: <http://we.clmconsulting.pl/index.php/we/article/viewFile/56/191> (дата звернення 15.07.2019).

108. Макотченко Л.М. Заходи попередження перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 135-139. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/06/28.pdf> (дата звернення 15.07.2019).

109. Макотченко Л.М. Профессиональная деформация личности работников правоохранительных органов как причина совершения им превышение полномочий. *Право и политика: научно-методический журнал*. 2017. № 3. С. 43–55. (Республіка Казахстан).

110. Макотченко Л.М. Детермінація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 265–272.

111. Макотченко Л.М. Заходи попередження перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 199–201.

112. Макотченко Л.М. Мотивація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 8. С. 189-193.

113. Макотченко Л.М. Належність до правоохоронного органу як складова кримінологічної характеристики суб'єкта злочину, передбаченого ст. 365 КК України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Випуск 6-2. Т. 2. С. 235-239.

114. Мартиненко В.О. Кримінологічна характеристика особи державного службовця, який зловживає владою або службовим становищем. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 99–110.

115. Мартиненко О.А. Теоретичні концепції злочинності серед працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2004. № 2. С. 173-178.

116. Матюхіна Н. П. Корупція в поліції зарубіжних країн: проблеми запобігання. *Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері господарської діяльності: матеріали наук.-практ. семінару (Харків, 9 лист. 2004 р.)*. Київ, 2005. С. 110–113.

117. Медицький І. Б. Запобігання злочинності: навч. посіб. Івано-Франківськ: Дяків В., 2008. 231 с.

118. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 65-71.

119. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. Київ, 2004. 400 с.

120. Меры противодействия попыткам провокации коррупционного

поведення. URL: <https://students-library.com/library/read/35971-mery-protivodejstvia-rorytkam-provokacii-korruptsiionnogo-povedenia> (дата звернення 15.07.2019).

121. Мещерякова Н. Службові злочини: дивись у корінь. *Юридичний вісник України*. 2004. 20–26 листопада (№ 47). С. 12.

122. Мирзорустамов М.М. Деятельность руководителя территориального органа МВД Республики Таджикистан по предупреждению дисциплинарных правонарушений и преступлений среди личного состава: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Москва, 2018. 214 с.

123. Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3 т. Т.1: 1917-1925. Київ, 1997. 504 с.

124. Михайлов О.Є. Кримінологія: навчальний посібник. Київ, 2012. 565 с.

125. Монтескьє Ш. Избранные произведения. Москва, 1955. 803 с.

126. Москаленко А.П., Кобзін Д.О., Стародубцев А.А. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція: науково-практичний посібник / відп. ред. Соболев В.О. Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. 98с.

127. Новаков О.С. Класифікація мотивів злочинної поведінки працівників міліції у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 192-196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2002_4_50 (дата звернення 15.07.2019).

128. Новаков О.С. Кримінологічного-соціологічне вивчення латентності злочинів, що вчиняють працівники міліції. *Науковий Вісник Юридичної академії МВС України*. 2003. № 3. С. 276-285.

129. Новаков О.С. Основні методи профілактики злочинів працівників міліції у сфері службової діяльності. *Вісник ЛАВС імені 10-річчя незалежності України*. 2002. № 4. С. 119-130.

130. Опалев А.В. Духовно-нравственные ценности сотрудников правоохранительных органов и их формирование в современных условиях. *Вестник Московского университета МВД России*. 2004. № 2. С. 119-121.

131. Основні показники злочинності. URL: https://studopedia.su/9_9815_osnovni-pokazniki-zlochinnosti.html (дата звернення 15.07.2019).

132. Охрименко Т.В. Особистісна деформація та зростання професійного рівня діяльності працівників прокуратури та слідчих. *Науковий Вісник Юридичної академії МВС України*. 2004. Спеціальний випуск № 1. С. 232-237.

133. Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки. URL: http://estonia.news-city.info/docs/sistemsw/dok_iegdab/index.htm (дата звернення 15.07.2019).

134. Плевако А.В., Рева Н.Н. Причини професійної деформації співробітників ОВД (кримінологічний аспект). *Домашній адвокат*. 1995. № 4. С. 2-4.

135. Повстання древлян 945 // Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%82%D0>

%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D0%BD_945 (дата звернення 15.07.2019).

136. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 15.07.2019).

137. Поклад В., Гнатенко Е. Некоторые проблемы права и правоохранительной деятельности в массовом сознании жителей г. Луганска. Луганск, 2002. 46 с.

138. Положення про Державне агентство рибного господарства України: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 895 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-%D0%BF> (дата звернення 15.07.2019).

139. Положення про державну лісову охорону затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 р. № 976 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF> (дата звернення 15.07.2019).

140. Положення про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України, затверджене наказом Генеральної прокуратури України від 12.10.2016 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1450-16> (дата звернення 15.07.2019).

141. Поняття, види і методи кримінологічного прогнозування. URL: <https://sudfiles.net/preview/5169835/page:27/> (дата звернення 15.07.2019).

142. Постанова Великої Палати Верховного Суду 05.12.2018 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78426368> (дата звернення 15.07.2019).

143. Правда Ярославичів. // Вікіпедія. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Правда_Ярославичів (дата звернення 15.07.2019).

144. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14> (дата звернення 15.07.2019).

145. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13.05.2014 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1261-18#n72> (дата звернення 15.07.2019).

146. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення 15.07.2019).

147. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення 15.07.2019).

148. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15> (дата звернення 15.07.2019).

149. Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII ; в ред. від 1 січ. 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення 15.07.2019).
150. Про Державну фінансову інспекцію України: Указ Президента України від 23.04.2011 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/499/2011> (дата звернення 15.07.2019).
151. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення 15.07.2019).
152. Про Міністерство доходів і зборів України: Указ Президента України від 18.03.2013 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141/2013> (дата звернення 15.07.2019).
153. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення 15.07.2019).
154. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 15.07.2019).
155. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18> (дата звернення 15.07.2019).
156. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (дата звернення 15.07.2019).
157. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення 15.07.2019).
158. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення 15.07.2019).
159. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26.12.2003 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03?lang=en> (дата звернення 15.07.2019).
160. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50403 (дата звернення 15.07.2019).
161. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного

законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45474 (дата звернення 15.07.2019).

162. Прутська О. Економічні аспекти боротьби з корупцією. *Економіка, фінанси, право*. 2002. №3. С.8-11.

163. Психологія юридичної діяльності. Матеріали для самостійної роботи. Київ: НАВС, 2016 р.

164. Реферат на тему «Кримінологія як наука 2». URL: <https://botanim.ru/content/kriminologiya-yak-nauka-2.html> (дата звернення 15.07.2019).

165. Рівень злочинності в Україні за офіційними даними зріс в рази. ГПУ підтвердило це в листі до Деканоїдзе. URL: http://protokol.com.ua/ua/riven_zlochinnosti_v_ukraini_za_ofitsiynimi_danymi_zris_v_razi_gp_u_pidtverdilo_tse_v_listi_do_dekanoidze/ (дата звернення 15.07.2019).

166. Российское законодательство X - XX веков: в 9 т. Акты земских соборов. / отв. ред. А.Г. Маньков. Москва: «Юридическая литература», 1985. Т. 3. 512 с.

167. Российское законодательство X - XX веков: в 9 т. Законодательство Древней Руси. / отв. ред. В. Л. Янин. Москва: «Юридическая литература», 1984. Т. 1. 432 с.

168. Российское законодательство X - XX веков: в 9 т. Законодательство первой половины XIX века. / отв. ред. О.И. Чистяков. Москва: «Юридическая литература», 1988. Т. 6. 432 с.

169. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917-1952. / под ред. И. Т. Голякова. Москва: Госюриздат, 1953. 460 с.

170. Северский Я.Г. Особенная часть русского уголовного права: Краткий обзор начал от Уложения царя Алексея Михайловича до Уложения о наказаниях 1885 г. включительно. Санкт-Петербург, 1892.

171. Синчук В.Л. Сутність та ознаки державного контролю за діяльністю органів прокуратури. *Наше право*. 2014. № 7. С. 94-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_7_18 (дата звернення 15.07.2019).

172. Соколова В.О. Кримінологічна характеристика працівників органів внутрішніх справ, які вчинили корупційні злочини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 38. С. 111-116.

173. Соловьев С.М. История России с древнейших времён: в 18 т. Т.7. Кн. 4. Москва, 1963. 768 с.

174. Старцев О. Концептуальні засади подальшого розвитку інституту матеріальної відповідальності державних службовців органів виконавчої влади України. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 11. С. 63-67.

175. Старцев О. Юридична відповідальність посадових осіб органів виконавчої влади: Основні напрями реформування її некримінальних видів. *Вісник прокуратури*. 2003. № 4 (22). С.81-86.

176. Старцев О.В. Адміністративно-правове регулювання відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2003. 210 с.
177. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення 15.07.2019).
178. Субтельний О. Україна: історія. Київ: Либідь, 1993. 720 с.
179. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т. 1. Тула, 2001. 352 с.
180. У Нацполіції назвали кількість загиблих правоохоронців за роки незалежності. URL: <https://racurs.ua/ua/n93011-u-nacpoliciyi-nazvaly-kilkist-zagyblyh-pravoohoronciv-za-roky-nezalejnosti.html> (дата звернення 15.07.2019).
181. Уголовное уложение 1903 г. URL: http://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozenie_1903_goda.pdf. (дата звернення 15.07.2019).
182. Уголовный кодекс советских республик: Практический комментарий. Киев, 1924. 462 с.
183. Уголовный кодекс УССР, утверждённый ВУЦИК 23 августа 1922 г. Харьков: Издание Наркомюста УССР, 1922. 50 с.
184. Уголовный кодекс УССР. Харьков: Юридическое издательство Наркомюста УССР. 1928. 79 с.
185. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. URL: <http://museumreforms.ru/node/13654> (дата звернення 15.07.2019).
186. Устав Благочиния, или полицейской. URL: <https://xn--2-7sbasbsl1azs.xn--p1ai/%D1%84%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D1%8B/%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2-%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/> (дата звернення 15.07.2019).
187. Федчишин Ю.Ю. Суб'єкт злочинів, що виявляються у перевищенні влади або службових повноважень, за законодавством зарубіжних країн. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 12. С. 62-66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_12_15 (дата звернення 15.07.2019).
188. Филонов В.П. Состояние, причины, преступности в Украине и ее предупреждение: монография. Донецк, 1999. 640 с.
189. Фіалка М.І. До проблеми визначення змісту терміна «кримінологічна характеристика злочинності». *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 237–246.
190. Хавронюк М. «Проблема Т.» і законні засоби її вирішення. *Дзеркало тижня*. 2012. № 11. С. 11.
191. Хавронюк М. Чому в Європі не розуміють прислів'я «від тюрми не зарікайся». *Українська правда*. 2011. 6 жовтня. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/10/6/6642959>. (дата звернення: 08.11.2017 р.).

192. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального Кодексу України. Київ: Істина, 2004. 504 с.
193. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за хабарництво: європейський досвід. *Право України*. 2005. № 6. С. 117–120.
194. Хамула П.І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2016. 20 с.
195. Харина Є.Я. Нормативно-правове регулювання у сфері запобігання і протидії корупції в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 10. Т. 2. С. 181–184.
196. Харченко В.Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст. 364 КК України. *Форум права*. 2015. № 2. С. 169–176. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_2_30.pdf. (дата звернення: 26.09.2018 р.).
197. Хашев В.Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2007. 259 с.
198. Хашев В.Г. Проблемні питання розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 202–209.
199. Цюприк І.В. Функціонування державного бюро розслідувань у контексті розслідувань у контексті реалізації антикорупційної політики. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/5146/1/%D0%A0%D0%95%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%94%D0%95%D0%A0%D0%96%D0%90%D0%92%D0%9D>
200. Шалгунова С. А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999. 259 с.
201. Шалгунова С.А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1999. 17 с.
202. Шевченко О.А. Профілактика злочинів підрозділами карного розшуку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 509-516. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2011_4_70 (дата звернення 15.07.2019).
203. Ярмыш А.Н. Наблюдают неотступно: Административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска в Украине в конце XIX - начале XX веков. Киев, 1992. 186 с.

Наукове видання

Українською мовою

Макотченко Любов Михайлівна

Шаблистий Володимир Вікторович

**ЗАПОБІГАННЯ ПЕРЕВИЩЕННЮ ВЛАДИ
АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКІВ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

Монографія

Видання друкується в авторській редакції

Відповідальний редактор *Біла К. О.*
Технічний редактор *Олексенко Н. С.*
Дизайн обкладинки *Якушечкіна А. О.*

Підп. до друку 24.11.20. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Спосіб друку – плоский. Ум. друк. арк. 9,5. Тираж 50 пр. Зам. № 1120-03/2.

Видавець та виготовлювач СПД Біла К. О.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3618 від 06.11.09

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.
Україна, 49000, м. Дніпро, пр. Д. Яворницького, 111, оф. 2
+38 (099) 7805049; +38 (067) 2100256

www.impact.dp.ua
e-mail: impact.dnepr@gmail.com